

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ

წიგნი XXXII

მასალები XVII საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის
(საქართველოს აღწერილობა შედგენილი ჰაველე ალექსოელის მიერ)

1973

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
КОМИССИЯ ПО ПУБЛИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИСТОЧНИКОВ
О ГРУЗИИ

МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ ГРУЗИИ XVII ВЕКА

(описание Грузии, составленное Павлом
Алеппским)

*Подготовка к изданию, исследование и комментарии
Н. Ш. Асатиани*

«МЕЦНИЕРЕБА»
ТБИЛИСИ
1973

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
საქართველოს შინაგან ურთიერთობათა უცხოური ურთიერთობის კომისია

მასალები მე-17 საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის

(საქართველოს აღწერილობა შედგენილი პავლე
ალექსოვის მიერ)

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და კომენტარები
დაურთო ნ. ა ს ა თ ი ა ნ მ ა

წარმოდგენილ ნაშრომში ქვეყნდება მე-17 საუკუნის 60-იანი წლების საქართველოს აღწერილობა, რომელიც შეადგინა ანტიოქის პატრიარქ მკაარიოსის შვილმა პავლე ალექსოვლმა. აღწერილობა შეიცავს საყურადღებო ცნობებს ქართული სამეფო-სამთავროების გეოგრაფიული, პოლიტიკური და ეკონომიური მდგომარეობის შესახებ. მასში დაცულია უფრო ადრეული ვითარების ამსახველი ზოგიერთი ცნობაც (მაგ., დავით აღმაშენებლის რუსეთთან დაკავშირების შესახებ და სხვ.). შესავალში გამოკვლეულია მღვდელმთავარი მამა-შვილის საქართველოში მოგზაურობა, აღწერილობის შედგენის გარემოება, აგრეთვე მე-17 საუკუნის 60-იანი წლების საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთი ფაქტი.

სარედაქციო კოლეგია:

ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი,

გ. წ ე რ ე თ ე ლ ი

(მთ. რედაქტორი), ს. ჯ ი ქ ი ა, რ. კ ი ც ნ ა ძ ე, ნ. ჯ ა ნ ა შ ი ა

რუსული წყაროების სერიის რედაქტორი ი. ც ი ნ ც ა ძ ე

შესავალი

მე-17 საუკუნის საქართველოს საისტორიო წყაროებს შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს აღწერილობითი ხასიათის ძეგლებს, რომლებსაც ადგენდნენ საქართველოში მყოფი უცხოელები. ამ აღწერილობათა უმრავლესობა დასავლეთ ევროპელ დარუს ავტორებს ეკუთვნით¹. უცხოელის თვალთ დანახული სინამდვილე ბევრ ისეთ ფაქტსა და ნიუანსს შეიცავს, რაც ხშირად ადგილობრივ ნარატიულ და დოკუმენტურ წყაროებში არ ასახულა. ამიტომ ასეთი აღწერილობანი მკვლევართ ეხმარებიან უფრო სრულად წარმოადგინონ ამა თუ იმ ეპოქის ისტორიული სურათი. ამას გარდა, ეს აღწერილობანი გარკვეული მიზნით (პოლიტიკურ-დოქტრინული, სავაჭრო-ეკონომიური, გეოგრაფიული და სხვა) იყენებენ შედგენილნი და მათში აისახებოდა საქართველოს პოლიტიკური პარტნიორების დამოყიდებულება საქართველოსადმი. ეს ძეგლები საინტერესო მასალას შეიცავენ როგორც საქართველოს სამინაო სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური ვითარების, ისე საგარეო ურთიერთობის ისტორიის შესასწავლად.

მე-17 საუკუნის საქართველოს შესახებ დღეისათვის ცნობილ აღწერილობებს ემატება კიდევ ერთი საინტერესო ძეგლი, რომელიც აღმოჩნდა მოსკოვის ძველ საბუთთა ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში (ЦГАДА), საიდუმლო საქმეთა საგანგოს (Приказ тайных дел) ფონდში. საქართველოს ეს აღწერილობა შედგენილია ანტიოქიის პატრიარქ მაკარიოსის შვილის პავლე ალექსოელის მიერ. პავლე ალექსოელი თავის მამასთან ერთად საქართველოში საკმაოდ ხანგრძლივი ყოფნის შემდეგ ჩავიდა მოსკოვში ნიკონის გასამართლებაში მონაწილეობის მისაღებად. მოსკოვში ამ მღვდელმთავრებისათვის რუსეთის პოლიტიკის მესვეურებს მიუმართავთ თხოვნით შეედგინათ საქართველოს აღწერილობა. ეს საქმე არქივდიაკონ პავლე ალექსოელს შეუსრულებია და აღწერილობა წარუდგენია საიდუმლო საქმეთა საგანგოში.

¹ М. А. Полневков, Европейские путешественники XIII—XVIII вв. по Кавказу, Тифлис, 1935 г.

პავლე ალექსოვლი სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად ცნობილი ავტორია. გარდა ჩვენი აღწერილობისა, მას ეკუთვნის არაბულ ენაზე შესრულებული საკმაოდ გახმაურებული თხზულება მისი და მისი მამის, მაკარიოს ანტიოქელის რუსეთში პირველი (1654 — 1656) მოგზაურობის შესახებ. ეს თხზულება უმნიშვნელოვანესი წყაროა მე-17 საუკუნის 50-ანი წლების რუსეთის, უკრაინის, აგრეთვე მოლდავეთ-ვლახეთის ისტორიის შესასწავლად. მამაშვილი უშუალო მომსწრენი და მონაწილენი იყვნენ ისეთი დიდმნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენებისა, როგორც იყო უკრაინელი ხალხის გამათავისუფლებელი მოძრაობა ბოგდან ხმელნიცკის მეთაურობით, უკრაინის შეერთება რუსეთთან, რუსეთ-პოლონეთის ომის (1654—1656), ნიკონის საეკლესიო რეფორმა და სხვა. არანაკლები მნიშვნელობისაა ეს თხზულება ამავე პერიოდის მოლდავეთ-ვლახეთის ისტორიის შესასწავლად.

პავლე ალექსოვლის აღნიშნული თხზულება პირველად მეცნიერებისთვის ცნობილი გახდა გასული საუკუნის 20-ან წლებში და მას შემდეგ იგი საყოველთაო ყურადღების ცენტრში მოექცა². 1824 წ. ინგლისელებმა ალექსოვში შეიძინეს ამ თხზულების 1765 წელს გადაწერილი პირი. 1829—1836 წლებში გამოქვეყნდა მისი ინგლისური თარგმანი³, ხოლო 1836 წელს მისგან რუსულადაც ითარგმნა⁴. თანდათან გამოქვეყნდა მრავალი სტატია და თარგმანი როგორც რუსულ, ასევე რუმინულ ენებზე⁵.

² პავლე ალექსოვლის თხზულების შესწავლისა და თარგმნა-გამოქვეყნების ისტორია, აგრეთვე, ამ თხზულების შეფასება მოცემული აქვს აკად. ი. კრაჩკოვსკის თავის შრომაში «Описание путешествия Макария антиохийского как памятник арабской географической литературы и как источник для истории России в XVII веке», см. Советское востоковедение, т. VI, 1949; მისივე, «Арабская географическая литература», И. Ю. Крачковский, Избранные сочинения, т. IV, ред. Г. В. Церетели, М.-Л., 1957.

³ Travels of Macarius, patriarch of Antioch written by his attendant archdeacon Paul of Aleppo, in Arabic transl. by F. C. Beifour, I—II. London, 1829—1836.

⁴ Савельев П., Странствование арабского патриарха Макария из Алеппо в Москву. Библиотека для чтения на 1836 год, XV, № 3, გვ. 1—2; № 4, გვ. 60—112.

⁵ პავლე ალექსოვლის შესახებ არსებული ლიტერატურის ნაწილობრივი ბიბლიოგრაფიული მაშობილვა მოცემულია პ. საველევის დასახელებულ შრომაში. იხ. აგრეთვე А. Е. Крымский, Материалы для выяснения церковной и литературной деятельности антиохийского патриарха Макария XVII в. и описателя его путешествия на Русь — Рихлат Макарийус архидиакона Павла Алеппско-

XIX საუკუნის 90-ან წლებში პროფ. გ. ა. მურკოსმა გამოაქვეყნა ჯერ ცალკეული წერილები და ცალკეული ადგილების თარგმანები, ხოლო შემდეგ პავლე ალექსოვლის მოგზაურობის აღწერილობის ახალი, მთლიანი თარგმანი 5 ტომად, სხვადასხვა დამატებითი მასალებითურთ. ამ თარგმანის ბეჭდვის დროს პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში მიკვლეულ იქნა მე-17 საუკუნის ხელნაწერი, რომლის ძირითადი ნაწილი თვითონ პავლე ალექსოვლის ხელითაა დაწერილი.

პავლე ალექსოვლის თხზულების შესწავლა-გამოყენება ინტენსიურად გრძელდებოდა შემდეგ ხანებშიც. რუს მეცნიერებთან ერთად განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ ამ აღწერილობას რუმინელი მეცნიერები. მკვლევარ ა. ი. იაციმირსკის შენიშვნით, „ძნელად თუ იპოვით რომელიმე სერიოზულ გამოკვლევას რუმინეთის ისტორიის შესახებ, სადაც პავლე ალექსოვლის თხზულება არ იყოს მეტ-ნაკლებად გამოყენებული“⁷. განსაკუთრებით აღსანიშნავია რუმინელი მეცნიერის ბაზილ რადუს შრომა, რომელმაც ხელი მოჰკიდა პავლე ალექსოვლის თხზულების ტექსტების კრიტიკულ შესწავლას და თარგმნას. მან თავის ახალ გამოცემას საფუძვლად დაუდო პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის მე-17 საუკუნის ზემოთ აღნიშნული ხელნაწერი.

1927 წელს გამოქვეყნდა მისი შრომის პირველი ნაწილი⁸, სადაც კრიტიკულად შესწავლილია აღნიშნული ხელნაწერები, ხოლო 1930 წელს დაიწყო პავლე ალექსოვლის თხზულების არაბული

го. Извлечения из докладов в Восточной комиссии Московского археологического общества, 1909—1912, Труды по востоковедению, изд. Лазаревским инст. вост. языков, XXXVIII, М., 1913; И. Ю. Крачковский, Избран. соч., т. IV, гл. 702—712.

⁶ Муркос Г. А., Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описание его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским, I—V, Перевод с арабского. Чтения Общества истории и древностей, М., 1895—1900; მისივე, Арабская рукопись путешествия антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века. Описание рукописи, принадлежащей Библиотеке Московского Главного архива Мин. ин. дел, М., 1899.

⁷ Яцимирский А. И., Рец. на кн.: Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в пол. XVII в. Перевод с арабского Г. Муркоса, I—V, М. 1896—1900. Живая старина, X, вып. IV, С. П. б, 1900, гл. 584—589.

⁸ Radu B., Voyage du patriache Macaire, étud préliminaire. Paris, 1927.

ტექსტისა და ფრანგული თარგმანის გამოქვეყნება⁹. 1933 და 1949 წლებში გამოქვეყნდა კიდევ ორი ნაკვეთი¹⁰, უკვე ბაზილ რადუს გარდაცვალების შემდეგ.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, პავლე ალეპოელისა და მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობის შესახებ საკმაოდ მრავალრიცხოვანი გამოკვლევები არსებობს, მკვლევართ ხელთა აქვთ მისი თხზულების არა ერთი გამოცემა, მაგრამ ამის მიუხედავად, როგორც სამართლიანად შენიშნავდა აკად. ი. კრაჩკოვსკი, პავლე ალეპოელის ლიტერატურული მემკვიდრეობის შესწავლის მდგომარეობა ჯერ კიდევ ნაკლებად დამაკმაყოფილებელია. მაკარიოს ანტიოქელი და პავლე ალეპოელი მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ფიგურებს წარმოადგენდნენ და თვალსაჩინო როლს თამაშობდნენ თავიანთი დროის ისტორიულ მოვლენებში, მათი მოღვაწეობა კი ასევე სათანადოდ შესწავლილი არ არის. პავლე ალეპოელი და მაკარიოს ანტიოქელი საქართველოში იმყოფებოდნენ 1664—1666 წლებში, რუსეთში მეორედ წასვლის წინ. მათ გარკვეული როლი ითამაშეს საქართველოს რუსეთთან ურთიერთობის ისტორიაში და, რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, ორივემ, მამამაც და შვილმაც დაგვიტოვა XVII საუკუნის 60-ანი წლების საქართველოს აღწერილობა¹¹.

პავლე ალეპოელის „საქართველოს აღწერილობა“ უკანასკნელ დრომდე სამეცნიერო წრეებისათვის უცნობი იყო და ჩვენ მიერ იქნა მიკვლეული მოსკოვის ძველ საბუთთა ცენტრალურ სახელმწი-

---

⁹ Voyage du patriache Macaire d'Antioche, Texte arabe et traduction française par Basil Radu. Patrologia Orientalis, XXII, 1, Paris, 1930.

¹⁰ Patrologia Orientalis, XXV, 1933; XXVI, 5, 1949.

¹¹ მაკარიოს ანტიოქელის მერ არაბულად შედგენილი საქართველოს აღწერილობა ფრანგული თარგმანითურთ 1905 წელს გამოსცა ო. ლებედევამ (Histoire de la conversion des Géorgiens au christianisme par le patriarche Macaire d'Antioche. Traduction de l'Arabe par Mme Olga de Lébédew, Roma, 1905); 1905 წელსვე პ. ეუზემ გამოსცა ამ თხზულების რუსული თარგმანი არაბულ ტექსტთან ერთად (Ж у з е П., Грузия в 17 столетии по изображению патриарха Макария, Казань, 1905). ორივე გამოცემას საფუძვლად ჰქონდა ვატეანის ბიბლიოთეკის 1756 წ. ხელნაწერი. აღნიშნული გამოცემები მთელი რიგი ხარვეზებით ხასიათდება და დღეისათვის უკვე მოქველბუღლად უნდა ჩაითვალოს, სსრკ მეცნ. აკად. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში¹² დატულია ამ აღწერილობის თვით ავტორისეული ავტოგრაფი (იხ. Каталог арабских рукописей ИНА, вып. 2, М., 1961, გვ. 59). ფრაგმენტი ამ ხელნაწერიდან გამოქვეყნებულია აკად. გ. წერეთლის მიერ შედგენილ ქრესტომათიაში (იხ. გ. წერეთელი, არაბული ქრესტომათია, თბ., 1949; ხელნაწერის შესახებ იხ. წინასიტყვაობა, გვ. 8—9).

ფო არქივში. იგი დაცულია ე. წ. საიდუმლო საქმეთა საგანგის ფონდში (ფონდი № 27), 542 ნომრით. ჩვენ შევისწავლეთ აღნიშნული ფონდის სხვა საქმეებიც, სადაც მოიპოვება მასალები ნიკონის გასამართლებაში მონაწილეობის მისაღებად პატრიარქ მაკარიოსისა და მისი თანმხლები პირების მოსკოვში ჩასვლის შესახებ¹²; შევისწავლეთ ზოგიერთი დოკუმენტიც, რომელიც მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაშია დაცული¹³. აღნიშნული დოკუმენტების ნაწილი გამოქვეყნებულია ჯერ კიდევ რევოლუციამდელ გამოცემებში, ძირითადად ნიკონის მოღვაწეობის შესახებ არსებულ გამოკვლევებში¹⁴. შესწავლილი მასალა საშუალებას გვაძლევს წარმოვადგინოთ მამა-შვილის საქართველოში ყოფნა-მოგზაურობის ფაქტები და ზოგიერთი ახალი მომენტიც რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის ისტორიიდან. ახალი ფაქტებით ივსება პავლე ალექსეელის ბიოგრაფიაც.

§

პავლე ალექსეელი, წარმოშობით სირიელი არაბი (მისი არაბული სახელია ბულოს იბნ აზ-ზა'იმ ალ-ჰალაბი), დაიბადა დაახლოებით 1627 წ. ქ. ალექოში. დედა ადრე გარდაეცვალა და მისი აღზრდა მამამისმა — მაკარიოსმა იკისრა. მაკარიოსი (მისი არაბული სახელია მაკარიუს იბნ-აზ-ზა'იმ ალ-ჰალაბი ალ-ანთაქი) ჯერ არჩეული იყო ქ. ალექოს მიტროპოლიტად, ხოლო 12 წლის შემდეგ, 1647 წ. 12 დეკემბერს იგი აურჩევით ანტიოქიის პატრიარქად, რომლის რეზიდენციაც მაშინ გადატანილი იყო ქ. დამასკოში. ანტიოქიის საპატრიარქო, ისევე როგორც აღმოსავლეთის სხვა საპატრიარქოები, თურქეთის ბატონობის ქვეშ იყო მოქცეული და მეტად დიდ ეკონომიურ გაჭირვებას განიცდიდა. მაკარიოსს დიდი ვალი დასდებია, რომელიც ყოველწლიურად იზრდებოდა მაღალი პროცენტული გადასახადის გამო. ამ ვალის გასასტუმრებელი სახსრების შესაგროვებლად მაკარიოსი იძულებული იყო არაერთხელ ემოგ-

¹² ЦГАДА, ф. 27, д. №№ 140, 205, 207, 208, 217, 219, 227, 555, 560.

¹³ მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების ყოფ. სინოდის საბუთთა ფონდი, სპ. №№ 2296, 2297, 2298.

¹⁴ Н. Гиббенет, Историческое исследование дела патриарха Никона, ч. I—II, С. Пб., 1884; А. А. Дмитриевский, Приезд в Асирахань восточных патриархов Пайсия Александрийского и Макария Антиохийского и связанное с ним учреждение здесь митрополии, Труды Киевской Духовной Академии, 1904, кн. III.

ზაურა ახლობელ თუ შორეულ ქვეყნებში, მათ შორის რუსეთში და საქართველოშიც. ამ მოგზაურობის დროს მას განუყრელად თან ახლდა მისი ვაჟი პავლე, რომელიც 1648 წლიდან პატრიარქის არქიდიაკონად იყო ხელდასმული.

პირველად მამა და შვილი საკალმასოდ მოსკოვისაკენ ვაემართნენ. 1654 წელს მათ გზად გაიარეს ვლახეთ-მოლდავეთი, უკრაინა, ევროპული რუსეთის ნაწილი და 1655 წ. 2 თებერვალს ჩავიდნენ მოსკოვში. მოსკოვში მათი ყოფნა დაემთხვა ნიკონის საეკლესიო რეფორმების გატარების პერიოდს და ამდენად მამა-შვილი ამ რეფორმებთან დაკავშირებული ამბების თანაღამხდური და მონაწილენი იყვნენ. მაკარიოს ანტიოქელი, რომელიც აღმოსავლური ეკლესიის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ავტორიტეტული წარმომადგენელი იყო, ყოველმხრივ ეთანხმებოდა ამ რეფორმების გატარებას და თვითონაც ქმედით მონაწილეობას იღებდა მათ განხორციელებაში, მით უმეტეს, რომ ამ რეფორმებისადმი მხარდაჭერით იგი ვარაუდობდა უხვი მოწყალების მიღებას მოსკოვის მეფისაგან, ამას გარდა მათი ეკლესიების დაახლოებაც უსათუოდ მის მიზნებს ეთანხმებოდა.

ანტიოქიის პატრიარქმა დიდი სამსახური გაუწია ნიკონს თავისი საჯარო გამოსვლებითა და ავტორიტეტით¹⁵. მეფე ალექსი მიხეილის-ძემ სათანადოდ დაუფასა პატრიარქ მაკარიოსს გაწეული სამსახური და დიდად დასაჩუქრებული გამოისტუმრა უკან.

პავლე ალეპოელმა დაწვრილებით აღწერა რუსეთში თავისი პირველი მოგზაურობა. როგორც აღვნიშნეთ, ეს თხზულება ერთ-ერთი უმთავრესი წყაროა მე-17 საუკუნის რუსეთის, უკრაინის და მოლდავეთ-ვლახეთის ისტორიის შესასწავლად. პავლე ალეპოელს თავის თხზულებაში შეჰქონდა ყველაფერი, რასაც კი ნახულობდა და რის მოწმეც თვითონ იყო თავისი ხანგრძლივი მოგზაურობის დროს. იგი ყურადღებიან დამკვირვებლად ჩანს. პავლე ალეპოელის აღმწერლობითი უნარის შესახებ მისი თხზულების რუსულ ენაზე მთარგმნელი გ. მურკოსი შემდეგს შენიშნავს: «Павел Алеппский в своих записках касается всего, что мог видеть и слышать во время своего продолжительного путешествия: описывает страну, нравы и обычаи жителей, селения и города, замечательные здания, по преимуществу церк-

¹⁵ Н. Ф. Калтерев, Патриарх Никон и царь Алексей Михайлович, т. I, Сергеев Посад, 1909, гл. 152—162, 179, 235 და სხვ.

ვი და მონასტრები, торжественные служения» და სხვ¹⁶. რუსულ ისტორიოგრაფიაში პავლე ალეპოელის თხზულება ფართოდ არის გამოყენებული, როგორც ერთ-ერთი უძვირფასესი პირველწყარო. მისი თხზულების ღირსებას ზრდიდა შემდეგი გარემოებაც. ცნობილია, რომ რუსეთის მმართველი წრეები უცხოელებს არ აძლევდნენ საშუალებას გასცნობოდნენ რუსეთის საშინაო ცხოვრებას, ამიტომ ევროპელ ავტორთა ცნობები ამ პერიოდის რუსეთის შესახებ სისრულეს მოკლებული და ზედაპირული ხასიათისაა. პატრიარქ მაკარიოსსა და პავლე ალეპოელს კი სრული თავისუფლება ჰქონდათ მოსკოვში თუ სხვაგან მიმოსვლისა, მათთვის საინტერესო მოვლენებისადმი დაკვირვებისა და სხვა. ისე რომ პავლე მაკარიოსის-ძის თხზულება ბევრი ისეთი ცნობის შემცველია, რასაც ევროპელი ავტორების აღწერილობებში ვერ ვხვდებით. იგივე გ. მურკოსი პავლე ალეპოელის თხზულების შესახებ შენიშნავს, რომ «По полноте и разнообразию содержания — это один из самых лучших и ценных письменных памятников о России середины XVII века и во многих отношениях превосходит записки тогдашних западноевропейских путешественников. Последние являлись в Россию по большей части в качестве посланцев на короткое время и по необходимости ограничивали свои наблюдения одною внешнею стороною гражданского быта».

საერთო აღიარებით პავლე ალეპოელი სანდო და კეთილსინდისიერი ავტორია. ეს გარემოება ჩვენ გვაინტერესებს. პავლე ალეპოელის, როგორც საქართველოს აღწერილობის ავტორის დახასიათებისათვის.

§

საქართველოში პავლე ალეპოელისა და მისი მამის მოგზაურობა, როგორც ზემოთაც მიუთითებდით, დაემთხვა ნიკონის გასამართლების ამბავს.

მე-17 საუკუნის 50-ან წლებში პატრიარქ ნიკონის მიერ გატარებული საეკლესიო რეფორმა მიზნად ისახავდა რუსეთის ეკლესიაში ერთიანი წესების დანერგვას და მათ გასწორებას ბერძნული საეკლესიო წესების მიხედვით. ბერძნული საეკლესიო წე-

¹⁶ Г. Муркос. Путешествие антиохийского патриарха..., предисловие переводчика, Русское обозрение, т. 37, № 2, 1896., стр. 706.

სები კი მართლმადიდებლური ორთოდოქსალობის ნიმუშად ითვლებოდა. ასეთი ღონისძიებების გატარება საეკლესიო სფეროში სავესებით შეესაბამებოდა რომანოვების თვითმპყრობელობის ინტერესებს. ჯერ ერთი, აღნიშნული რეფორმა ხელს უწყობდა რუსეთის ეკლესიის ცენტრალიზაციას, რაც აუცილებელი იყო რუსეთის ცენტრალიზებული სახელმწიფოს განმტკიცებისათვის და მეორე მხრით, ხელს შეუწყობდა რუსეთის ეკლესიის დაახლოებას ბერძნულ და აღმოსავლეთის სხვა მართლმადიდებლურ ეკლესიებთან, რასაც დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა აღმოსავლეთის ასპარეზზე რუსეთის მოქმედების სახელმძღვანელო პოლიტიკის წარმატებისათვის, პოლიტიკისა, რომელიც მიზნად ისახავდა მართლმადიდებლურ სამყაროში რუსეთის ჰეგემონობის მოპოვებას („მოსკოვი მესამე რომია“).

მეფე ალექსი მიხეილის-ძე ყოველმხრივ უჭერდა მხარს ამ რეფორმების გატარებას, მაგრამ წარმატებებმა ამ საქმეში მეტად გაზარდა პატრიარქ ნიკონის ავტორიტეტი და ძალაუფლება და იგი უკვე მეფისადმი მორჩილებასაც თაკილობდა. პატრიარქი ნიკონი საჯაროდ ატარებდა „დიდი ხელმწიფის“ ტიტულს და ყოველმხრივ ცდილობდა ხაზი გაესვა თავისი ხელისუფლების უპირატესობისათვის სამეფო ხელისუფლებასთან შედარებით. იგი ავითარებდა თეორიას— „яко священство царства пребиле есть“. ამ ნიადაგზე მეფესა და პატრიარქ ნიკონს შორის ურთიერთობა უკიდურესად გამწვავდა. 1660 წელს საეკლესიო კრებაზე მეფე ალექსი მიხეილის-ძემ დასვა პატრიარქ ნიკონის გადაყენებისა და ახალი პატრიარქის არჩევის საკითხი, მაგრამ გავლენიანი საეკლესიო წრეების მხრივ დიდ წინააღმდეგობას წააწყდა. უკრაინელი სწავლული ბერები ამტკიცებდნენ, რომ რუსეთის პატრიარქის გასამართლება შეეძლოთ მხოლოდ მსოფლიო პატრიარქებს. მეფე ალექსი მიხეილის-ძე იძულებული გახდა მოეწვია ეს მსოფლიო პატრიარქები ჯა კონსტანტინოპოლის საკითხის განხილვა კიდევ რამდენიმე წლით გადაეღო.

მე-17 საუკუნისათვის მართლმადიდებლური ეკლესიის მსოფლიო პატრიარქებად ითვლებოდნენ კონსტანტინოპოლის, იერუსალიმის, ანტიოქიისა და ალექსანდრიის პატრიარქები. მათ მოსაწვევად მოსკოვიდან სპეციალური მოციქული — ბერძენი იეროდიაკონი მელეტი გაიგზავნა. მელეტიმ პატრიარქებთან მეფე ალექსი მიხეილის-ძის წერილები წაიღო. ეს ხდება 1663 წლის დასაწყისში. მელეტი თავდაპირველად კონსტანტინოპოლში ჩავიდა და პატრიარქს გადასცა რუსეთის მეფის წერილები.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა მეფე ალექსი მიხეილის-ძის წერილების მიღებისთანავე სასწრაფოდ მოიწვია ადგილობრივ მღვდელმთავართა კრება. კრებას დაესწრო იქ მყოფი იერუსალიმის პატრიარქი ნექტარიც. კრებამ მიიღო დადგენილება წერილობითი პასუხი გაეგზავნათ რუსეთის მეფისათვის. კრების მიერ შემუშავებული ტექსტი კითხვა-პასუხის ფორმით იყო შედგენილი. დასმული იყო კითხვები თუ რა კანონიერი უფლებები უნდა ჰქონოდა პატრიარქს და მათზე გაცემული პასუხების სახით გადმოცემული იყო ამ კრების მონაწილე მღვდელმთავართა შეხედულებანი ამ საკითხზე. პასუხებში გატარებული იყო აზრი, რომ პატრიარქი უნდა ემორჩილებოდეს მეფეს და მისი ნების მიხედვით უნდა მოქმედებდეს. აღნიშნული დადგენილების ტექსტები ხელმოსაწერად გადაეგზავნათ ალექსანდრიის პატრიარქ პაისიოსს ეგვიპტეში და ანტიოქიის პატრიარქ მაკარიოსს სირიაში (იერუსალიმის პატრიარქი ნექტარი, როგორც აღვნიშნეთ, კრებას ესწრებოდა)¹⁷.

1664 წლის 30 აპრილს იეროდიაკონი მელეთი მეფე ალექსი მიხეილის-ძესთან გამოცხადდა და წარუდგინა აღნიშნული დადგენილება, რომელსაც ხელს აწერდა 20 მღვდელმთავარი და ოთხეუე პატრიარქი. მაგრამ ეს დოკუმენტი არ გამოდგა საკმარისი ნიკონის მომხრეთა წინააღმდეგობისა და ნიკონის ავტორიტეტის დასაძლევად. აუცილებელი იყო მოსკოვში როგორმე ჩამოეყვანათ თვითონ პატრიარქები.

აღმოსავლეთის პატრიარქებთან გაიგზავნა ახალი ელჩობა, რომელშიც მელეთის გარდა შეიყვანეს ბერძენი დიაკონი სტეფანე იურევი. მათ მეთვალყურედ დაინიშნა მეფის საიდუმლო საქმეთა საგანგოს პოდიაჩი პორფირი ოლოფენიკოვი. აღნიშნულმა ელჩობამ მხოლოდ კონსტანტინოპოლამდე მიაღწია. მათ გზაზე სოფ. არვანტოხორში (რაკოვიცის მახლობლად) ნახეს იქ მყოფი იერუსალიმის პატრიარქი ნექტარი¹⁸ და გადასცეს მეფის მიწვევა მოსკოვში ჩასვლაზე. პატრიარქმა თანხმობა განაცხადა და ელჩებს დაბარა, რომ იგი რუსეთში გამოემგზავრებოდა ალდგომის შემდეგ.

¹⁷ Н. Гиббенет, Историческое исследование дела патриарх Николая, ч. II, С-Пб., 1884, стр. 92—93.

¹⁸ ეს ის პატრიარქი ნექტარია, რომელმაც 1666 წ. კონსტანტინოპოლის ბაზარზე ტყვეობიდან გამოისყიდა ქართველი ტყუე ყმაწვილი, რომელიც შემდეგში — ანთიმოზ ივერიელის სახელით ცნობილი მოღვაწე გახდა. შ. კ უ რ დ ლ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული სტამბის ისტორიიდან, თბ., 1959, გვ. 20.

იგი სხვათა შორის რუსეთში წამოსვლას აპირებდა საქართველოზე გავლით¹⁹.

იერუსალიმელმა პატრიარქმა თავისი ეს აღთქმა ვერ შეასრულა, ასევე ვერც კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა შესძლო გართულებული საერთაშორისო ვითარების გამო რუსეთში გამომგზავრება. კონსტანტინოპოლიდან ელჩობის დანარჩენი წევრები უკან დაბრუნდნენ, ხოლო მელეტი ალექსანდრიაში გაემგზავრა.

მეფე ალექსი მიხეილის-ძის სიგელებისა და მიწვევის მიღების შემდეგ ალექსანდრიის პატრიარქმა პაისიოსმა მოსკოვში წასვლაზე თანხმობა განაცხადა და შეუდგა სამზადისს რუსეთში გასამგზავრებლად. ამასობაში მელეტი ჩავიდა სინას მთის საგანგეში და აქაური არქიეპისკოპოსი ანანიაც დაითანხმა მოსკოვში გაემგზავრებაზე. მაგრამ მხოლოდ ერთი პატრიარქის, ან მასთან ერთად სინას მთის არქიეპისკოპოსის ჩაყვანა საქმეს ვერ უშველიდა. საჭირო იყო ყოველი საშუალებით მეოთხე პატრიარქის მაკარიოსის დათანხმებარუსეთში გამგზავრებაზე, ამიტომ სამზადისის დამთავრების შემდეგ სამივენი ეგვიპტიდან ჩამოდიან დამასკოში, სადაც იმჯერად ანტიოქიის პატრიარქის რეზიდენცია იყო გადმოტანილი და იმედოვნებდნენ მაკარიოსის აქ ნახვას. ანტიოქიის პატრიარქი დამასკოში არ დახვდათ. მათ შეიტყვეს, რომ მაკარიოსი საქართველოში იმყოფებოდა. მელეტი და მისი თანმხლები პირები საქართველოსაკენ გამოემართნენ. მათ გამოიარეს ერზერუმში, ყარსი და 1665 წლის 1 ოქტომბერს ჩამოვიდნენ თბილისში²⁰.

მელეტის საქართველოში ჩამოსვლა და აქ მისი საქმიანობა ვრცლად არის აღწერილი მეფე ალექსი მიხეილის-ძისადმი მის მიერ 1665 წლის 30 ნოემბერს გაგზავნილ წერილში, რომელსაც ჩვენს ქვემოთ ვაქვეყნებთ.

საქართველოში პაისიოს ალექსანდრიელისა და სინას მთის არქიეპისკოპოსის ჩამოსვლა აღნიშნულია ქართულ კინკლოსურ მინაწერებშიც:

„1665—აქა მობრძანდა ალექსანდრიის პატრიარქი პაისიოს და სინის მთავარეპისკოპოსი ანანი²¹“.

¹⁹ Н. Гибенет, დასახ. ნაშრ., გვ. 166.

²⁰ იქვე, გვ. 274—275.

²¹ მცირე ქრონიკები (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები), ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო ჯ. ოდიშელმა, თბ., 1968, გვ. 42.

„(1665) წელს მოვიდა ალექსანდრიის პატრიარქი პაისიოს და სინის მთავარეპისკოპოზი ანანია სეკდენბერსა“²².

როგორც ვხედავთ, საქართველოში პაისიოსი, ანანია, მელეტი და მათი თანმხლები პირები იმისათვის ჩამოვიდნენ, რომ აქ შეხვედროდნენ მაკარიოსს და იგი დაეყოლიებინათ რუსეთში გამგზავრებაზე. ამრიგად, არ არის სწორი მოსაზრება, რომ მაკარიოსს საქართველოზე მხოლოდ რუსეთში მიმავალს გაევიღოს გზად²³. მაკარიოს ანტიოქელი საქართველოში ადრევე იყო ჩამოსული შესაწირავების შესაგროვებლად და მხოლოდ აქ მიიღო მიწვევა რუსეთში წასვლის შესახებ. მელეტი თავისი პირველი მოციქულობის დროს ანტიოქიაში არ ჩასულა და მას მაშინ პატრიარქი მაკარიოსისათვის მხოლოდ მისი მეფის სიგელი და მიწვევა გადაუცია.

თბილისში ჩამოსულმა მელეტიმ შეიტყო, რომ პატრიარქი მაკარიოსი დასავლეთ საქართველოში იმყოფებოდა. მან დააპირა დაუყოვნებლივ გამგზავრება იმერეთში მაკარიოსთან შესახვედრად, მაგრამ ქართლის მეფე შაჰ-ნავაზმა, მას შემდეგ რაც გაიგო, რომ მაკარიოსი რუსეთში უნდა წასულიყო, მელეტი აღარ გაუშვა იმერეთში. მან თვითონ იკისრა მაკარიოსის ჩამოყვანა და თავისი შიკრიკი გაგზავნა პატრიარქთან. შიკრიკმა წაიღო მელეტისა და პაისიოსის წერილებიც. პაისიოსი ატყობინებდა მაკარიოსს, რომ მისი ნახვა სურდა და ელოდებოდა თბილისში. მაკარიოსს წერილი გაუგზავნა აგრეთვე ქართლის კათალიკოსმა დომენტიმ. მალე მოვიდა პატრიარქის პასუხი, რომელშიც მაკარიოსი იტყობინებოდა, რომ 10 დღის შემდეგ იქნებოდა თბილისში, მაგრამ გავიდა 20 დღეზე მეტი და მაკარიოსი მაინც არ ჩანდა. ბოლოს მელეტი მაინც გაემგზავრა მაკარიოსთან და 8 დღის შემდეგ პატრიარქსა და მის ამაღლას შეხვდა ქართლისა და იმერეთის საზღვართან. აქ მელეტიმ გადასცა მაკარიოსს რუსეთის მეფის სიგელი და მიწვევა. თბილისში ჩამოსვლის შემდეგ მაკარიოსმა მელეტის განუცხადა, რომ იმერედან მას არ შეეძლო მოსკოვში გამგზავრება. მიზეზად მოჰქონდა ის გარემოება, რომ შეგროვილი ჰქონდა-რა მრავალი შესაწირავი, არ შეეძლო იგი ვინმესთვის გაეტანებინა თავის საპატრიარქოში, მა-

²² მცირე ქრონიკები (კინკლესების ისტორიული მინაწერები), ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო ჟ. ოდიშელმა, თბ., 1968, გვ. 46. აგრეთვე, გვ. 48.

²³ П. Жузе, Грузия 17 столетии..., გვ. 4; А. А. Дмитриевский, Приезд в Астрахан восточных патриархов..., გვ. 319; შ. კურდღელიაშვილი, ქართული სტამბის ისტორიიდან, გვ. 12, და სხვ.

თი გამგზავნა კი აუცილებელი იყო ვალების გასასტუმრებლად. ამის გამგონე ალექსანდრიელმა პატრიარქმაც უარი განაცხადა მოსკოვში გამგზავრებაზე. მელეტის დიდი შრომა და ხვეწნა-მუღარა დასკირდა, რათა გადაეთქმევინებინა პატრიარქებისთვის მოსკოვში გამგზავრებაზე უარი. ბოლოს გადაწყდა, რომ პაისიოსი შემახაში ჩავიდოდა და იქ დაელოდებოდა მაკარიოსს. მაკარიოსი ალუთქვამდა, რომ გაზაფხულისთვის, აღდგომის დღესასწაულის შემდეგ, ისიც ჩავიდოდა შემახაში და იქიდან ერთად გამოემგზავრებოდნენ რუსეთისაკენ. მასთან ერთად საქართველოში დარჩა ანანია სინაელი და ტრაპიზონის მიტროპოლიტი.

მელეტი და პაისიოს ალექსანდრიელი კახეთში ჩავიდნენ. აქედან მათ გამცილებლად თავისი კაცები გააყოლა კახეთის მეფე არჩილმა და გაისტუმრა შემახაში. შემახადან ისინი აპირებდნენ სახმელეთო გზით თერგამდე მიღწევას, მაგრამ ზამთრის დადგომის გამო იძულებულნი შეიქნენ დაეცადათ რუსეთიდან მცველი რაზმისა და ხომალდების მოსვლისათვის.

ამასობაში მოსკოვის სამეფო კარზე შეიტყვეს პატრიარქების გამომგზავრების ამბავი და მათ შესახვედრად იწყეს სამზადისი. სასწრაფოდ გამოგზავნილ იქნენ საიდუმლო საქმეთა საგანგოს მოხელენი ასტრახანსა და თერგზე. აქაურ ვოევოდებს გამოემგზავნათ ბრძანება: «Декабря в 20 день посланы государевы грамоты с подъячими с Еремеем Полянским да с Ёвном Полянским²⁴. 1-я в Астрахань к боярину и воеводе ко князю Якову Никитичю Одоевскому... об отпуске на Терек подъячих Еремея Полянского, Иева Ветошкина; а для какова дела они посланы, и про то велено им объявить ему боярину тайно. 2-я на Терек к воеводе к Ивану Ржавскому: ведомо великому государю учинилось, что Пансей папа и патриарх Александрийской и Макарей патриарх Антиохийской идут к нему, великому государю, к Москве, через Грузинскую землю и для подлинного проведывания посланы с Москвы Приказу Тайных Дел подъячие Еремей Полянский да Иев Ветошкин да с ними стадной конюх; и будет Александрийской и Антиохийской патриархия на Терек пришли, и он бы отпустил их к Москве не замотчав, и Корм и питье в дорогу им дал по росписи, какова послана

²⁴ უნდა იყოს «Ветошкин». შეად. Н. Гиббенет, დასახ. ნაშრ., დამატებანი, გვ. 82^ა.

с подьячими с Еремеем да с -Бѣвом, и о том отписать; а будет они патриархи на Терек не пришли, и при них проводить и посылать с Терека нарочно в Тушинскую, и в Дадьянскую, и в Грузинскую, и в Персицкую, и в Бѣверскую земли, ково пригоже, и от того давать им государева жалованья по рассмотренью...»²⁵.

ასტრახანში ჩამოსულმა საიდუმლო საქმეთა „პრიკაზის“ მოხელეებმა შეიტყვეს, რომ მელეტი და პაისიოსი შემახაში არიან გაჩერებულნი, ხოლო მაკარიოსი თბილისში იმყოფება. მაკარიოსმა ასტრახანს თავისი კაცი გამოგზავნა წერილებით და იტყობინებოდა, რომ იგი აპირებდა თერგის ციხე-ქალაქში მისვლას მთების გზით. მის შესახვედრად თერგზე გაიგზავნა პოლიაჩი ვეტოშკინი.

1665 წლის დეკემბერში თბილისიდან თერგის ციხე-ქალაქში ჩამოდის მაკარიოსის მიერ მოსკოვში გაგზავნილი კაცი, ვინმე თბილისელი ქართველი სახელად საფარ²⁶. იგი შეატყობინებს თერგის ვოევოდა ივანე რუევსკის, რომ მოსკოვში მიმავალი ანტიოქელი პატრიარქი თერგის ციხე-ქალაქში აპირებდა მისვლას სახმელეთო გზით, მაგრამ ზამთრის დადგომის გამო შეუძლებელი შეიქმნა მთების გადალახვა.

ამავე დროს თერგის ვოევოდა ივანე რუევსკიმ მიიღო იეროდიაკონ გელეტისაგან წერილი, რომელშიც იგი იწერებოდა: «...приехал с александрийским патриархом кир Паисием до Шаховы области города Шемахи, чающе то, что возможно будѣт сухим путем проехать, а ныне ведомо и вам, что невозможно сухим путем, ни морем проехать, и великий архирей папа и патриарх, ведающие то, что невозможно проехать, хотел ехать вспять, и аз с великим молением и со слезами упросил, чтобы изволил пожить здесь месяц на два, глаголюще то ему что я буду к вам писати про бусу, чтобы вам отпустить бусу вскоре... Вам же господам моим вестно чиню, что святейший антиохийский патриарх Макарий и Синайской горы архиепископ Анания и цареградского патриарха области Трапезондейский митрополит остались в Грузинскую землю в городе Тефлизе. А ожидаю то святейший патриарх Макарий и архиепископ Анания и тот митрополит, что вам с

²⁵ Дела Тайного приказа, кн. I. Русская историческая библиотека, т. 21 С.-Пб., 1907. I, стр. 1139—1140.

²⁶ Н. Г и б б е н е т, დასახ. ნაშრ., დამატ., გვ. 841—845.

Терках для ради их послать войска до Тусы принять их. И буде и невозможно послати войско до Тусы, и вам бы господам моим о том ко мне писать и особную грамоту с великим молением к святейшему антиохийскому патриарху писати и прислати ко мне, что ему горами невозможно ехать и изволил бы пожаловать ехать Шахова области в Шемахи, и чтобы вам пожаловать, господам моим, писати к здешнему Шамахийскому хану, чтобы он, Шамахийский хан послал со мною своего доброго человека и письма от себя к тамошнему хану к Тефлизскому шах Навазхану, где живет антиохийский патриарх, чтобы он Тефлизский хан шах Наваз, и вы пишете к нему шах Наваз хану, чтобы пожаловал изволил проводить святейшего патриарха Макария до Шамахи граде. И аз с теми грамотами и с хановым человеком поеду паки до города Тефлиз к святейшему патриарху умолять его, чтобы он изволил с теми архиереями, что там с ним, ехать морем с нами вместе...»²⁷

მელტის ამ წერილს ახლავს შენიშვნა გაკეთებული რუსი მოხელეების მიერ, რომ «Тифлиз от Терека в 22 днях сухим путем, и зимнево пути нет»²⁸.

როგორც ვხედავთ, მაკარიოსი აპირებდა თუშეთის გზით იმიერკავკასიაში გადასვლას და თუშეთშივე მოითხოვდა თერგის ვოევოდისაგან მცველი ჯარის გამოგზავნას. ზამთრის დადგომის გამო მისი ამ გეგმის განხორციელება შეუძლებელი შეიქნა. მელეტი უიშობდა, რომ ამ სიძნელებმა მაკარიოსს არ გადაათქმვეინონ მოსკოვში გამგზავრების განზრახვა და ამიტომ სთხოვდა თერგის ვოევოდას, თუ შეუძლებელი იქნებოდა თუშეთში ჯარის გაგზავნა, ამის შესახებ პირველ რიგში პირადად მისთვის ეცნობებინათ და მაკარიოსისათვის გასაგზავნი წერილებიც მისთვის გამოეგზავნათ. მელეტის თვითონ სურდა ამ წერილებით თბილისში ჩასვლა და მაკარიოსის დაყოლიება შემახაში წამოსვლაზე. საყურადღებოა მელეტის თხოვნაც თერგის ვოევოდისადმი, რომ მან გამოუგზავნოს წერილი ქართლის მეფე ვახტანგ მეხუთეს (შაჰ-ნავაზს), რათა ამ უკანასკნელმა სათანადოდ გამოაცილოს ანტიოქელი პატრიარქი.

თერგის ვოევოდისაგან აღნიშნული წერილების მიღების შემდეგ მელეტი მართლაც გაემგზავრა თბილისში, სადაც ხელახლა

²⁷ . ГИБЕНТ, დასახ. ნაშრ., დამატ. გვ. 847—848.

²⁸ იქვე, გვ. 850.

შეხვდა მაკარიოსს და ბოლოს და ბოლოს დაიყოლია შემახაში წამოსვლაზე. ამას მელეტი ატყობინებდა პატრიარქ პაისიოსს (ეს უკანასკნელი შემახაში დარჩა) თბილისიდან გამოგზავნილ წერილში²⁹.

20 აპრილს ისინი ჯერ კიდევ თბილისში არიან, რადგან ამ რიცხვითაა დათარიღებული ანანია სინაელის წიგნი, რომელსაც იგი აძლევს ქართლის მეფე შაჰ-ნავაზს. წიგნის შინაარსი საინტერესოა საქართველოში ჩამოსული ამ მღვდელმთავრების მოღვაწეობისა და ქართლის სამეფო კართან მათი ურთიერთობის დახასიათებისათვის, ამიტომ აქვე მოვიტანთ ამ დოკუმენტის ძირითად ნაწილს: „ქ... ესე წიგნი მოგართვით ჩ^ნ სინის მთავარეპისკოპოსმან ანანია და მონასტრის კრებულმან ბერმან თქუენ ქართლის ხელმწიფეს პატრონს შაჰნავაზს, ძეთა თქუენთა... კახთა მეფეს არჩილს, გ^ნის, ლევანს, ლუარსაბს და სულეიმანს, ასე რომე სინის მონასტრის მამული მელურეკის ცოტას ხანს კახაბრიშვილს გორჯასპის ჰქონებოდა და იმ მონასტრის მამულისგან იქ მიწები მიეყიდა ფავნელიშვილის რევაზასა და პაპუნასათვის. იმათ ზოგი ვენახად აეშენებინათ, ზოგი სახლები და ქვევრები ჩაედგა და ზოგი ისრევ მიწად იყო. ჩ^ნ ჩუენის მონასტრიდამ მოვედით თქუენს საბატონოშია და შემოგვხუეწენით... დახსნასა... თქუენ იყიდეთ და ისევ ჩუენს მონასტერს შემოსწირეთ. ჩუენ დავდევით თქუენის დედისა და მამის აღაპი... დაიწერა ქ^კ: ტნდ; თვესა აპრილსა: კ; ხელითა ტფილელ იოსებისითა“³¹.

მაკარიოსის რუსეთში გამგზავრების საქმეში გარკვეული როლი უთამაშია დედოფალ მარიაშსაც. ამას ჩვენ შემდეგ ამბავთან დაკავშირებით ვგებულობთ. მკვლევარმა თ. ტივაძემ მეტად საინტერესო საბუთები გამოაოვლინა რუსეთის მეფის კარზე სამეგრელოს მთავრის ცრუმემკვიდრის, ვინმე მათეს გამგზავრებისა და მისი რუსეთში თავგადასავლის შესახებ³². მკვლევარი აქვეყნებს მათეს წერილებს მეფე ალექსი მიხეილისძისადმი, სადაც მოთხრობილია მათეს თავგადასავალი და პატრიარქ მაკარიოსთან ერთად მისი რუსეთში გამგზავრების ამბავი. მათე დაჟინებით ამტკიცებდა, რომ იგი იყო კანონიერი მემკვიდრე სამეგრელოს მთავრის ლევან II დიანისა და რომ ამ უკანასკნელის სიკვდილის შემდეგ იგი გამოძე-

²⁹ Н. Гиббнет. დასახ. ნაშრ., დამატ., გვ. 907.

³¹ თ. ტ ი რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები..., II, გვ. 483.

³² თ. ტ ი ვ ა ძ ე, ერთი ეპიზოდი მე-17 ს. 60-ანი წლების რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, კრებული: ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, I, თბ., 1970.

ვებული იყო სამეგრელოდან და თავშეფარებული თავის მამიდასთან — ქართლის დედოფალ მარიამთან. პატრიარქ მაკარიოსის თბილისში დაბრუნების შემდეგ, როდესაც გაირკვა, რომ იგი რუსეთში უნდა წასულიყო, დედოფალი მარიამი ამ ამბით დაინტერესებულა. მელეტისაც, როცა მათეს ამბავი შეუტყვია, წინადადება მიუცია მათესათვის მასთან ერთად მოსკოვში წასულიყო და რუსეთის მეფისათვის დახმარება ეთხოვა სამეგრელოს მთავრის ტახტის დაბრუნების საქმეში. როდესაც მაკარიოსმა ყოყმანი დაიწყო და აღარ თანხმდებოდა რუსეთში წასვლაზე და მელეტი შემახაში გაემგზავრა, იქიდან მოსწერა წერილი მარიამ დედოფალს, რომ თუ მაკარიოსს რუსეთის მეფესთან წასვლას გადააწყვეტინებთ, ჩამოვალ და მასთან ერთად თქვენს „ძმისშვილსაც“ წავიყვანო. ასეთი წერილის მიღების შემდეგ მარიამს მელეტი თბილისში დაუბარებია და აქ მისთვის ფიცით ჩაუბარებია თავისი „ძმისშვილი“ მათე და მათესთვის რუსეთში წასაღებად ბეჭდით დამოწმებული წერილიც მიუცია³³. ამის შემდეგ, მარიამ დედოფლის თუ სხვა ქართველი პოლიტიკოსების ჩარევით მაკარიოსიც დათანხმდა რუსეთში გამგზავრებაზე და 1666 წლის აპრილის ბოლოს ისინი უკვე შემახაში იყვნენ. რუსეთში მიმავალი მაკარიოსის ამაღაში სხვებთან ერთად ოთხი ქართველიც ერია, მათ შორის იყო ეს მათე და ერთიც მისი მსახური.

§

ამრიგად, ჩვენს ხელთ მყოფი მასალების მიხედვით პატრიარქ მაკარიოსის (რომელსაც განუყრელად თან ახლდა ჩვენთვის საინტერესო აღწერილობის ავტორი პავლე ალეპოელი) საქართველოში ყოფნა და მოგზაურობა შემდეგი სახით წარმოგვიდგება.

მამა და შვილი საქართველოში ჩამოვიდნენ 1664 წლის ივლისში. მათი საქართველოში ჩამოსვლის თარიღი აღნიშნულია როგორც ქართულ კინკლოსურ მინაწერებში, ისე თვით მაკარიოსის თხზულებაში.

„ტნბ—1664—აქა მობრძანდა ანტიოქიის პატრიარქი მაკარიოზ“³⁴.

„ტნბ—1664—აქა მოვიდა ანტიოქის პატრიარქი მაკარიოს თვესა ივლისსა“³⁵.

³³ თ. ტ ი ვ ა ძ ე, დასახ. კრებული, გვ. 102—103.

³⁴ ქ. ო დ ი შ ე ლ ი, მცირე ქრონიკები, გვ. 42.

³⁵ მცირე ქრონიკები, გვ. 46.

„ტნბ—1664—აქად ანტიოქიის პატრიარქი მაკარიოს მოვი-
და“³⁶.

„واعلم بانفا لماذهبنا الى بلاد الكرج في سنة سبعة الاف وماية واثنين
و سبعين للعالم و دخلنا الى بلادهم و فحصنا بذانتاعن احوالهم“
(იციოდე, რომ როდესაც ჩვენ 7172 წ. ჩამოვედით საქართველოში
და დავიწყეთ ქართველი ხალხის მდგომარეობის გაცნობა...)³⁷.

7172=1664 წ.

პატრიარქი და მისი ამაღლა ქართლში დამასკოდან მოვიდნენ
აღმათ იმავე გზით, რითაც შემდეგ მათთან შესახვედრად წამოსუ-
ლი იეროდიაკონი მელეტი და პაისიოს ალექსანდრიელი მოდიან
(ერზერუმი-ყარსი-თბილისი). საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ
მაკარიოსი და პავლე ალექსანდრიელი ქვეყნის საშინაო ცხოვრებაში აქ-
ტიურად ჩაბმულან. თ. ყორდანის გამოქვეყნებული აქტს 1664
წლის 3 აგვისტოთი დათარიღებული ერთი დოკუმენტის ფრაგმენ-
ტი, რომელიც ქაიხოსრო ბარათაშვილს მიუცია კათალიკოზ ღომენ-
ტისათვის:

„1664 წ.—ქ კს: ტნბ: ბარათაშვილი სახლთხუციშვილი ქაი-
ხოსრო კ ჯს ღომენტის სწერს: „ეშმანმან მატუნა და მღვდელ-მო-
ნაზონობისაგან (არსენ წოდებული) ერისკაცად შევიქენ... გავვიწყე-
რით. იმ ხელად ანტიოქიის პატრიარქი (მაკარი) მობრძანდა და მი-
სის შუამავლობით... შეგვირიგეთ და შენდობა გვიბოძეთ... საკანო-
ნოდ მოგახსენეთ... მამული ორი კუამლი (ჩამოთვლილია). ქკს:
ტნბ: აგვისტოს: გ“³⁸.

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის
ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულ XII საუკუნის ერთ-ერთ ხელ-
ნაწერს დართული აქვს არაბულ ენაზე შესრულებული მინაწერი,
რომელიც გაუყეებია პავლე ალექსანდრიელის კათედრალუ-
რი ტაძრისა და აქ შენახული რელიქვიებისა და ხელნაწერების დათ-
ვალთაგან. ამ არაბული მინაწერის შინაარსი შემდეგია: „მოვი-
და ამ წმინდა ეკლესიაში ქალაქ თბილისს კირ მაკარიოს, პატრიარქი
ღვთის დიდი ქალაქის ანტიოქიისა და სხვათა აღმოსავლეთის (ქა-
ლაქთა). და ეს (იყო) მე-17 დღეს აგვისტოს თვისა წელსა ადამის-
გან 7172-სა. (1664 წ.), როდესაც მოვიდა მოსახილველად საქარ-
თველოს ამ ღმრთივ დაცულ ქვეყანაში.

³⁶ მცირე ქრონიკები, გვ. 48.

³⁷ Жузе П., Грузия в 17 столетии..., გვ. 19.

³⁸ თ. ყორდანის, ქრონიკები, II, გვ. 482.

მოიხსენე, უფალო, მონა შენი საწყალობელი დიაკონი ბუღუს (პავლე) ჰალაბიელი (ალეპოელი), ამის მწერალი“³⁹.

ამრიგად, 1664 წლის 17 აგვისტოს მაკარიოსი და პავლე ჯერ კიდევ თბილისში იმყოფებიან. ამავე 1664 წლის შემოდგომით ისინი უკვე დასავლეთ საქართველოში არიან. პავლე ალეპოელი თავის აღწერილობაში მოგვითხრობს, რომ იგი დაესწრო ცნობილ სასწაულს ილორის წმ. გიორგის მონასტერში და თავისი თვალთ იხილა თუ როგორ მოიყვანა უჩინრად წმ. გიორგიმ ეკლესიის წინ ხარი. ეს დღესასწაული ტარდებოდა, თვითონ პავლე ალეპოელის ცნობით, ყოველი წლის 10 ნოემბერს⁴⁰.

დასავლეთ საქართველოში მათი ყოფნის შესახებ ცნობები მოცემული აქვს მაკარიოს ანტიოქელს არაბულად შედგენილ თავის თხზულებაში. ასევე საინტერესო მონაცემები აქვს გამოქვეყნებული მაკარიოსის დასავლეთ საქართველოში მოღვაწეობის შესახებ მიხეილ თამარაშვილს. 1665 წ. კაფუციანებს რომის პაპისთვის მიუწერიათ საქართველოში მაკარიოსის ყოფნის ამბავი. ისინი დიდად აქებენ პატრიარქის მოღვაწეობას და იმასაც კი აღნიშნავენ, რომ თუ მან ერთი-ორ გზის იქადაგა ჩვენს ეკლესიაში, მაშინ ყველა ქართველები შემოგვიერთდებიან⁴¹. კაფუციანების ცნობით პატრიარქს გურიაში ეპისკოპოსებიც განუწყესებია⁴². მაკარიოსის აღწერილობით ჩვენ ვიცით თუ რა აქტიურად ერეოდა იგი ქვეყნის საშინაო საქმეებში, ცდილობდა გამოესწორებინა საეკლესიო წესების თუ ქრისტიანული ეთიკისა და ცხოვრების ნორმების დარღვევანი, ილაშქრებდა დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული ტყვის სყიდვის წინააღმდეგ. მან არა ერთი დამნაშავე დასაჯა, მათ შორის მაღალი საეკლესიო თანამდებობის პირებიც⁴³, ჰქონდა შეხვედრები დასავლეთ საქართველოს პატრიარქ სვიმონთან⁴⁴, ცდილობდა შეერიგებინა ლევან დადიანი და ბაგრატ იმერთაძე⁴⁵ და სხვა.

³⁹ იხ. თ. ჭყონიას წერილი „პავლე ჰალაბელი და არაბული მინაწერი ქართული სახარების ბოლოს“ (გაზ. ლიტერატურა და ხელოვნება, 1947 წ., № 22). წერილში სამწუხაროდ დაშვებულია შეცდომა. მაკარიოსის მიერ არაბულად დაწერილი თხზულების ავტორად გამოცხადებულია მისი შვილი პავლე. ავტორს მოაქვს ადგილები მაკარიოსის თხზულებიდან პ. ეუზეს გამოცემის მიხედვით და მათზე მსჯელობს, როგორც პავლე ალეპოელის თხზულებაზე.

⁴⁰ იხ. აქვე, კომენტარი № 27.

⁴¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფ., 1902, გვ. 167. შდრ. გვ. 227—228.

⁴² იქვე, გვ. 168.

⁴³ Жузе П., Грузия в 17 столетии..., გვ. 22, 23, 24, 25, 27, 31, 32, და სხვ.

⁴⁴ იქვე, გვ. 57.

⁴⁵ იქვე, გვ. 58.

მაკარიოსი და მისი ამაღლა თბილისში დაბრუნდა მხოლოდ 1665 წ. ნოემბერში. როგორც ზემოთაც აღენიშნავდით, შაჰ-ნავაზი განსაკუთრებით დაინტერესდა მაკარიოსით მას შემდეგ, რაც მელეტისაგან გაიგო, რომ ანტიოქელი პატრიარქი მიწვეული იყო მოსკოვში მეფე ალექსი მიხეილის ძესთან. ქართლის მეფემ თვითონ გაგზავნა მასთან თავისი შიკრიკი, პატრიარქს წერილი გაუგზავნა ქართლის კათალიკოსმაც და კვლავ მოიწვიეს თბილისში. საყურადღებოა აგრეთვე ისიც, რომ თბილისიდან პატრიარქი მაკარიოსი ცდილობდა რუსეთში წასვლას შაჰის სამფლობელოებზე გვერდის ავლით, უფრო ძნელი მთის გზით. მამა და შვილი კახეთშიც კი ჩავიდნენ და აქედან სცადეს თუშეთის გადავლით თერგამდე მიღწევა. მაკარიოსმა ასტრახანში გაგზავნა თავისი კაცი და რუს ხელისუფალთ შეატყობინა, რომ თერგის ციხეში მისვლას მთების გზით აპირებდა. პავლე ალექსოელის აღწერილობიდან ჩანს, რომ მართლაც მამა-შვილი თუშეთის გზით იმიერკავკასიაში გადასულან, მაგრამ ზამთრის უგზობობის გამო უკან დაბრუნებულან⁴⁶.

1665 წლის დეკემბერში თერგის ციხეში ჩავიდა მაკარიოსის მიერ გაგზავნილი კაცი, რომელმაც ჩაიტანა ამბავი, რომ მოსკოვში შიშავალი პატრიარქი მაკარიოსი თერგში აპირებდა მისვლას მთების გადალახვით, მაგრამ ზამთრის დადგომის გამო ეს შეუძლებელი შეიქმნა. აქედან მამა-შვილი უკან, თბილისში დაბრუნდა. თბილისში დაბრუნების შემდეგ მათთან შემახადან ჩავიდა მელეტი და როგორც იქნა დიდის ცდით დაიყოლია ისინი შემახის გავლით რუსეთში წასვლაზე. შემახაში კი მათ მეორე პატრიარქი, პაისიოსი ელოდებოდათ.

რუსეთში პატრიარქის წასვლით დაინტერესებულან ქართველი პოლიტიკოსებიც. როგორც ზემოთაც მივუთითებდით, როდესაც შაჰ-ნავაზმა შეიტყო, რომ მაკარიოსი მოსკოვში იყო მიწვეული, მან მელეტი დასავლეთ საქართველოში აღარ გაუშვა (ალბათ იმის შიშით, რომ ისინი იქიდანვე არ წასულიყვნენ რუსეთში). ქართლის მეფემ თავისთან მოიწვია ანტიოქელი მღვდელ-მთავარი, როგორც ჩანს მოსკოვში წასვლის წინ მოსალაპარაკებლად. მაკარიოსს მოწვევის წერილი გაუგზავნა ქართლის პატრიარქმაც. როდესაც მაკარიოს ანტიოქელმა მოსკოვში წასვლაზე უარი განაცხადა და მელეტის თხოვნა-მუდარაც არა კრიდა, საქმეში ჩაერია მარიამ დედოფალი და მხოლოდ ამის შემდეგ დათანხმდა ეს პატრიარქი რუსეთში გამგზავრებაზე მელეტის მიერ შეთავაზებული გზით. ამ ფაქ-

⁴⁶ იხ. აქვე „აღწერილობის“ ტექსტი, 15 რ.

ტებს გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ქართველი პოლიტიკოსების რუსეთთან ურთიერთობის ზოგიერთი აქამდე უცნობი მხარის გასარკვევად, რაზედაც ქვემოთ შეეჩერდებით.

თბილისიდან მაკარიოსი 1666 წლის აპრილის ბოლოს გაემგზავრა. ამრიგად, პავლე ალექსოვლმა საქართველოში დაჰყო წელიწადი და ცხრა თვე (1664 წლის ივლისიდან 1666 წლის აპრილის ბოლომდე). მას საქართველოში სრული თავისუფლება ჰქონდა გასცნობოდა ქვეყნის საშინაო ცხოვრებას, დაჰკვირვებოდა ქართული საზოგადოების თავისებურებებს, ქართული სამეფო-სამთავროების პოლიტიკურ მდგომარეობას. იგი ახლო ურთიერთობაში და კონტაქტში იყო საქართველოს სხვადასხვა წოდების და საზოგადოებრივი ფენების წარმომადგენლებთან და, გასაგებია, მას უსათუოდ ძვირფასი მასალის შეგროვება შეეძლო მაშინდელი საქართველოს ცხოვრების ყველა მხარის შესახებ.

1666 წლის 2 ნოემბერს პატრიარქები მოსკოვში ჩავიდნენ. მეფე ალექსი მიხეილის-ძემ დიდის ზემოთ მიიღო სასურველი სტუმრები. რუსეთის მეფეს ეკვიც არ ეპარებოდა, რომ მართლმადიდებლური ეკლესიის ეს ავტორიტეტული წარმომადგენელი მას მხარს დაუჭერდნენ მომავალ საეკლესიო კრებაზე და პატრიარქ ნიკონის ზვიადობას ფრთებს შეაკვეცავდნენ. 19 ნოემბერს მოსკოვში გაიხსნა საეკლესიო კრება, რომელმაც ყოვლისშემძლე ნიკონი პატრიარქობიდან გადააყენა და ბერად აღკვეცილი გაგზავნა ბელოზერის მონასტერში. კრების დამთავრების შემდეგ პატრიარქები კიდევ დიდხანს დარჩნენ მოსკოვში. კერძოდ, მაკარიოს ანტიოქელი თავისი თანმხლები პირებით მხოლოდ 1668 წლის ივნისში გამოემგზავრა უკან, ხოლო პაისიოსი უფრო გვიან⁴⁷.

მაკარიოსმა და მისმა ამაღამ უკან დასაბრუნებელ გზად ისევ საქართველო აირჩია. 1668 წლის ბოლოს ისინი უკვე შემახაში იყვნენ. აქ კი იძულებულნი გამხდარან რამდენიმე ხნით ამ ქალაქში შეჩერებულიყვნენ. თავის გაჭირვებულ მდგომარეობას მაკარიოს ანტიოქელი დაწვრილებით ატყობინებს მოსკოვის პატრიარქს იოასაფს 1669 წლის 22 ივლისს თბილისიდან გაგზავნილ წერილში⁴⁸. შემახაში ჩამოსვლის შემდეგ მაკარიოსთან მისულან ადგილობრივი ვაჭრები მის მიერ ჩამოტანილი ნაჩუქარი ნივთების შე-

⁴⁷ А. А. Дмитриевский, Приезд в Астрахань восточных патриархов Паисия александрийского и Макария антиохийского..., Труды Киевской Духовной Академии, 1904 г. Март, кн. III.

⁴⁸ იხ. აქვე, დამატება № 2.

სასყიდად, მაგრამ შემახის ხანს აუკრძალა ამ ვაჭრებისათვის მაკარიოსისაგან რაიმეს შესყიდვა. ხანს ჩამოუერთმევია პატრიარქისათვის რუსეთიდან ჩამოტანილი მთელი ქონება და აღუთქვია მასში სამი ათასი მანეთის გადახდა. მაკარიოსის მტკიცებით, ეს ფასი გაცილებით მცირე იყო, ვიდრე ხანის მიერ წაღებული საქონელი ღირდა. თანაც ხანს ფული მაშინვე არ გადაუხდია და უბრძანებია მაკარიოსისათვის, რომ წასულიყო საქართველოში და იქიდან გამოეგზავნა თავისი კაცი, რომელსაც ხანი აღუთქმულ ფულს გამოატანდა. ამის შემდეგ მაკარიოსი და მისი ამაღა საქართველოში ჩამოვიდნენ. 1669 წლის 4 თებერვლის წერილით მაკარიოსი ატყობინებს მოსკოვის პატრიარქს თავის საქართველოში ჩამოსვლას⁴⁹. თბილისიდან მაკარიოსს პირობისამებრ გაუგზავნია თავისი კაცი შემახის ხანთან, მაგრამ მისგან შეპირებული ფული ვერც ამჯერად მიუღია. მაკარიოსს თხოვნით მიუმართავს ქართლის მეფე შაჰნავაზისათვის, რათა ამ უკანასკნელს ეშუამდგომლა შემახის ხანთან მაკარიოსისათვის ფულის გამოგზავნის თაობაზე, მაგრამ ვერც ამ გზით მიუღია მაკარიოსს თავისი კუთვნილი ფული. მაკარიოსი და მისი ამაღა, რომელიც 30 კაცისაგან შედგებოდა, მეტად მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილა. მათ აღარ დარჩენიათ თავის გამოსაკვები ფულიც კი. მხოლოდ კარგა ხნის გასვლის შემდეგ შემახის ხანმა უკან დაუბრუნა პატრიარქს ჩამორთმეული ნივთების ნაწილი, რომელიც მაკარიოსმა გაყიდა ადგილობრივ ბაზარზე და, როგორც თვითონ ამტკიცებს, 2 000 მანეთის ზარალი ნახა.

ამრიგად, მეორედ მაკარიოსი საქართველოში იმყოფებოდა 1669 წლის დასაწყისიდან ვიდრე ამავე წლის ზაფხულის გასულამდე. მაკარიოს ანტიოქელი თავის წერილშივე აღნიშნავს, რომ საქართველოში ჩამოსვლიდან ერთი თვის შემდეგ, ე. ი. 1669 წლის თებერვლის ბოლოს ან მარტის დასაწყისში, აქ გარდაცვლილა მისი ვაჟიშვილი, ჩვენი აღწერილობის ავტორი, არქიდიაკონი პავლე ალექსანდრი.

1670 წლისთვის მაკარიოსი უკვე ანტიოქიაშია და აქედან უგზავნის წერილს მოსკოვის პატრიარქს⁵⁰.

⁴⁹ მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილება, სინოდის საბუთები № 2 296.

⁵⁰ მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების აღნიშნული ფონდი, საბუთი № 2298.

პავლე ალექსოვლის მიერ შედგენილი საქართველოს აღწერილობა რომელსაც ეწოდება «Описание Грузии, представленное архидиаконом Павлом, сыном антиохийского патриарха Макария» და დათარიღებულია 1667 წლის 27 თებერვლით, ამჟამად ინახება მოსკოვის ძველ საბუთთა ცენტრალური სახელმწიფო არქივის (ЦГАДА) საიდუმლო საქმეთა საგანგიოს (приказ тайных дел) ფონდში (ფ. № 27). ჩვეულებრივ საქართველოს შესახებ მასალები დაცულია საგარეო საქმეთა საგანგიოს (посольский приказ) ფონდებში⁵¹. რა მიზეზით მოხვდა იგი არა აქ, არამედ საიდუმლო საქმეთა საგანგიოს მასალებში, ესეც თავის ახსნას მოითხოვს და ამაზე ქვემოთ შევჩერდებით.

პავლე ალექსოვლის „აღწერილობა“ გარდა იმისა, რომ იძლევა საინტერესო ცნობებს მე-17 საუკუნის საქართველოს შესახებ, იგი ახალი ფაქტებით ავსებს ჩვენს ცოდნას რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ. ამ ძეგლში რელიეფურად აისახა როგორც რუსეთის ინტერესები აღმოსავლეთის ქრისტიანი ხალხების მიმართ, ისე აღმოსავლეთის ქრისტიანული ეკლესიის ავტორიტეტული წარმომადგენლების დამოკიდებულება რუსეთის სახელმწიფოსადმი. პავლე ალექსოვლის „აღწერილობა“ შეიქმნა მართლმადიდებლური სამყაროს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი წარმომადგენლის, ანტიოქიის პატრიარქ მაკარიოსის წრეში, ამდენად იგი გამოხატავს ამ წრის ინტერესებსაც და შეხედულებებს რუსეთთან მართლმადიდებელი ხალხების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხებზე. „აღწერილობაში“ საინტერესო ცნობებია მე-17 საუკუნის 60-ან წლებში ქართველი და ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების რუსეთთან ურთიერთობის შესახებ.

ამ პერიოდში რუსეთის მმართველი წრეების საქართველოს საერთო (პოლიტიკური, ეკონომიური, სოციალური, სარწმუნოებრივი) მდგომარეობით დაინტერესებას არაერთი მიზეზი აპირობებდა. ეს მიზეზები, პირველ რიგში, რუსეთის სახელმწიფოს საგარეო-პოლიტიკურ მისწრაფებებშია საძიებელი.

როგორც ცნობილია, მე-17 საუკუნის რუსეთის წინაშე სამი გადაუწყვეტელი ამოცანა იდგა: ჟუკრაინისა და ბელორუსიის შემოერთება, ზღვის გასავლის მოპოვება და ყირიმელ თათრებთან ბრძოლის საბოლოო გამარჯვებამდე მიყვანა, რათა სამხრეთით მყა-

⁵¹ ЦГАДА, ф. № 110.

რი და უსაფრთხო საზღვარი შეექმნათ⁵². ამ ამოცანების გადაწყვეტის გზაზე რუსეთის წინააღმდეგ პოლონეთთან და შვედეთთან ერთად თურქეთის ძლიერი და აგრესიული სახელმწიფო იდგა. პოლონეთთან და შვედეთთან ომების დამთავრების შემდეგ, მე-17 საუკუნის 60-ანი წლებისათვის ურთიერთობა რუსეთსა და თურქეთს შორის უკიდურესად დაიძაბა და ყველაფრიდან ჩანდა, რომ მალე მათ შორის ომი დაიწყებოდა. ასეთ ვითარებაში რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში აღმოსავლეთის ქრისტიან ხალხებთან ურთიერთობის საკითხმა წინა პლანზე წამოიწია. გასაგებია, საქართველოს საკითხზე რუსი პოლიტიკოსების თვალში განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა. საქართველოსთან ურთიერთობის საკმარისად ხანგრძლივი პრაქტიკით მათთვის კარგად იყო ცნობილი, რომ საქართველო, როგორც ნაწილი მართლმადიდებლური სამყაროსი, სასიცოცხლოდ იყო დაინტერესებული რუსეთის ხელისუფლების მის სიახლოვეს (იმიერ კავკასიაში, შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე) დამკვიდრებით, კავკასიაში მაჰმადიანური თურქეთისა და სპარსეთის გავლენის მოსპობით. რუსეთისაკენ სწრაფვისათვის საქართველომ ამ მაჰმადიანი დამპყრობლებისაგან არაერთი დარტყმა განიცადა, მაგრამ ამის მიუხედავად მაინც არ უხვევდა რუსეთთან დაკავშირების გზას.

მე-17 საუკუნის პირველი ნახევრის განმავლობაში რუსეთს არ ჰქონდა საშუალება საქართველოში აქტიური პოლიტიკის წარმოებისა, მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავდა იმას, რომ რუსეთს არ ჰქონდა საქართველოსადმი ინტერესი. რუსეთის პოლიტიკოსებს კარგად ახსოვდათ საქართველოს მესვეურთა დაუცხრომელი სწრაფვა მოსკოვისაკენ, ხოლო ამ საუკუნის 10-ანი წლებიდან ქართულმა სამეფო-სამთავროებმა არა ერთხელ სცადეს რუსეთთან შეწყვეტილი ურთიერთობის აღდგენა. ამ ტენდენციის განსაკუთრებით თავდადებული განმასახიერებელი იყო კახეთის მეფე თეიმურაზ I, რომელიც სათავეში ედგა, ერთის მხრივ, ყოილბაშთა წინააღმდეგ ქართველი ხალხის შეურთიგებელ ბრძოლას და, მეორეს მხრივ, ხელმძღვანელობდა ქართველი მეფე-მთავრების რუსეთთან დაკავშირების პრაქტიკულ მხარეს. მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოს ურთიერთობა რუსეთთან სპეციალურად არის შესწავლილი პროფ. ნ. ნაკაშიძის მონოგრაფიაში „Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века“ (თბ., 1968),

⁵² Очерки истории СССР. XVII век. под ред. А. А. Новосельского и Н. В. Устюгова, М., 1955, стр. 457.

ამიტომ ჩვენ ქვემოთ მხოლოდ ჩვენთვის საინტერესო ზოგიერთ საკითხზე შევჩერდებით.

შაჰ-აბას პირველის კახეთში ლაშქრობების დროს იმერეთში გადახვეწილმა თეიმურაზ პირველმა დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრებთან შეთანხმებას მიაღწია და ისინი დაითანხმა საერთო ელჩობა გაეგზავნათ რუსეთის მეფის კარზე. რუსეთში გაგზავნილ ელჩს თან მიჰქონდა კახეთის მეფე თეიმურაზის, იმერეთის მეფე გიორგის, აგრეთვე გურიისა და სამეგრელოს მთავართა წერილები. ქართველი პოლიტიკოსები ატყობინებდნენ რუსეთის მეფეს, რომ ისინი გაერთიანდნენ და საერთო ძალით აპირებენ ბრძოლას ირანის აგრესიის წინააღმდეგ და სთხოვდნენ რუსეთის მეფეს დახმარებას.⁵³

ამრიგად, XVII საუკუნისათვის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა ახალ შინაარსს იძენს. თუ XVI საუკუნეში ეს ურთიერთობა იფარგლებოდა მხოლოდ კახეთისა და მოსკოვის ურთიერთობით, XVII საუკუნეში იგი გადაიზარდა უკვე თითქმის მთელი საქართველოს მასშტაბით; თუ ადრე საქართველოს პოლიტიკოსები რუსეთიდან დახმარებას მოითხოვდნენ ძირითადად თურქეთის და მისი მოკავშირეების წინააღმდეგ, ამჯერად კახეთის მეკავშირეებს (და მათ მოკავშირე სხვა ქართველ მეფე-მთავრებს) რუსეთის დახმარება სჭირდებოდათ, პირველ რიგში, ყიზილბაშურ ირანთან საბრძოლველად.

კავკასიაში რუსეთის პოლიტიკოსებისათვის რთული ვითარება შეიქმნა. მათ არ სურდათ ურთიერთობა გაემწვევებინათ სპარსეთთან, რადგან მას თვლიდნენ თავიანთ მომავალ მოკავშირედ თურქეთის წინააღმდეგ ომში. რუსეთისთვის არ იყო გარკვეული აგრეთვე ქართული სამეფო-სამთავროების და სხვა კავკასიელი ხალხების საერთო მდგომარეობა და შესაძლებლობანი იმხანად. ამით აიხსნება რუსეთის მთავრობის მეტად ფრთხილი და თავშეკავებული დამოკიდებულება ქართველი მეფე-მთავრების თხოვნისა და პრაქტიკული წინადადებებისადმი.

1635 წელს თეიმურაზ 1-ლმა მოსკოვს გაგზავნა თავისი ელჩი მიტროპოლიტი ნიკიფორე. თეიმურაზი სპეციალური წერილით ატყობინებდა რუსეთის სამეფო კარს, რომ ხანგრძლივი ბრძოლების შემდეგ მან შესძლო ქართლისა და კახეთის გაერთიანება თავისი ძალაუფლების ქვეშ, მაგრამ მისი ქვეყნის მდგომარეობა მაინც მეტისმეტად მძიმეა. თავის წერილში იგი ხაზგასმით აღნიშნავდა,

⁵³ იხ. ნ. ნაკაშიძის დასახელებული მონოგრაფია, გვ. 60—63.

რომ რუსეთის მფარველობის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა მისი ქვეყნის ხსნა და ქართველობის შენარჩუნება. თეიმურაზი ქართლ-კახეთის ძირითად მტრად ლეკებს მიიჩნევდა. ეს ლეკები დიდ ზიანს აყენებენ რუსეთსაც. კახეთის მეფე აღნიშნავდა, რომ ერთ დროს ეს მთიელები საქართველოს მეფეებს ექვემდებარებოდნენ, მაგრამ მას შემდეგ, რაც საქართველო განუწყვეტელ ომს აწარმოებს ირანის წინააღმდეგ, ისინი სარგებლობენ საქართველოს მძიმე მდგომარეობით და არბევენ ქვეყანას. თეიმურაზი თხოვდა რუსეთის მეფეს დახმარებოდა ლეკების შემოსევების აღკვეთის საქმეში. ამ მიზნით აყენებდა წინადადებებს, რომ ან შეერთებული ძალებით გაენადგურებინათ მთიელი მტაცებლები, ან მოექციათ ისინი ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე და დამორჩილებული ჰყოლოდათ. ამას გარდა, თეიმურაზი ატყობინებდა რუსეთის მეფეს, რომ საქართველოს ჩრდილოეთით ცხოვრობენ ოსები, ქისტები და სხვა მთიელი ხალხები 80-ათას კომლამდე, რომლებიც ერთ დროს ქრისტიანები იყვნენ და საქართველოს მეფეს ემორჩილებოდნენ. თეიმურაზი წინადადებას აყენებდა, რომ რუსეთს აღედგინა მათში ქრისტიანობა და დაექვემდებარებინა ისინი რუსეთისა და საქართველოსადმი, თორემ ლეკების მსგავსად ისინიც გამაჰმადიანდებოდნენ. თეიმურაზი რუსეთის სამეფო კარის წინაშე არა ერთ სხვა დიდი მნიშვნელობის საკითხებსაც აყენებდა⁵⁴.

რუსეთს იმჯერად არ შეეძლო მიეღო თეიმურაზის წინადადება. მისი ყურადღება ჯერ კიდევ დასავლეთისაკენ იყო მიმართული, მაგრამ საგარეო საქმეთა საგანგისო (საელჩო პრიკაზი) მაინც შეუდგა ნიკიფორეს მიერ საქართველოს შესახებ ჩამოტანილი ცნობების შესწავლას, მათ შედარებას მოსკოვის არქივებში დაცულ მონაცემებთან, რომლებიც იქ თავმოყრილი იყო XVI—XVII საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოსთან წარმოებული დიპლომატიური ურთიერთობის დროს. მოძებნილ იქნა თვით საქართველოში ტატიშჩევის ელჩობის დროს (1604 წელს) ნამყოფი ბაზიერი აევდორე ტობოლინი, რომელსაც გამოჰკითხეს ცნობები საქართველოს შესახებ, მისი ტერიტორიის სიდიდის, სიმდიდრის, ეკლესიამონასტრების, ვაჭრობის და სხვათა შესახებ. თვედორე ტობოლინის პასუხებიდან ჩანდა, რომ საქართველოში მოიპოვებოდა საკმაო რაოდენობის საქონელი, მათ შორის ისეთი, რომელზეც დიდი მოთხოვ-

---

⁵⁴ М. Полневков, Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений (1615—1640), стр. 108—120.

ნილება იყო რუსეთში: ნედლი აბრეშუმში, ხავერდი, აბრეშუმის ქსოვილები, ფარჩა და სხვა⁵⁵.

რუსეთის პოლიტიკოსებმა საჭიროდ ჩათვალეს საქართველოში ელჩობის გამოგზავნა. მიტროპოლიტ ნიკიფორეს თან გამოჰყვა რუსეთის ელჩობა თევდორე ვოლსკონსკის მეთაურობით. ელჩობა სპეციალურად იყო მომზადებული. მასში შედიოდნენ როგორც თარჯიმნები, ისე აღმწერელი დიაკები, აგრეთვე სასულიერო პირნი, რომელთაც ევალებოდათ, ქრისტიანული წესების დარღვევათა გასწორება ქართველთა შორის.

ამასობაში საქართველოში ვითარება შეიცვალა. ირანელების დახმარებით ქართლში თავისი პოზიციები განიმტკიცა როსტომმა, ხოლო თეიმურაზს შერჩა მხოლოდ აოხრებული კახეთი. რუსეთის ელჩები თეიმურაზმა გადმოიყვანა თუშეთის გზით. ვოლსკონსკის ელჩობა კახეთში დიდხანს დარჩა და საფუძვლიანად შეისწავლა ამ ქვეყნის მდგომარეობა. მან საგარეო საქმეთა საგანგოსადში წარდგენილ მოსახსენებელში (ანგარიშში) დაწვრილებით აღწერა კახეთი. ამ აღწერილობით, როგორც მიუთითებს პროფ. მ. პოლაქტოვი, იხსნება სერია საქართველოს ცალკეული ნაწილების დაზვერვითი ხასიათის აღწერილობებისა (ელჩინის, მიშეცკის, ტალოჩანოვის და იეგლევის და სხვ.)⁵⁶. ვოლკონსკის მოხსენებებიდან ჩანდა, რომ მეფე თეიმურაზი და საქართველოს მესვეურთა უმრავლესობა გულწრფელად მიისწრაფოდნენ რუსეთთან მჭიდრო პოლიტიკური კავშირის დამყარებისაკენ, რუსეთთან კავშირში ხედავდნენ საქართველოს ხსნის რეალურ გზას. ქართველმა პოლიტიკოსებმა რუსეთის ელჩებთან მოლაპარაკების დროს წამოაყენეს პრაქტიკული წინადადებანი: დაუყონებლივ გახსნილიყო გზა საქართველოსკენ, ამ მიზნით რუსეთს უნდა ჩაედგა ციხე-ქალაქები იმიერ-კავკასიაში, საქართველოში გამოეგზავნა ჯარის ნაწილები და ამით ბოლო მოეღო საქართველოზე ირანისა და თურქეთის თვითნებობისათვის. ამჯერად რუსეთის ინტერესებში არ შედიოდა ირანისა და თურქეთის წინააღმდეგ ომის დაწყება, ამიტომ რუსი პოლიტიკოსები კახეთის მესვეურებს აღუთქვამდნენ მხოლოდ დიპლომატიურ უშუაშელოებას ირანის შაჰისა და თურქეთის სულთანის წინაშე და მატერიალურ დახმარებას. შემდეგისათვის ჰპირდებოდნენ თეიმურაზს, რომ რუსეთი საქართველოს გაუწევდა უფრო რადიკალურ და კონკრეტულ

⁵⁵ М. Полневктов, Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений (1615—1640), стр. 159—161.

⁵⁶ მ. პოლივექტოვის დასახელებული გამოცემა, შესავალი, გვ. XXVIII—XXIX.

დახმარებას, სამაგიეროდ თეიმურაზისაგან მოითხოვდნენ „ფიცის წიგნის“ მიღებას. ქართველ პოლიტიკოსთაგან ყველა როდი იყო რუსეთის ამ წინადადების მომხრე. კერძოდ, ამ პოლიტიკურ ოპოზიციას სათავეში ედგა თვით თეიმურაზის ვაჟი დავით ბატონიშვილი, ხოლო საეკლესიო წრეების უკმაყოფილებას გამოხატავდა ალავერდის მთავარეპისკოპოსი ზებედე. ამათი წინააღმდეგობა მხოლოდ დიდის ჯაფით იქნა დაძლეული და თეიმურაზმა საზეიმოდ მიიღო რუსეთის მეფის ერთგულების ფიცი.

კახეთის მეფეს რუსეთმა მნიშვნელოვანი ფინანსიური დახმარება გაუწია. მაგალითად, 1641 წელს რუსეთის მეფე მიხეილ თევდორეს-ძემ თეიმურაზს ძვირფასეულობის გარდა გამოუგზავნა 20 000 ეფიმიკი⁵⁷. ასეთი მნიშვნელოვანი მატერიალური დახმარება რუსეთმა გაიღო მაშინ, როდესაც თვითონ რუსეთის ფინანსური მდგომარეობა მეტისმეტად მძიმე იყო. რუსეთის მთავრობის მიერ ასე უხვად გაღებული „წყალობა“ იმის მოწმობაა, რომ იგი სერიოზულად იყო დაინტერესებული ამიერკავკასიით და რომ საქართველოს საკითხი მის საგარეო პოლიტიკაში თანდათანობით მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა.

ირანის მთავრობა დიდის შეშფოთებით აღევნებდა თვალ-ყურს რუსეთ-კახეთის ურთიერთობის განვითარებას. იგი კარგად გრძნობდა, თუ რას ნიშნავდა რუსეთის ჯარების კავკასიაში შემოსვლა, ამიტომ ყველა საშუალებით იწყებს ბრძოლას საქართველოში რუსეთის გავლენის დამყარების წინააღმდეგ. ირანის ენერგიული დახმარებით ქართლის მაჰმადიანმა მმართველმა როსტომ ხანმა დაამარცხა თეიმურაზი და იგი კახეთიდან განდევნა. მაგრამ მარტო ეს არ იყო საკმარისი. საჭირო იყო თეიმურაზისა და მისი პოლიტიკის მომხრეებისათვის დასაყრდენის გამოცლა ქართველ ფეოდალთა წრეში. ამ მიზნით, ირანის მმართველი წრეების თანხმობით, როსტომი იწყებს შედარებით ლოიალური პოლიტიკის გატარებას. საქართველოში ქართული სოციალ-ეკონომიური წყობა („ქართველობა“) ხელუხლებელი რჩებოდა, ქრისტიანობასაც არა სდევნიდნენ. ამით ირანის შაჰი ცდილობდა ქართველი ფეოდალებისათვის დაემტკიცებინა, რომ იგი „ქართველობის“ მტერი კი არ იყო, არამედ ებრძოდა მხოლოდ „რუსთმოყვარე“ თეიმურაზს. როგორც ცნობილია, ირანის ამ პოლიტიკამ წარმატებას მიაღწია. მრავალწლოვანი ომებით მოღლილი ქვეყანა მშვიდობის ფასად მიენდო ირანის შაჰს

⁵⁷ შ. პოლიეტიკვი, თავადი მიშეცისა და დიაკი კლუჩარევის ელჩობა კახეთში (1640—1643), თბ., 1928, გვ. 8.

და თეიმურაზი იზოლირებული აღმოჩნდა. თეიმურაზი I მაინც ბრძოლას არ წყვეტს. იმერეთში გადახვეწილი კახეთის მეფე ცდილობს შეაკავშიროს აქაური მეფე-მთავრები და ძალების ასეთი გაერთიანებით დაიწყოს ისევ გამათავისუფლებელი ომი. თეიმურაზმა კარგად იცოდა, რომ მარტო ეს ძალები მისთვის საკმარისი არ იქნებოდა, ამიტომ იგი ისევ რუსეთს მიაპყრობს მზერას. მისი ინიციატივით იმერეთის მოწინავე წრეებმა და თვით იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-ემ რუსეთთან პოლიტიკური კავშირის შეკვრა გადაწყვიტეს. 1649 წლის 13 აგვისტოს თეიმურაზ I-ისა და ალექსანდრე III-ის ელჩები ჩადიან მოსკოვში⁵⁸. თეიმურაზი სთხოვდა რუსეთის მეფეს სამხედრო და ფინანსიურ დახმარებას, თუ ამის საშუალება არ იქნებოდა დიპლომატიური გზით მაინც შუამდგომლობას ირანის შაჰის წინაშე, რომ მისთვის დაებრუნებინა კახეთის ტახტი. ელჩები თხოვდნენ აგრეთვე რუსეთის მეფეს, მფარველობაში მიეღო იმერეთის სამეფო. თანხმობის შემთხვევაში ალექსანდრე იმერტა მეფე სთხოვდა რუსეთის სამეფო კარს, გამოეგზავნა დონელ კაზაკთა რაზმი ლევან დადიანის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

რუსეთის საგარეო საქმეთა საგანგოს დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებიდან მხოლოდ სამეგრელოს შესახებ ჰქონდა მონაცემები. ჯერ კიდევ 1636 წელს ლევან დადიანმა გაგზავნა რუსეთში თავისი ელჩი ხუცესი გაბრიელ გეგენავა. რუსეთიდანაც სამეგრელოში გამოიგზავნა საპასუხო ელჩობა ფედოტი ელჩინის მეთაურობით (1639 წ.). ამ ელჩობამ აღწერა სამეგრელო და ეს აღწერილობა წარმოადგინა საგარეო საქმეთა საგანგოში⁵⁹. რაც შეეხება იმერეთს, გურიას, რაჭას, აფხაზეთს — საქართველოს ეს ნაწილები რუსეთის პოლიტიკოსებისათვის უცნობი იყო. ამიტომ თეიმურაზისა და იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-ეს მომართვის საპასუხოდ ალექსი მიხეილის-ძის განკარგულებით მომზადდა სპეციალური ელჩობა ნიკიფორე ტოლოჩანოვისა და ალექსი იევლევის მეთაურობით, რომლებსაც სხვა მნიშვნელოვან დავალებებთან ერთად (უნდა გაერკვიათ თეიმურაზის შვილიშვილის, ერეკლე ბატონიშვილის რუსეთში გაგზავნის საკითხი, იმერეთის მეფისათვის მიეღებინებინათ „ფიცის წიგნი“ და სხვა) ევალებოდათ შეედგინათ

⁵⁸ მ. პ. ოლივეკტოვი, სტოლნიკი. ტოლოჩანოვისა და დიკი იევლევის ელჩობა იმერეთში (1650—1652), თბ., 1926, გვ. 8.

⁵⁹ Путешествия русских послов XVI—XVII вв. Статейные списки, отв. ред. Д. С. Лихачев, М.-Л., 1954, стр. 206—226.

იმერეთის სამეფოს დაწვრილებითი აღწერა. ტოლოჩანოვმა და იევ-
ლეემა შეადგინეს დასავლეთ საქართველოს აღწერილობა და წა-
რადგინეს მოსკოვის საელჩო პრიკაზში⁶⁰.

1653 წლიდან რუსეთის სამეფო კარზე იმყოფებოდა თეიმურა-
ზის შვილიშვილი ერეკლე დავითის-ძე, რომელიც რუსეთში გაგზავ-
ნილი იყო თითონ მისი პაპის ინიციატივით. თეიმურაზი ვარაუდობ-
და, რომ ქართველი ბატონიშვილის მოსკოვში ყოფნით უფრო მტკი-
ცე საფუძველი შეექმნებოდა რუსეთ-საქართველოს კავშირს, რად-
გან ამით თეიმურაზი ერთის მხრივ, ხაზს უსვამდა თავის უსაზღვრო
ერთგულებას რუსეთისადმი და, მეორეს მხრივ, რუსეთის სამეფო
კარიც, თანხმდებოდა-რა ქართველი ბატონიშვილის თავისთან
ყოფნას, თავის თავზე იღებდა გარკვეულ ვალდებულებებს საქარ-
თველოს მიმართ⁶¹.

XVII საუკუნის 50-იან წლებში რუსეთი მაინც განზე დგას
საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკური ამბებიდან, თუმ-
ცა საქართველოს შესახებ სათანადო ინფორმაციას რუსეთის პო-
ლიტიკოსები გულდაგულ აგროვებენ. მაგალითად, სწორედ ამ
დროს საქართველოდან მოსკოვში ჩამოდის ქართველი მთიელების—
თუშების, ფშაველების და ხევსურების—დელეგაცია, რომელიც
სთხოვს რუსეთის მთავრობას საქართველოს ამ ნაწილის — თუშ-
ფშავე-ხევსურეთის, სადაც ჯერ კიდევ ფეხი ვერ მოუმაგრებიათ
სპარსელებს, რუსეთის მფარველობის ქვეშ მიღებას. საგარეო საქ-
მეთა საგანგოში ქართველ მთიელთა ელჩები გულდაგულ დაჰკი-
თხეს. ჩაწერილი პასუხებიდან ჩანს თუ რა საკითხები აინტერესებ-
დათ რუს პოლიტიკოსებს, კერძოდ, მათი სარწმუნოებრივი მდგო-
მარეობა, საშინაო პოლიტიკური მდგომარეობა (ვინ მართავს და ვის
ემორჩილებიან ისინი), რამდენი ჯარის გამოყვანა შეუძლიათ, რო-
გორია შეიარაღება, რა მანძილითაა დაშორებული მათი ქვეყანა
თერგის ციხე-ქალაქიდან და სხვა.

⁶⁰ იხ. აღნიშნული ელჩობის მასალების მ. პოლიევქტოვისეული გამოცემა, შესავალი, გვ. 020—021; აგრეთვე, ი. ცინცაძის გამოცემები: ალექსი იევლევის 1650—1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა, თბ., 1969; ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა, 1650—1652 წწ., თბ., 1970.

⁶¹ Ш. А. Месхиани Я. З. Цинцадзе, Из истории русско-грузинских взаимоотношений (X—XVIII вв.), Тб., 1958, გვ. 75; შეად. ნ. ნაკაშიძე, საქართველო-რუსეთ-ირანის ურთიერთობა და ბახტრიონის აჯანყება, კრ. ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, თბ., 1970, გვ. 81—82.

ქართველ მთიელთა ელჩობის საპასუხოდ თუშ-ფშავ-ხევსურეთში გაიგზავნენ რუსი მოხელეები, რომლებმაც აღწერეს საქართველოს ეს რაიონები და სათანადო „აღწერილობა“ წარადგინეს საელჩო პრიკაზში⁶². ამრიგად, რუსეთის საგარეო საქმეთა საგანგოში დაცულ საქართველოს ცალკეული ნაწილების შესახებ ცნობებს მიემატა კიდევ ერთი მხარის (თუშ-ფშავ-ხევსურეთის) აღწერილობაც.

1658 წელს მოსკოვში ჩამოდის თვითონ თეიმურაზ I, მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის სამეფო კარმა იგი დიდის პატივით მიიღო, მას მაინც იმედის გაცრუება ელოდა. თეიმურაზი გაბედულ გეგმას უდგენდა თავის მფარველს, მაგრამ რუსეთს ამჯერად არ ეცალა საქართველოსათვის და არც შეეძლო რეალური დახმარება გაეწია ირანის კლანჭებიდან საქართველოს გამოსხნისათვის ამ თავდადებული და დაუღალავი მებრძოლისათვის. 1658 წლის ოქტომბერში თეიმურაზი საქართველოსაკენ გამოემართა. საქართველოში კი ამ დროს დიდი ამბები დატრიალდა. ჩვენ საჭიროდ ვთვლით ამ ფაქტებზე შედარებით ვრცლად შევჩერდეთ, ვინაიდან ისინი ჩვენს ისტორიოგრაფიაში არ არიან სათანადოდ შესწავლილნი და დაზუსტებას მოითხოვენ.

§

1658 წელს, ჯერ კიდევ თეიმურაზის რუსეთში ყოფნისას, გარდაიცვალა ქართლის მმართველი როსტომ ხანი და ირანის შაჰმა ქართლის ტახტზე დაამტკიცა ვახტანგ მუხრან-ბატონი, თეიმურაზის მოქიშპე ფეოდალი, ბაგრატიონთა გვერდითი შტოს წარმომადგენელი. თეიმურაზ I რუსეთის მეფეს როდესაც მოახსენებდა, რომ საქართველოში მას ჰყავს ორი მთავარი მოწინააღმდეგე „ბოიარი“, ერთ-ერთს სწორედ ამ ვახტანგს ჰგულისხმობდა⁶³. როგორც ცნობილია, შაჰმა 1656 წელს როსტომ ხანს ჩამოართვა კახეთი და სამმართველოდ გადასცა განჯის ხანს სელიმს. იგი აქ ყიზილბაშობის დამყარებას აპირებდა. ქართველი პოლიტიკოსები და პირველ რიგში თეიმურაზი ამ საფრთხეს კარგად გრძნობდნენ და დაუყო-

⁶² ი. ციხეაძე, საქართველოს მთიანეთის (თუშ-ფშავ-ხევსურეთის) რუსეთთან ურთიერთობის ისტორიიდან (XVII ს-ის შუაწლები), ჟურნ. მნათობი, 1956 წ., № 2.

⁶³ ვ. მ ა კ რ ა ძ ე, ჩანაწერები თეიმურაზ პირველის მოლაპარაკებისა მოსკოვში 1658 წელს, თ. უ შრომები, ტ. 113, 1965, გვ. 448; გ. პ ა ი ჯ ა ძ ე, მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (1652—1658) საისტორიო მოამბე, № 19—20, თბ., 1965, გვ. 463.

ნებლივ საწინააღმდეგო ზომების მიღებას შეუდგნენ. თვით ყიზილბაშების მხარეზე გადასული და გამაჰმადიანებული ქართველი ფეოდალებიც კი წინ აღუდგნენ ირანის შაჰის ამ განზრახვას და ერთიანი გამოსვლისთვის ბრძოლის სამზადისი გაშალეს. თეიმურაზის რუსეთში ჩასვლა, ხოლო ამაზე ადრე, ზემოთ აღნიშნული, თუშფშავ-ხევისურთა ელჩობანი მოსკოვში, ამ საერთო მოქმედების ნაწილი იყო. რუსეთისაკენ მომავალი თეიმურაზი იმედოვნებდა, რომ ამ გადამწყვეტ მომენტში მას რუსეთი დაეხმარებოდა არა მხოლოდ სამხედრო ძალით, არამედ თავისი ავტორიტეტითაც. რუსეთის აქტიური გამოსვლა თეიმურაზის მხარდასაჭერად დამპყრობელთა წინააღმდეგ მებრძოლ ქართველთა დაქსაქსულ ძალებს თეიმურაზის დროშის ქვეშ გააერთიანებდა, მაგრამ, როგორც აღნიშნული იყო, 1658 წლის ოქტომბერში თეიმურაზი რუსეთიდან იმედგაცრუებული გამობრუნდა. რუსეთი მაშინ ჩაბმული იყო პოლონეთთან და შვედეთთან ომში⁶⁴ და საქართველოსადმი აქტიური დახმარების გაწევა არ შეეძლო. რუსი პოლიტიკოსები ამჯერად მხოლოდ დიპლომატიურ დახმარებას ჰპირდებოდნენ და აღუთქვამდნენ, რომ როცა მოიცილდნენ, საქართველოსაც უსათუოდ მოჰხედავდნენ.

ირანის შაჰის კარი საკმაოდ შეშფოთებული აღევნებდა თვალყურს რუსეთ-საქართველოს მოლაპარაკებას. შექმნილ პოლიტიკურ სიტუაციაში შაჰ-აბას II-ემ აუცილებლად ჩათვალა დაესწრო რუსეთისათვის და თავისი ჩრდილოეთელი ქრისტიანი „მეგობარი“ მომხდარი ფაქტის წინაშე დაეყენებინა. შაჰის დიპლომატები ხომ რუსეთის მეფეს უმტკიცებდნენ, რომ საქართველოში ისინი მოქმედებდნენ მხოლოდ აქაური მაჰმადიანების ინტერესების დაცვისათვის⁶⁵, ისევე როგორც რუსეთი საქართველოს მფარველობაზე უფლებას ქრისტიანების დაცვის მიზეზით ასაბუთებდა.

შაჰ-აბას II-ემ ბრძანება გასცა კახეთში შემოესახლებინათ მომთაბარე თურქმანები და ამით ეს მეამბოხე და დაუმორჩილებელი ქვეყანა, საბოლოოდ მორჩილ ყიზილბაშურ-მაჰმადიანურ სახანოდ გადაექციათ. რუსეთსაც აღარ ექნებოდა საფუძველი თავი გამოეცხადებინა ამ ქვეყნის მფარველად. მაგრამ ქართველმა ხალხმა აქ თავისი გადამწყვეტი სიტყვა თქვა. 1659 წელს კახეთში იფეთქა სახალხო აჯანყებამ და დამპყრობელის ეს განზრახვა საფუძვლებშივე

⁶⁴ შვედეთთან ზავი დაიდო 1658 წლის 20 დეკემბერს, ხოლო პოლონეთთან გაცილებით უფრო გვიან — 1667 წელს.

⁶⁵ Армяно-русские отношения в XVII веке (сборник документов), под редакцией проф. В. А. Парсмяна, Ереван, 1953, стр. 13—14.

ჩაშალა⁶⁶. ირანის შაჰის კარი იძულებული იყო ამ მარცხზე ყური წაეყრებინა. მას ერჩივნა ეს აჯანყება მცირე შინაურ კონფლიქტად გამოჩენილიყო, ვიდრე მძლავრ ანტიირანულ სახალხო მოძრაობად. ამიტომ დამსჯელ რეპრესიებს იგი არა ჩქარობდა. მას განსაკუთრებით რუსეთის რეაქცია აინტერესებდა. მართალია, თეიმურაზი რუსეთიდან ხელმოცარული ბრუნდებოდა, მაგრამ მოხუც მეფეს მოსკოვში დატოვებული ჰყავდა შვილიშვილი, რომელიც იქ დიდი პატივით სარგებლობდა და კახელებიც მასზე დიდ იმედებს ამყარებნენ. მათ სამართლიანად მიაჩნდათ, რომ რუსეთი ერეკლე ბატონიშვილს უფრო ქმედითად დაუჭერდა მხარს.

ჯერ კიდევ გზაში იყო თეიმურაზი, როდესაც შეიტყო თავისი უფროსი შვილიშვილის, ლუარსაბის გარდაცვალების ამბავი. მან ქ. სარატოვიდანვე გაუგზავნა მეფე ალექსი მიხეილის-ძეს თხოვნა, რომ საქართველოში გამოეშვა ერეკლე ბატონიშვილი. იმერეთში დაბრუნების შემდეგ თეიმურაზმა და იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-ემ სპეციალური ელჩობა გაგზავნეს მოსკოვში თხოვნით ერეკლე ბატონიშვილის საქართველოში გამოშვების შესახებ⁶⁷. რუსეთის მეფე დათანხმდა ერეკლე დავითის ძის საქართველოში გამოგზავნას და 1660 წლის 3 ივნისს ქართველი ბატონიშვილი მოსკოვიდან დიდი ზეიმით გამოისტუმრეს. მას თან მრავალრიცხოვანი ამაღლა მოჰყვებოდა (92 კაცი). მასთან ერთად საქართველოში ბრუნდებოდნენ ქართველი ელჩებიც (მიტროპოლიტი გრიგოლი ოთხი თანმხლები სასულიერო პირით, თავადი შერმაზან ურუსოვი, მარკოზ თომაევი, კალისტი ვასილევი და არქიმანდრიტი მათე თავიანთი მსახურებითა და თანმხლები პირებით), ხოლო უფრო გვიან, 20 ივნისს საქართველოში გამოიგზავნენ რუსეთის მეფის ელჩებიც მიაკინინი და იაკობ უშაკოვი, საჩუქრებითა და სამეფო ხაზინით. 12 აგვისტოს ესენი უკვე ასტრახანში იყვნენ (ერეკლე კი თერგის ციხეში იყო გაჩერებული) და ელოდებოდნენ საქართველოდან ამბის მიღებას. საქართველოში კი მოვლენები ძალიან სწრაფად და რუსეთისთვის მოულოდნელად განვითარდა.

1660 წლის 11 ოქტომბერს თერგის ციხეში ჩამოვიდნენ თეიმურაზ მეფის ელჩები დავით გრიგორიევი, თარჯიმანი ივანე ფეოდოროვი და შოსტა მაქსიმოვი. მათ თერგის ვოევოდას მოახსენეს,

⁶⁶ ნ. ასათიანი, ბახტრიონის გმირული ეპოპის 300 წლასთავის გამო, მნათობი, № 8, თბ., 1959.

⁶⁷ გ. პაიჭაძე, მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (1660—1685 წწ.), საისტორიო მოამბე, № 23—24, თბ., 1970, გვ. 151.

რომ იმერეთის მეფე ალექსანდრე გარდაიცვალა, ხოლო მისმა ცოლმა დედოფალმა დარეჯანმა ალექსანდრეს შვილს და თავის გერს, ბაგრატს თვალები ამოსწვა. ამის შემდეგ იმერეთის დიდმა თავადმა ერისთავმა თავისი მომხრეებით შეიპყრო თავადი ლუკიანე, რომელიც ამის წინ მოსკოვში იყო ელჩად⁸⁸, უბრძანა მისთვის თვალები ამოეწვად და გაგზავნა იგი დადიანის ქვეყანაში, ხოლო მისი ყველა შვილი ამოახოცინა. ეს ერისთავი თურქეთში იყო, იქიდან იმერეთში მოიყვანა თურქთა ჯარი და ამქამად ფლობს იგი იმერეთის ქვეყანას და ცხოვრობს ქუთაისში. ალექსანდრეს მეუღლე დედოფალი დარეჯანი, თეიმურაზ მეფის ასული, მან, ერისთავმა, დადიანის ქვეყანაში გადაასახლა, ხოლო მეფე თეიმურაზი კი თბილისში წაიყვანეს. თბილისში ზის ყიზილბაშთა შაჰის ხანი შაჰ-ნავაზი, ხოლო დადიანის ქვეყანას ფლობს მეფე ალექსანდრეს მიერ დასმული ლიპარტიანი⁸⁹.

იმავე წლის 29 ნოემბერს თერგიდან ასტრახანს ჩასული ამ ელჩობის ერთ-ერთი წევრი, ქართველი თარჯიმანი ივანე ფეოდოროვი უფრო დაწვრილებით მოახსენებდა რუს მოხელეებს საქართველოში დატრიალებულ ამბებს: გასული 7168 წლის (ე. ი. 1660 წლის. რუსული კალენდრით ახალი წელი სექტემბერს იწყებოდა, ამიტომ ნოემბერი უკვე 7169 წლისად ითვლებოდა) დიდშარხვის პირველი კვირის ორშაბათ დღეს გარდაიცვალა იმერეთის მეფე ალექსანდრე, რომელმაც მხოლოდ სამ დღეს იავადმყოფა. მეფე თეიმურაზმა და იმერლებმა სამეფო ტახტზე დასვეს მისი შვილი ბაგრატი და ცოლად შერთეს ერეკლე ბატონიშვილის ღვიძლი და, კატერინა (ქეთევანი), მაგრამ მან მხოლოდ სამი თვე დაჰყო სამეფო ტახტზე. იმერეთის ქვეყნის კათალიკოსმა ალექსანდრე მეფის ცოლს, დარეჯანს ჩააგონა, რომ მან თავის გერს, ბატონიშვილ ბაგრატს, თვალები ამოსწვას, თვითონ შეირთოს ვახტანგი და კვლავ შეიქმნას იმერეთის ქვეყნის მფლობელი. დარეჯან დედოფალმა მართლაც ამ

⁸⁸ ამ ელჩობის შესახებ იხ. გ. პ ა ი ჯ ა ძ ე, მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (1652—1660), საისტორიო მოამბე, № 19—20, თბ., 1965, გვ. 459.

⁸⁹ მეფე ალექსანდრეს მიერ სამეგრელოს მთავრად (დადიანი) დასმული იყო ვამეყ ლიპარტიანი. ჩვენ აქ მოგვაქვს ამონაწერები გ. პაიჭაძის მიერ ამ უკანასკნელ ხანს გამოქვეყნებული რუსული მასალებიდან (იხ. მისი პუბლიკაცია „მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (1660—1685 წწ.)“, საისტორიო მოამბე, № 23—24, თბ., 1970), ამიტომ საკუთარ სახელებს ვტოვებთ ისე, როგორც ეს წყაროშია. თუ ხერხდება მათი ქართული შესატყვისი სახელის დადგენა, ამ უკანასკნელს ფრჩხილებში მოვიტანთ.

შეგონებით ბაგრატი ბატონიშვილს თვალები ამოსწვა, თვითონ კი ცოლად გაჰყვა ამ ვახტანგს. ამ ამბიდან სამი კვირის შემდეგ იმერეთის ქვეყნის დიდი თავადი ერისთავი წავიდა თურქთა ქვეყანაში და; თან ჩამოიყვანა 12000-ანი ჯარი. მან დედოფალი დარეჯანი, მის ქმართან, ვახტანგთან ერთად გადასახლა შავი ზღვისპირას მდებარე ციხე-ქალაქ „აპლაზიტ“-ში (თუ ზღვის პირას მდებარე ქვეყანა აფხაზეთში?), თან ბრძანა, რომ ისინი იქ მონასტერში გამოეკეტათ. ამჟამად იმერეთის ქვეყანას ფლობენ ეს ერისთავი და დადიანთა ქვეყნის მფლობელი ლიპარტიანი. (ეს ერისთავი) ცხოვრობს ქუთაისში, ხოლო თურქი ჯარის კაცები დგანან იმერეთშივე. თურქთა სულთნის ვაზირი ჯარით დგას ბაღდადის ციხეში ერისთავის დასახმარებლად, იმიტომ რომ ეს ერისთავი და დადიანთა ქვეყნის მფლობელი ლიპარტიანი თურქთა სულთანს ყმად მიუვიდნენ. ბატონიშვილი ბაგრატი და მისი ცოლი ამ ერისთავს ქუთაისის ციხეში ჰყავს თავისთან, ხოლო მეფე თეიმურაზი შაჰ-ნავაზ ხანმა შაჰის ბრძანებით თბილისში წაიყვანა. თეიმურაზ მეფეს კი მათთან ბრძოლა აღარ შეეძლო, რადგან იგი ყველამ მიატოვა და მან, თეიმურაზმა, ნახარა თავისი გამოუვალი მდგომარეობა, სასწრაფოდ გაგზავნა რუსეთის ხელმწიფესთან და ქართველ ბატონიშვილთან, ერეკლე დავითის ძესთან, ეს ელჩები ამ ამბების შესატყობინებლად და გადასაცემად, რომ იგი, ერეკლე ბატონიშვილი, საქართველოში აღარ წამოვიდეს და გზიდანვე დაბრუნდეს მის მეფურ უდიდებულესობასთან⁷⁰.

1661 წლის 11 თებერვალს ქართველი ელჩი ათანასე პაპუნა, რომელიც თეიმურაზს გამოეგზავნა თბილისიდან რუსეთს მეფე ალექსი მიხეილის ძისათვის სიგელის, ხოლო შვილიშვილისათვის, ერეკლე დავითის ძისათვის წერილის გადასაცემად, რუს მოხელეებს აწვდის დამატებით ცნობებს იმერეთში დატრიალებული ამბების შესახებ. კერძოდ იგი აღნიშნავს, რომ ალექსანდრე მეფე გარდაიცვალა იმის გამო, რომ ყველიერის კვირას ორაგული უჭამია, მისგან ცუდად გამხდარა და მეხუთე დღეს გარდაცვლილა. მან თავისი შვილი, ბაგრატი სიკვდილის წინ ტახტზე დასვა. ბაგრატი ბატონიშვილი მაშინ გურიელის ქვეყანაში იმყოფებოდა, რადგან ალექსანდრეს იგი არ უყვარდა მისი ჭკუასუსტობის გამო. ალექსანდრეს გარდაცვალებიდან მესამე დღეს ბაგრატი ცოლად შეირთო ნიკოლოზ (ერეკლე) ბატონიშვილის და ეკატერინა (ქეთევანი). სამეფო ტახტზე იგი იყო მხოლოდ 6 კვირას. გარდაცვლილი მეფე

⁷⁰ გ. პ ა ი ქ ა ძ ე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 153.

ალექსანდრეს ცოლმა და ახალი მეფის დედინაცვალმა დედოფალმა დარეჯანმა მას თვალები ამოსწვა, იმის გამო, რომ დედოფალს უთხრეს ბაგრატი თურქებთან მიდგომას აპირებსო. იმერეთის ქვეყნის დიდმა თავადმა ერისთავმა და სხვა იმერლებმა ეს დედოფალი მის ქმართან, ვახტანგთან ერთად და ბატონიშვილი ბაგრატიც მის ცოლთან ერთად გადაასახლეს დადიანის ქვეყანაში ლიპარტიანთან. ლიპარტიანმა კი ბაგრატი მის ცოლს გააშორა და მოსწერა მეფე თეიმურაზს სკანდის ციხეში, რომ მისი შვილიშვილი კატერინა (ქეთევანი), რომელიც ბაგრატის ცოლი იყო, მისი შვილისთვის მიეთხოვებინა და დაესვათ იგი იმერეთის ქვეყანაში მეფედ. ამასობაში კი ირანის შაჰმა თეიმურაზის შესაპყრობად თბილისიდან სკანდის ციხეში ჯარით გამოგზავნა თავისი ხანი შაჰ-ნავაზი, რომელსაც უბრძანა თეიმურაზის შეპყრობა და მასთან გაგზავნა. ამ ხანმა წაიყვანა თეიმურაზი თბილისში და აქედან გაგზავნა შაჰთან. მეფე თეიმურაზმა ეს თავისი კაცი, ათანასე, თბილისიდან მოსკოვში გამოგზავნა სწორედ იმ დღეს, როდესაც იგი შაჰთან წაიყვანეს. ნოემბრის თვე იყო, რიცხვი არ ახსოვს. ამ ელჩს თეიმურაზისაგან ნაბრძანები ჰქონდა თავყვანი ეცა ხელმწიფისათვის და ეთხოვა, რომ რუსეთის მეფეს თეიმურაზი შაჰისაგან თავისთან წაიყვანა. ათანასეს ჰგონია, რომ თეიმურაზი შაჰისაგან დიდ უპატიობაში იქნება და შეიძლება შაჰმა იგი სიკვდილითაც დასაჯოს⁷¹.

აქამდე ჩვენს ხელთ არსებულ წყაროებში ეს ამბები მართალია საკმაოდ ვრცლად, მაგრამ მაინც ირასრულად იყო გადმოცემული. ისინი წინააღმდეგობებსაც შეიცავენ, რაც სინამდვილის დადგენას ერთობ აძნელებდა. ამ მონაცემებს, რაც ზემომოტანილ პუბლიკაციამდე იყო ცნობილი, თავი მოუყარა თავის „ნარკვევებში...“ პროფ. დ. გვრიტიშვილმა⁷², თუმცა მათი საბოლოო ანალიზისა და დაზუსტებისაგან თავი შეიკავა. გ. პაიჭაძის მიერ გამოქვეყნებული მასალა კი ჩვენს ცოდნას ამ მოვლენებზე ავსებს ახალი საყურადღებო ფაქტებით და ამ ამბების თანმიმდევრობის დადგენისა და დაზუსტების საშუალებასაც გვაძლევს.

ბაგრატის გამეფებას აქამდე ჩვენს ხელთ არსებული ქართული და სხვა წყაროები მხოლოდ ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ მიუთითებენ. მარტო მაკარიოს ანტიოქელი წერდა, რომ «Чувствуя приближение своей смерти, царь Александр приз-

⁷¹ გ. პაიჭაძე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 155—156.

⁷² დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან (XV—XVII სს.), ტ. II, თბ., 1965, გვ. 434—440.

ვალ კ სებე ვისჲს ველმოჲ სვოეო გოსუდარსთა ი ნაზნაჩილ პრი ნიხ სვოეო სინა ცარემ ვმესთ სებჲს»⁷³.

ამასვე ადასტურებს თეიმურაზის ელჩის ათანასეს ჩვენება, რომლის შინაარსიც ჩვენ ზემოთ მოვიტანეთ: მეფე ალექსანდრე «в пятой день заговев, и не стало, а сына де своего царевича Баграта посадил было на своем месте на царство в то время, как он занемог, а был де он Баграт в гурьялской земле у владельца его Александра для того, что он царь Александр его любил потому, что де он в уме простоват»⁷⁴.

ჩვენ არ შეგვიძლია არ დავუჭეროთ ამ მოტანილი ცნობების ავტორებს, რადგან ერთ-ერთი მათგანი, ათანასე ელჩი არის ამ ამბების უშუალო მომსწრე და დამხედური პირი, ხოლო მაკარიოსი იმერეთში იმყოფებოდა: ამ ამბებიდან მხოლოდ ოთხიოდე წლის შემდეგ და ინფორმაციას იღებდა სწორედ იმ პირებისაგან, ვინც ამ საქმეში მონაწილეობდა. ქართული წყაროები კი რამდენადმე გვიანდელია და უფრო ზოგადად გადმოსცემენ მოვლენების განვითარებას. ვახუშტი ერთგვარად უახლოვდება ამ ცნობას, როცა წერს, რომ ალექსანდრემ, იმის გამო, რომ დარეჯანთან მას შვილი არა ჰყავდა და ნაშვილები თეიმურაზის შვილიშვილიც გარდაიცვალა „მოიყვანა ბაგრატ ძე თვისი, შობილი გურიელის ქალისაგან და ჰყვანდა თავის თანა, ვითაცა სამეფო ძე...“⁷⁵, თუმცა მის მეფედ კურთხევას ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ გულისხმობს.

როგორც ცნობილია, ალექსანდრეს თავისი ერთადერთი ვაჟიშვილი ბაგრატი, ათვალწუნებული ჰყავდა იმის გამო, რომ მისი დედა, ალექსანდრეს პირველი ცოლი, ჯერ კიდევ ბაგრატის მცირეწლოვნების დროს „ცილ-წამებულ იქნა მემრუშედ“. ალექსანდრე ამ ქალს გაშორდა და მამამისს, გურიელს უკან დაუბრუნა. ამის შემდეგ ბაგრატი გურიაში იზრდებოდა. ათანასე აღნიშნავს, რომ ეს ბაგრატი, რომელიც ამ დროს უკვე 40 წლისა იყო, დიდი ჭკუითაც ვერ დაიკვებნიდა და თითქოს ესეც იყო ალექსანდრეს მიერ მისი ათვალწუნების მიზეზი. მაგრამ სიკვდილის წინ ალექსანდრეს ბაგრატი მეფედ უკურთხებია. მისი მეფედ დასმის საქმეში თეიმურაზსაც მიუღია მონაწილეობა. ალექსანდრეს ასეთი ნაბიჯი და მასში თეიმურაზის მონაწილეობა ჩვენ გვაფიქრებინებს, რომ იმერეთის სამეფო კარზე ამ პერიოდში არსებობდა გარკვეული

⁷³ П. Жузе, Грузия в 17 столетии по изображению патр. Макария, стр. 16.

⁷⁴ გ. პაიჭაძე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 155.

⁷⁵ ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეათხრამეტე საუკუნემდის, ნაწ. II., ჩუბინოვის გამოცემა, სანჯ-პეტერბურგი, 1854, გვ. 201.

დაჯგუფებები განსხვავებული პოლიტიკური მიზნებით. საყურად-
ღებოა ათანასეს შემდეგი ცნობაც: „ и после де Александровой
смерти в третей день он Баграгт женился царевича Николая
Давыдовича на сестре ево родной Катерине“⁷⁶.

ამ ქორწინებას ყველა წყარო დარეჯანის ინიციატივას მია-
წერს:

„რა მეფე ალექსანდრე მოკვდა, დარეჯან დედოფალმან თავის
ძმის ქალი თავის გერს ბაგრატს შერთო და მეფეთ აკურთხა“
(ფარსადან გორგიჯანიძე)⁷⁷.

„ამან დარეჯან მოიყვანა ძმისწული მისი ქეთევან, მამილამან
მისმან, და მისცა ბაგრატს, გერსა თვისსა, და ისიძა“ (ბერი ეგნა-
ტაშვილი)⁷⁸.

„დედის ნაცვალმან მისმან დარეჯან დედოფალმან მისცა ბაგ-
რატს ძმის წული თვისი ქეთევან დავითის ასული ცოლად და
აქორწინა დიდებით და ისიძა გერი თვისი“ (ვახუშტი)⁷⁹.

დარეჯანის ასეთი ინიციატივა და, მით უმეტეს, ასეთი აჩქა-
რება (ბაგრატს ქეთევანი ცოლად შერთეს ალექსანდრეს გარდაცვა-
ლებიდან მესამე დღეს) იმას მოწმობს, რომ დედოფალი ეშურებო-
და ახალი მეფე, რომელიც როგორც ჩანდა დიდის კკუითა და ნე-
ბისყოფით არ გამოირჩეოდა, თავიდანვე თავისი გავლენის ქვეშ
მოექცია და არ დაეთმო პოზიციები მოწინააღმდეგე პარტიისათვის.
დარეჯან დედოფალს წყაროები უფლების მოყვარე და ნებისყოფის
მქონე ქალად წარმოგვიდგენენ. მაგალითად. ფარსადან გორგიჯა-
ნიძე, როდესაც აღნიშნავს ამ ქორწინების ამბავს, შენიშნავს, რომ
დარეჯან დედოფალი სინამდვილეში „თვითონ მეფეც იყო და დე-
დოფალიცა. ბაგრატს არაფერი ეკითხებოდა“⁸⁰. ამ პერიოდის
სპარსელი ისტორიკოსი მოჰამედ თაჰერიც პირდაპირ მიუთითებს,
რომ „თემურაზ-ხანის ქალი, რომელიც ცოლად ჰყავდა ალექსანდ-
რე ხანს, დიდი ნებისყოფის მქონე იყო“⁸¹.

დარეჯანს ჰყავდა თავისი მომხრეებიც და მოწინააღმდეგე-
ებიც. საინტერესოა ამ ორივე მხარის პოლიტიკური ხაზის გარკვე-

⁷⁶ გ. პ ა ი ქ ა ძ ე. მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 155.

⁷⁷ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე. ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ტფ., 1926, გვ. 62.

⁷⁸ ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., ტ. II, თბ., 1959, გვ. 436.

⁷⁹ ქართლის ცხოვრება, ჩუბინოვის გამოც., ნაწ. II, გვ. 202.

⁸⁰ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 62.

⁸¹ მოჰამედ თაჰერის ცნობები საქართველოს შესახებ, გ. ფ უ თ უ რ ი ძ ი ს,
გამოცემა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ.
1954, გვ. 395.

ვა. დარეჯანის მომხრედ პირველ რიგში იმერეთის კათალიკოსი ჩანს. დარეჯანის მომხრეთა დასს ეკუთვნის აგრეთვე რუსულ წყაროებში მითითებული ვინმე „ბოიარინი ივანე ლუკიანოვი“ (შეიძლება აქ „ლორთქიფანიძის“ რუსული გადმოცემამა), რომელიც 1657 წელს მეფე ალექსანდრეს მიერ მოსკოვში იყო გაგზავნილი ელჩად⁸². ამ დასში სხვებიც შედიან, რომლებსაც წყაროები მხოლოდ ზოგადად ასახელებენ: „დედოფლის კერძნი“ (ფარსადან გორგიჯანიძე), დედოფლის მომხრეთა ერთი ჯგუფი (მოჰამედ თაჰერი) და სხვა. დარეჯან დედოფლის მოწინააღმდეგეთა დასში კი შედიან: რუსული წყაროების „ბოიარინი ერისთავი“ (ეს უნდა იყოს რაჭის ერისთავი. ამ დროს რაჭის ერისთავია პაპუნა), აგრეთვე დადიანი; გურიელი და სხვანი (ჩალმა მხრის და ქართლის მხრის თავადნი, რომლებიც „დედოფლის კერძნი არ იყვნენ“).

ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ დედოფალი დარეჯანი და მისი მომხრენი თეიმურაზის პოლიტიკის გამტარებელნი არიან. ეს თუნდაც იქიდან ჩანს, რომ ბაგრატის ტახტიდან ჩამოგდების შემდეგ მათ მეფობა თეიმურაზს შესთავაზეს, ასევე რუსეთიდან ერეკლე ბატონიშვილის ჩამოყვანას და მის გამეფებას აპირებდნენ. აქედან გამომდინარე ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ საგარეო პოლიტიკაში ისინი რუსული ორიენტაციისანი იყვნენ, ხოლო ქვეყნის შიგნით მტკიცე წესრიგის დამყარების მომხრენი იქნებოდნენ. ამრიგად, დარეჯანის გამოსვლა ბაგრატის წინააღმდეგ მარტო მისი ბოროტი ბუნებით არ უნდა აიხსნას, როგორც ამას ზოგიერთი მაშინდელი წყარო წარმოგვიდგენს. მის მოქმედებაში გარკვეული პოლიტიკური ხაზი ჩანს და ამ საქმეში იგი მარტო არ არის. ანტიოქიის პატრიარქი მაკარიოსი, ბაგრატის წინააღმდეგ შეთქმულების მთავარ შონაწილედ იმერეთის კათალიკოსს ზაქარიას გულისხმობს⁸³. ასევე, იმერეთიდან თერგზე ამ ამბების წელსვე ჩამოსული ქართული ელჩობის წევრი, თარჯიმანი ივანე ფეოდოროვი ამ შეთქმულების ინიციატორად იმერეთის კათალიკოსს ასახელებს: „меретинские де земли власти каталикос, которого называют вместо патриарха, царя Александрову жену, царицу Дареджану наговорил, чтоб ей пасинку своему царевичу Баграту вынуть очи, а са-

⁸² გ. პ ა ი კ ა ძ ე, მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (1652—1658), საისტორიო მოამბე, № 19—20, თბ., 1965, გვ. 459—461.

⁸³ П. Жузе, Грузия в 17 столетии..., стр. 58.

მოი იტი ზამუჯ ზა გრუზინცა ვაჰტანგა, ი მერეტინსკიუ ზემლეიუ ვლადეტ პოპრეჟნემუ»⁸⁴.

საინტერესოა, რატომ აიძულებდნენ შეთქმულნი დედოფალ დარეჯანს თავისი გერის მიმართ ასეთი საშინელი ნაბიჯი გადაედგა? ბაგრატიის მეფედ ყოფნის დროს ხომ ფაქტიურად ხელთ ეპყრა ძალაუფლება დარეჯანს? ჩვენ გვაქვს ამ დროის დოკუმენტები, საიდანაც ჩანს, რომ დედოფალს სამეფო კარზე პირველი ადგილი უკავია. მაგალითად, 1660 წელს ქაიხოსრო და პაატა წერეთლებს ებოძათ წყალობის წიგნი, რომელიც გაცემულია დარეჯან დედოფლისა და ბაგრატ მეფისაგან⁸⁵. ამავე პერიოდისაა გელათის მონასტრისადმი შეწირულობის წიგნი, რომელშიც მოხსენებულნი არიან დედოფალთ-დედოფალი კახთა მეფის ასული ნესტან-დარეჯანი, შემდეგ მეფე ბაგრატ და მისი თანამეცხედრე ქეთევანი⁸⁶. პროფ. დ. გვრიტიშვილი სამართლიანად შენიშნავდა: „ის გარემოება, რომ დოკუმენტებში ჯერ ნესტან-დარეჯანი მოიხსენება, ხოლო შემდეგ ბაგრატი, ერთხელ კიდევ ადასტურებს ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობას იმის შესახებ, რომ ნესტან-დარეჯანი სამეფოში პირველი პირი იყო“⁸⁷.

ათანასე ელჩის ცნობა და მოვლენების შემდგომი განვითარება ამ შეთქმულების მოწყობის ნამდვილ მიზეზებსაც გასაგებს ხდის.

დარეჯან დედოფლის პოლიტიკის მოწინააღმდეგე იმერელი დიდგვარიანები ბაგრატს აქეზებდნენ, რომ თავი დაეღწია დარეჯან დედოფლის გავლენისაგან და დამხმარედ თურქეთი გამოეყენებინა. როგორც ჩანს ბაგრატი ამ რჩევის მიღებას აპირებდა. ამას პირდაპირ მიუთითებს ათანასე ელჩი: „сказал де ей, будто он хочет отдать турскому султану“⁸⁸. მაგრამ დედოფალმა დაასწრო და იმერეთის ამ გზააზნეულ მეფეს სასტიკად გაუსწორდა. ეს მომხდარა ბაგრატიის გამეფებიდან არც ისე დიდი ხნის გავლის შემდეგ. ქართველი ელჩები ორ სხვადასხვა თარიღს უჩვენებენ. ივანე ფეოლოროვის მიხედვით ბაგრატს სამეფო ტახტზე დაუყვია სამი თვე⁸⁹,

⁸⁴ გ. პ ა ი ქ ა ძ ე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 153.

⁸⁵ ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროების (1466—1770), შ. ბურჯანაძის რედაქციით, 1959, გვ. 30—31.

⁸⁶ ი ქ ე ე, გვ. 31; აგრეთვე, თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, ტ. II, გვ. 477—478.

⁸⁷ დ. გ ვ რ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი, ნარკვევები..., ტ. II, გვ. 436.

⁸⁸ გ. პ ა ი ქ ა ძ ე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 155.

⁸⁹ ი ქ ე ე, გვ. 153.

ხოლო ათანასე ელჩის ჩვენებით ბაგრატი იმერეთის მეფედ იყო მხოლოდ 6 კვირას⁹⁰. ქართულ წყაროებშიც განსხვავებული მითითებებია და ამ ამბავს რამდენადმე უფრო გვიან მომხდარად გულისხმობენ (ივლისის თვეში ან 6 თვის გასვლის შემდეგ)⁹¹. ამ ცნობებში უპირატესობა ამჯერადაც ქართველი ელჩების ჩვენებებს უნდა მიენიჭოს, რადგან ისინი უშუალოდ იმ წელს არიან ფიქსირებულინი, როდესაც ეს ამბავი მოხდა. მაშასადამე, შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ ბაგრატის წინააღმდეგ დარეჯან დედოფლის დასის გამოსვლა მოხდა არა უგვიანეს 1660 წლის ივნისის თვისა.

დარეჯანის მომხრეებმა ბაგრატი შეიპყრეს და თვალები ამოხხანდნეს (ამოსწვეს). ფარსადან გორგიჯანიძე ამტკიცებს, რომ ამის შემდეგ დარეჯანი „მეფობას თავის მამას შეეპატიჯა. მამამ უჯავრა, რისთვის ჩემს სიძეს თვალები დასთხარეო. სკანდით ქუთაისს არ ჩავიდა. დედოფალმანც მამის ჯავრით ვახტანგ მეფედ აკურთხა და ქმრად შეირთო“. მოხუც და ავადმყოფ მეფეს აქტიურ პოლიტიკურ პოლევანობაზე უკვე ხელი აქვს ალებული. თავისი ქალიშვილის შოქმედება თეიმურაზს არ მოსწონებია. ამის შემდეგ დარეჯანმა, თავისი მომხრეების რჩევით, შეირთო იმერეთის მეფეთა შორეული ნათესავი, ვახტანგ ბაგრატიონი (ჭუჭუნაშვილი) და იგი იმერეთის მეფედ, ხოლო თავისი თავი დედოფლად გამოაცხადა.

ნიშანდობლივია დარეჯანის მოწინააღმდეგეთა მოქმედება, საიდანაც კარგად ჩანს ზემომოტანილი ცნობის სისწორე, რომ ეს უკანასკნელი თურქული ორიენტაციისანი იყვნენ. ქართველი ელჩების ხაამბობის მიხედვით, დარეჯანის წინააღმდეგ პირველ რიგში გამოსულა ერისთავი. პაპუნა რაჭის ერისთავის ასეთი აქტიური გამოსვლის შესახებ მხოლოდ ამ ელჩების მონათხრობით ვგებულობთ. აქამდე ჩვენს ხელთ არსებული ქართული თუ სხვა წყაროებით ერისთავის ასეთი მოქმედების შესახებ არაფერი ვიცოდით. ივანე ფეოდოროვი გადასცემდა რუს მოხელეებს, რომ შეთქმულების შემდეგ «после де того спустя недели с три меретинския земли боярин еристов ходил в турскую землю, и привел с собою турских ратных людей 12000»⁹². ასევე ამ ერისთავს დარეჯანის წინააღმდეგ ბრძოლის მეთაურად ასახელებს ათანასე ელჩიც⁹³. და-

⁹⁰ გ. პ ა ი ქ ა ძ ე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 155.

⁹¹ დ. გ ვ რ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი, ნარკვევები..., ტ. II, გვ. 436.

⁹² გ. პ ა ი ქ ა ძ ე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 153.

⁹³ ი ქ ე ე, გვ. 155.

რეჯანის წინააღმდეგ გამოვიდნენ სამეგრელოსა და გურიის მთავრები და იმერეთის სხვა თავადებიც. ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით „ქართლისაჲც თავადნი ქართლის მეფეს საყმით შემოეპატიჯნენ, იმერეთს გარდაიყვანეს. ჩალმა მზრის თავადნი დადიანს საყმით შეეპატიჯნეს და ქუთათის მოიყვანეს. ორნივე იმერით ჩავიდნენ“⁹⁴.

ასეთ ძნელ ვითარებაში, როდესაც ერთის მხრივ აჯანყებული იმერელი მთავარნი (დადიან-გურიელი) და სხვა თავადნი, აგრეთვე თურქთა დამხმარე ჯარით რაჭის ერისთავი იყო მომდგარი, ხოლო აღმოსავლეთიდან ქართლის გამაჰმადიანებული მეფე ვახტანგ მეხუთე მოეშურებოდა, დარეჯანს ამ უკანასკნელთან შეთანხმება უცლიდა: „დედოფალმა ქართლის მეფეს წინგნი მისწერა: თუ მამეშველებიო, ჩემს ქეთევანსაო თქვენს არჩილს მივსცემო და ლეხთ იმერეთს მეფედ ვაკურთხებო. მეფემაც სამასის მეთოფით კათალიკოზი მიაშველეს, ქუთაისს ციხეში შეგზავნა და ოტია ჩხეიქემ უშუხანათა და ვახტანგ ახალი მეფე ფიცით ციხიდან გამოიტყუა და დადიანს დააპირვინა და თვალეზი დასთხარეს“⁹⁵. ამრიგად, დარეჯანს ამ შეთანხმებითაც არაფერი გამოუვიდა და მარცხი განიცადა. მისი ძეუღლე მოწინააღმდეგეებმა შეიპყრეს და დააბრმავეს. ბოლოს მათ ქუთაისიცი აიღეს და თვით დედოფალი დარეჯანიც დაატყვევეს. იმერეთის ამ მემამბოხე მთავრებს ხელთ ჩაუვარდათ აგრეთვე ყოფილი მეფე ბაგრატ ალექსანდრეს ძეც მის მეუღლესთან, ქეთევანთან ერთად. ამბოხების მეთაურები ერისთავი და დადიანი იმერეთს დაეუფლნენ. მათ მიერ მოყვანილი თურქთა ჯარი იმერეთში დარჩა, რადგან ერისთავიც და დადიანიც თურქთა სულთნის ყმად შექმნილან, აღნიშნავს თარჯიმანი ივანე ფეოდოროვი—«а турецкие де ратные люди стоят в Мерети-ж, де турокого де салтана везир с ратными людми стоит в Богдаде, в турецком городе... а стоит он де для помочи ериставу, потому что де он еристав и дадьянской владелец Липартьян поддалися турецкому салтану»⁹⁶.

უსინათლო ბაგრატი და მისი ცოლი ქეთევანი თავდაპირველად ერისთავს ჰყოლია თავისთან ქუთაისში, მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ ისინიც, როგორც დატყვევებული დარეჯან დედოფალი და მისი ქმარი ვახტანგი სამეგრელოში გადაუყვანიათ. კერძოდ, ათანასე ელჩი რუს მოხელეებს მოახსენებდა, რომ «И меретинские де земли боярин еристов и иные меретинцы ее царицу

⁹⁴ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 63.

⁹⁵ იქვე.

⁹⁶ გ. პ ა ი ქ ა ძ ე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 153.

ს მუჟემ ეე Вахтаном, и царевича Баграта с женою ево сс-
лали в дадянскую землю ко владелцу Липартьяну, и ныне де
они у него Липартьяна»⁹⁷.

გამარჯვებული მთავრები მოწინააღმდეგეებისადმი ანგარიშის
გასწორებას და ძალაუფლების განაწილებას შეუდგნენ. ერისთავ-
მა შეიპყრო დარეჯანის მომხრე თავადი ივანე „ლუქიანე“ (ლორთ-
ქიფანიძე?), რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1657 წელს
ძოსკოვში იყო გაგზავნილი ალექსანდრე მეფის ელჩად. ამ ყოფილი
ელჩისადმი სასტიკი გასწორება (მას თვალები ამოსწვეს, ხოლო მისი
შვილები ამოხოცეს), მოწმობს ამ მეამბოხე მთავრების უკიდურე-
სად ანტირუსულ განწყობილებას. ერისთავი ქუთაისში დადგა და
იმერეთის მნიშვნელოვანი ნაწილის დაუფლებას ცდილობდა. დადი-
ანი უფრო შორს წავიდა. მან თავისი შვილის იმერეთის ტახტზე
აყვანაც კი განიზრახა. ისარგებლა რა იმ ამბით, რომ მის ხელში იყო
იმერეთის დამხობილი მეფე, უსინათლო ბაგრატი, მან იძულებით
გააშორა ეს ბაგრატი მის ცოლს ქეთევანს და სკანდის ციხეში
მდგარ თეიმურაზს შემოუთვალა, რომ ქეთევანს ჩემს ვაჟზე დავა-
ქორწინებ და შემდეგ იმერეთის სამეფო ტახტზე დავსვამო⁹⁸. ვა-
ძიყ დადიანს თეიმურაზის ავტორიტეტის გამოყენება სურდა თავი-
სი მიზნის მისაღწევად.

თეიმურაზი კარგად ხედავდა, რომ იგი შეიძლებოდა ვაძიყ
დადიანის საპატიო ტყვედ შექმნილიყო. ვაძიყის უკან კი თურქეთი
იღგა. ვაძიყის მხარეზე გადასვლა ნიშნავდა თურქული ორიენტა-
ციის აღებას, რაც ამდენი ბრძოლით მოპოვებული და ჯერ კიდევ
შერჩენილი საქართველო-რუსეთის კავშირის საბოლოო დამსხვრე-
ვას მოასწავებდა. თეიმურაზისთვის კარგად იყო ცნობილი, რომ
რუსეთი თურქეთის მიმართ არავითარ კომპრომისზე არ მიდიოდა
და მართლმადიდებელი ქრისტიანების დაცვის საბაბით მის წინა-
აღმდეგ ომისათვის ემზადებოდა. სულ სხვა იყო ირანი, რომელთა-
ნაც რუსეთი კარგი ურთიერთობის დამყარებას ესწრაფვოდა და
ოსმალეთთან მომავალ ომში მისი მოკავშირედ გამოყენება სურდა.
რუსი პოლიტიკოსები არაერთხელ ურჩევდნენ თეიმურაზს, რომ
მას ირანთან შერიგება ეცადა და საერთოდ კარგი ურთიერთობა
ჭკონოდა შაჰის კართან, თეიმურაზის წინაშე ძალაუწებურად არჩე-
ვანი დადგა. აღმოსავლეთიდან არგვეთისაკენ ქართლის მეფე ვახ-
ტანგი მოემართებოდა და მისი გამოლაშქრების მიზანიც თეიმურა-

⁹⁷ გ. პაიქაძე. მასალები... საისტორიო მოამბე, №23—24, გვ. 155.

⁹⁸ იქვე.

ზის ხელთ გდება იყო. თეიმურაზის ამაღლის წევრებს შორის ბევრი ყოფილა შაჰ-ნავაზის მომხრე, რომლებიც მეფე თეიმურაზს ირანის შაჰისადმი დამორჩილებას და შერიგებას ურჩევდნენ. მათს ასეთ რჩევას ის გამართლება ჰქონდა, რომ 1659 წლის კახეთის აჯანყებამ თავისი ძირითადი მიზანი შეასრულა — ჩაშალა კახეთის გაყიზილბაშების გეგმა, არ დაუშვა აქ უცხო ელემენტის, მომთაბარე თურქ-ძანების ჩამოსახლება. მდგომარეობის შემდგომი გამწვავება კი კახეთს ირანის მთელი ძალის წინაშე დააყენებდა. მარტო კახეთს, რა თქმა უნდა, ყიზილბაშური ირანის მთელი ძალის წინაშე არაფრის გაწყობა არ შეეძლო. 1614—1616 წლების მაგალითი წინა ჰქონდათ. რუსეთიდან წამოსული ერეკლე ბატონიშვილიც, მართალია დიდი ამალით, მაგრამ რუსეთის სამხედრო დახმარების გარეშე მოდიოდა.

ფარსადანის გადმოცემით, ამ დროს ზაალ არაგვის ერისთავს „ბატონს თეიმურაზისთვის სკანდის ციხეში კაცი და საფიცრის წინგნი გაეგზავნა, რომ ქართლსა და კახეთს თქვენს მეტი მემკვიდრე პატრონი არსად დარჩომილაო. მანდ ნუ დგახარ, კახეთს ჩამობრძანდითო, ქართლიც თქვენი იქნებისო“⁹⁹. თეიმურაზს ყოყმანი დაუწყია. თავდაპირველად იგი აპირებდა მიეღო ზაალის წინადადება, მაგრამ მასთან მყოფი კახელი დიდებულები ამის წინააღმდეგ წასულან. ირანთან ახალი ბრძოლის წამოწყებაში წარმატება ნაკლებ მოსალოდნელი იყო. უკეთესი გამოსავალი იქნებოდა ეცადათ ირანთან შეთანხმება და ირანის შაჰის გულისწყრომის დაშოშმინება. მითუმეტეს, რომ, როგორც აღვნიშნეთ ირანის შაჰი კახეთისადმი ანგარიშის გასწორებას არა ჩქარობდა და თავისი მოქმედებით შერიგების იმედს იძლეოდა. ირანის წინააღმდეგ ბრძოლის მომხრენი თეიმურაზს აღარ შერჩენია¹⁰⁰, ამიტომ იყო, რომ მან შაჰ-ნავაზთან მოლაპარაკება გამართა. ფარსადან გორგიჯანიძის მიხედვით მეფე თეიმურაზმა „თავისი სახლთუხუცესი ოთარი შაჰნავაზ მეფეს მიუგზავნა და ასრე შესთვალა: თქვენის საქმით მინდა ყაენთან წავიდეო. ეს ნამეტნავად მეფეს იამა და ამილახორი გივი გაუგზავნა და დიდი პატივით ქართლს გადმოიყვანეს“¹⁰¹.

ამ ამბების მონაწილე არჩილიც თეიმურაზს ათქმევინებს:

„მე დავრჩი ყოვლგნით ოხერი არგვეთს, ციხეა სკანდისა,
ვამიყთან როგორ მივიდე, პურს ვსჭამდე უხმლოს კაცისას?“

⁹⁹ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 62.

¹⁰⁰ «Ево бояре ево покинули»..., «а битца де ему Теймуразу царю с ними стало неким, грузинцы все ево покинули»...

¹⁰¹ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 63.

ქართველს ბატონსვე მივიღდე, მისივე ვარჩიე იმისას, გზას ვსაზოვდი საფიცარითა ყაენის კარზე წასვლისას“¹⁰².

რუსეთში კი თეიმურაზი ატყობინებდა, რომ იგი ყიზილბაშებმა ძალით წაიყვანეს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამავე 1660 წლის 11 ოქტომბერს თერგის ციხეში ჩავიდნენ თეიმურაზის მიერ სკანდის ციხიდან გაგზავნილი ელჩები, რომლებმაც რუსეთის მოხელეებს და ქართველ ბატონიშვილს შეატყობინეს იმერეთში დატრიალებული ამბები და შაჰ-ნავაზის მიერ თეიმურაზის შეპყრობა. მათ გადასცეს თეიმურაზის დავალება, რომ ერეკლე დავითის ძე საქართველოში აღარ წამოსულიყო და უკან მოსკოვში დაბრუნებულიყო. ამასვე აღნიშნავდა ასტრახანში ჩასული ამ ელჩობის წევრი ქართველი თარჯიმანი ივანე ფეოდორივიც და უმატებდა, რომ ისინი თეიმურაზმა საიდუმლოდ გამოგზავნა და არც წერილები გამოატანა, რათა იმერეთსა და აღმოსავლეთ საქართველოზე ამ წერილების გარეშე უფრო უშიშრად გაეცლოთ. თერგის ციხეში ისინი 11 ოქტომბერს ჩავიდნენ¹⁰³, ე. ი. სკანდის ციხიდან დაახლოებით სექტემბრის თვეში წამოსულან. აქედან ჩანს, რომ თეიმურაზის საპატიო დატყვევება შაჰ-ნავაზის მიერ მომხდარა 1660 წლის სექტემბერში¹⁰⁴. თვითონ თეიმურაზ მეფე რუსეთის მეფეს წერდა, რომ იმერეთში ატეხილი შინაომის დროს იგი ჩაკეტილი იყო იმერეთის ერთ-ერთ ციხეში, რადგან შიშობდა ყიზილბაშთა ხელში არ ჩავარდნილიყო. იქ იგი ავად გამხდარა, თვით სიკვდილის პირამდე ყოფილა მისული, როცა მოვიდნენ ყიზილბაშები და წამოიყვანეს თბილისში, საიდანაც შემდეგ გაგზავნეს ირანის შაჰთან. ამრიგად, თეიმურაზი ცდილობს რუსეთს ისე წარმოუდგინოს საქმე, რომ იგი ირანში ძალით იყო წაყვანილი.

როგორც ვახუშტიც აღწერს, იმერეთში აღნიშნული ლაშქრობის დროს შაჰ-ნავაზმა მთელი არგვეთი დაიკავა მდ. ბუჯის-წყლამდე. ამ მდინარის ზემო წელზე მდებარეობდა სკანდის ციხე, სადაც თეიმურაზი იდგა. შაჰ-ნავაზმა თეიმურაზი დიდის პატივით წამოიყვანა თბილისში და აქედან ირანის შაჰს მაცნე-ჩაფარი გაუგზავნა და შეატყობინა თეიმურაზ მეფის დამორჩილება. ეს ამბავი შაჰ-აბას

¹⁰² არჩილი, გაბასება თეიმურაზისა და რუსთველისა. 1093-ე სტროფი.

¹⁰³ გ. პ ა ი კ ა ძ ე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 153.

¹⁰⁴ უნდა გასწორდეს ლიტერატურაში მითითებული თეიმურაზის დატყვევების არასწორი თარიღი (1661 წ.). იხ. დ. გ ვ რ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი, ნაკვეთები..., II, გვ. 441; დ. კ ა ქ ა რ ა ვ ა, ვახტანგ მეხეთის საგარეო პოლიტიკის საკითხისათვის, კრ. „ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან“, გვ. 129.

მეორეს მეტად გაეზარდა და სპეციალური მოხელე მეჰმანდარი გამოუგზავნია თეიმურაზის ირანში წასაყვანად¹⁰⁶.

შაჰ-ნავაზს თეიმურაზი თბილისში 3 თვეს ჰყოლია¹⁰⁷ და აქედან ნოემბრის თვეში გაისტუმრა ირანისაკენ. თეიმურაზმა ირანში გასვლის დღეს თბილისიდან რუსეთში ახალი ელჩი, ათანასე პაპუნა გააგზავნა და უბრძანა გადაეცა რუსეთის მეფისათვის დიდი თხოვნა, რომ ამ უკანასკნელს მეფე თეიმურაზი ირანიდან თავისთან, მოსკოვში წამოეყვანა, რათა მოხუც მეფეს თავისი სიცოცხლის უკანასკნელი დღეები მუსლიმანთა ქვეყანაში უპატიობაში არ გაესრულებინა¹⁰⁸.

ასე გვესახება თეიმურაზ მეფის ირანის შაჰის კარზე „ნებაყოფლობით“ გამოცხადების ნამდვილი ვითარება. როგორც ვხედავთ ეს „ნებაყოფლობა“ იძულებით იყო გამოწვეული და ესეც ქვეყნის ინტერესებს ემსახურებოდა. ასევე, გამოცხადნენ ირანის შაჰთან კახეთის აჯანყების მეთაურებიც — ბიძინა ჩოლოყაშვილი, შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავები. მართალია ყველა ესენი ამ ამბავს შეეწირნენ¹⁰⁹, მაგრამ ქვეყანას ააცილეს მტრის ურდოების ახალი შემოსევის საფრთხე. ყიზილბაშთა ურდოები კი, როგორც მოჰამედ თაპერი გვამცნობს, კახეთში შემოსასევად გამზადებულნი აზერბაიჯანში იღვნენ და შაჰის ბრძანებას ელოდნენ¹¹⁰.

შაჰ-ნავაზმა ზაალ არაგვის ერისთავიც მოიშორა თავიდან — იგი მის საკუთარ ძმისშვილებს მოაკვლევინა. ამრიგად, შაჰ-ნავაზის ხელისუფლება საქართველოში თანდათან განმტკიცდა და გაფართოვდა. 1660 წლის ბოლოდან, იმერეთში ლაშქრობის შემდეგ, ამ ქვეყნის ერთი ნაწილიც მისი გავლენის ქვეშ მოექცა. ამას არაერთხელ მოახსენებდნენ საქართველოდან ჩასული ელჩები რუსეთის მოხელეებს: იმერეთის ერთ მესამედს ფლობს შაჰ-ნავაზი, ხოლო დანარჩენ ორ-მესამედს ერისთავი და დადიანიო¹¹¹. ქართულ წყაროებში რატომღაც ეს ერისთავი არა სჩანს და იქ მხოლოდ შაჰ-ნავა-

¹⁰⁶ მსკი, ნაქ. 30, 1954, გვ. 396.

¹⁰⁷ თ. ტ ი ვ ა ძ ე, მე-17 საუკუნის საქართველოს პოლიტიკური ისტორიიდან, მაცნე, 4, 1971, გვ. 50.

¹⁰⁸ გ. პ ა ი ჰ ა ძ ე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 155.

¹⁰⁹ როგორც ცნობილია, თეიმურაზი 1663 წ. გარდაიცვალა ატრაბადის ციხეში გამოკეტილი (იმავე წელს გავრცელდა ხმა თეიმურაზის მოწამელის შესახებ. თ. ტ ი ვ ა ძ ე, მე-17 ს. საქართველოს პოლიტიკური ისტორიიდან, მაცნე, № 4, 1970, გვ. 50), ხოლო ბიძინა ჩოლოყაშვილი, შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავები თურქ-მანებმა წამებით დახოცეს.

¹¹⁰ მსკი, ნაქ. 30, გვ. 395.

¹¹¹ გ. პ ა ი ჰ ა ძ ე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 156.

4. ნ. ასათიანი

ზის და დადიანის შეთანხმებაზეა ლაპარაკი: „არგვეთს აქეთი ქართველს მეფესა და იმას იქით დადიანსა და მასუკან დადიანმა თავისი ქალი მეფის შვილს არჩილს მისცეს და იმერეთში გააბატონონ“¹¹². ვახუშტიც წერს: „განიყვეს იმერეთი მეფემან ვახტანგ და დადიანმან ვამიყ და ბუჯის-წყლის აღმოსავლეთის კერძი დარჩა ვახტანგს, დასავლეთის კერძი დადიანს“¹¹³. ამ პერიოდში ვახტანგის მიერ არგვეთის ფლობის შესახებ გვაქვს დოკუმენტური მონაცემებიც¹¹⁴. ქართლის მეფისა და დადიანის შეთანხმებას დამოყვრებაზე არჩილიც ადასტურებს¹¹⁵. ამასვე აღწერს ვრცლად ვახუშტიც. რადგან ვამიყ დადიანმა ეს შეთანხმება დაარღვია და თავისი ქალი სხვას, ბექან ლოლობერიძეს მიათხოვა, ვახტანგი მის წინააღმდეგ ჯარშეყრილი დაძრულა. ეს ხდება უკვე 1661 წელს. ქართლის მეფის მხარეს დადგნენ იმერეთის ძლიერი თავადები: პაატა აბაშიძე, რაჭის ერისთავი პაპუნა, ლაშხინშიელი ხოსია — თავი ლეჩხუმისა. ქართული წყაროები მხოლოდ ამ ამბებთან დაკავშირებით ახსენებენ პაპუნა ერისთავს, მაგრამ როგორც დავინახეთ იგი ამაზე ადრე აქტიურად მონაწილეობდა დადიანთან ერთად დარეჯან დედოფლის საწინააღმდეგო შეთქმულებაში და ბრძოლებაში. ამჯერად კი პაპუნა ერისთავი ქართლის მეფის მხარეზეა და დადიანის წინააღმდეგ იწყებს ბრძოლას. ეს იმას მოწმობს, რომ სამეგრელოს მთავარსა და რაჭის ერისთავს შორის ამ ხნის განმავლობაში უთანხმოება ჩამოვარდნილა. ამ უთანხმოების მიზეზი იყო ალბათ ვამიყ დადიანის მცდელობა ხელთ ეგდო იმერეთის სამეფო ტახტი. როგორც აღნიშნული იყო, იგი აპირებდა იმერეთის მეფედ თავისი შვილი დაესვა. უთანხმოება ერისთავსა და დადიანს შორის იმერეთიდან თურქთა ჯარის გასვლის შემდეგ უნდა დაწყებულიყო.

როგორც დავინახეთ, დარეჯან დედოფალი და უსინათლო ბავრატი შეამბოხე მთავრებს სამეგრელოში ჰყავდათ დატყვევებული. დარეჯან დედოფალს, რადგან სხვა გამოსავალი აღარა ჰქონდა, თურქთა სარდალთან უცდია შეთანხმება. მაკარიოს ანტიოქელის გადმორცემით, დარეჯანს დიდძალი ფული გაუგზავნია თურქთა ჯარის სარდლისათვის, რომელიც წარმოშობით ქართველი ყოფილა (ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით ეს იყო სამცხის მთავარი ასლან ფაშა, როსტომ ფაშას შვილი). დარეჯანს მისთვის თავისი ნათესავი

¹¹² ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 63.

¹¹³ ქართლის ცხოვრება, ჩუბინოვის გამოცემა, ნაწ. II, გვ. 51.

¹¹¹ ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა..., გვ. 33.

¹¹⁶ არჩილი, გაბაასება..., 1097-ე სტროფი.

ქალიც შეურთავს და დაუყოლიებია ეხსნა იგი მთავართა ტყვეობიდან. მართლაც, ამ ფაშას დარეჯან დედოფალი და მისი ძმისშვილი ქეთევანი თან წაუყვანია, რომლებიც მაკარიოსისა და პავლე ალექსანდრიის იმერეთში ყოფნის დროს უკვე ერზერუმში იმყოფებოდნენ¹¹⁶ (ბერი ევანატაშვილის მიხედვით „ესენი წარიყვანა ასლან ფაშამან და დააყენა ოლთისს პატივითა დიდითა“)¹¹⁷. ამის შემდეგ უკვე არა მართო უსინათლო ბაგრატი, არამედ დარეჯანიც იმერეთის ტახტის დაბრუნებას ცდილობენ თურქეთის დახმარებით.

იმერეთში კი ამ დროს შინაომი გრძელდება. ქართლის მეფე ვახტანგმა სამეგრელოს მთავარი ვამიყი სასტიკად დაამარცხა და ბოლოს დევნილი დადიანი მოაკვლევინა კიდეც (1661 წელს). სამეგრელოს მთავრად შეიქმნა შამადავლე, რომელმაც ლევან მესამის სახელი მიიღო. ვახტანგმა მას თავისი ძმისშვილი თამარი შერთო ცოლად. ვახტანგ მეხუთესთან ძღვნით გამოცხადდნენ აფხაზეთის მთავარი შერვაშიძე და გურიის მთავარი დემეტრე გურიელი. ქართლის მეფემ იმერეთის ტახტზე თავისი 14 წლის შვილი არჩილი დასვა, უსინათლო ბაგრატი კი თავისთან ქართლში წამოიყვანა. ამრიგად, ვახტანგის ძალაუფლება თითქმის მთელ საქართველოზე გავრცელდა. მისი ასეთი გაძლიერება ირანის შაჰს მიანცადამაინც არ მოსწონდა, ამიტომ იყო, რომ როდესაც თურქეთის სულთანმა მოითხოვა იმერეთიდან არჩილის გაყვანა „მოუწერა ყეენმან ვახტანგ მეფესა და მან წარიყვანა ძე თვისი არჩილ“¹¹⁸. იმერთა თხოვნით ვახტანგმა იმერეთის ტახტზე ბაგრატი დააბრუნა, რომელსაც თავისი მეორე ძმისშვილი თითია, თამარის და, გამოატანა საცოლედ. როგორც ჩანს, მეფე ვახტანგი ასეთი დანათესავეებით ცდილობდა შეენარჩუნებინა იმერეთში თავისი გავლენა. ეს ხდება 1663 წ., მაგრამ უკვე შემდეგ წელს იმერეთში ახალი ძალით ატყდა შინაომი, რამაც ვახტანგ მეფის ეს ანგარიშები ჩაშალა.

ომი ლევან III დადიანმა დაიწყო, რომელიც ჯარშეყრილი ბაგრატის წინააღმდეგ დაიძრა, მაგრამ დამარცხდა და თვითონვე ტყვედ ჩაუვარდა იმერეთის მეფეს. ასეთი ომი რომ აღარ გამეორებულყო, მაკარიოსის მტკიცებით, იმერეთის თავკაცებს, კერძოდ კათალიკოსს სვიმონ ჩხეტიძეს, მეტად უცნაური საშუალებისთვის მიუმართავთ. მათ ლევან დადიანი გააშორეს მის ცოლს, თამარს და მის მაგივრად შერთეს ბაგრატის და, გოშაძის ნაცოლარი (ვახუშ-

¹¹⁶ П. Жузе, Грузия в XVII столетии по изобр. патриарха Макария, стр. 17.

¹¹⁷ ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., II, გვ. 427.

¹¹⁸ ქართლის ცხოვრება, ჩუბინოვის გამოც., II, გვ. 203.

ტი ურთავს შენიშენას: „რომელსა ესევე დადიანი ლევანცა შესწამოდა, რეცა მრუშებად მის ქალსა თანა“), ბაგრატმა კი აღარ შეირთო შაჰ-ნავაზის მიერ მისთვის საცოლედ გამოტანებული თათა, ჯომელთანაც იგი „ჯერეთ უქორწინო“. იყო და მის მაგივრად დაქორწინდა ლევანის ცოლზე და ამ თათიას დაზე „თამარზე“¹¹⁹.

მეტად უცნაურად წარიმართა ამ თამარის ბედი. მეფე-მთავრებს შორის ატეხილ ომში იგი ხელიდან-ხელში, გამარჯვებულისა გამარჯვებულზე გადადიოდა. მისი დაკარგვით გახელებული ლევან დადიანი თუ მისი სილამაზით მოხიბლული გიორგი გურიელი გააფთრებით ებრძვიან უსინათლო ბაგრატს და პირველ რიგში ამ თამარის დაუფლებას ცდილობენ. ისე, რომ სვიმონ კათალიკოსისა და იმერეთის სხვა თავკაცების მიერ განხორციელებულმა ზემოთაღნიშნულმა „ორიგინალურმა“ საქორწინო მანიპულაციამ იმერეთში შინაომი კი არ ჩააქრო, არამედ შემდეგ წლებში კიდევ უფრო მეტი ძალით აღაგზნო.

ამ პერიოდის იმერეთის საშინაო ვითარებას ვახუშტი შემდეგნაირად ახასიათებს: „არამედ ჟამებთა ამით შინა განუდგნენ მთავარნი და მიიტაცებდიან თვის-თვისთა მხარეთა და არლა-რა იყო მორჩილება ეგდენი მეფეთა, იწყეს ტყვის-ყიდვა სააჯმნოდ ქრისტიანეთა მოსყიდვითა მაჰმადიანთა ზედა. კვალად ხდომა, შფოთი, კირთება ერთმან მეორესა ზედა და ოხრება ქვეყანათა“¹²⁰. ამით სარგებლობენ ოსმალები და აძლიერებენ თავიანთ გავლენას იმერეთში. პავლე ალექსოელის აღწერილობა სწორედ ამ პერიოდს შეეხება. იგი წერს — ბაგრატი თურქეთის მორჩილად ზისო და ხარკის სახით ყოველწლიურად აძლევს ტყვეებს, დადიანი წლიურად თურქეთს უხდის 40000 წყრთა ტილოსა და სამ ტყვეს, გურია უხდის 500 ტალერს¹²¹. ჩვენ ამ ფაქტების, რომლებიც თავისთავად მეტად საინტერესონი და დიდმნიშვნელოვანნი არიან, დაწვრილებით გადმოცემას და ანალიზს აღარ შევუდგებით, შევხებით მხოლოდ ამ პერიოდის ქართველი პოლიტიკოსების რუსეთთან ურთიერთობას, რაც პავლე ალექსოელის აღწერილობის მონაცემების მიხედვით ერთგვარად ახლებურად დგება.

მას შემდეგ რაც ალექსანდრე III გარდაიცვალა, თეიმურაზ მეფე ირანში, ხოლო დარეჯანი თურქეთში წავიდა და იმერეთის ტახტზე თურქეთის მხარდაჭერით და თურქთა ყმად ბაგრატ მეფე

¹¹⁹ П. Жузе, Грузия в XVII столетии по изобр. патриарха Макария, стр. 57. ქართლის ცხოვრება, ჩუბინოვის გამოც., II, გვ. 204.

¹²⁰ ქართლის ცხოვრება, ჩუბინოვის გამოც., II გვ. 204

¹²¹ იხ. აქვე „აღწერილობის“ ტექსტი, გვ. 15v.

ავიდა, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოში ირანის მიერ ქართლის ტახტზე დასმული გამაჰმადიანებული ვახტანგ მეხუთე — შაჰ-ნავაზი, ხოლო კახეთში ასევე გამაჰმადიანებული არჩილი — შაჰ-ნავაზ ხანი — იჭდა, თითქოს საქართველოს სათავეში მდგომ ქართველ პოლიტიკოსთაგან აღარავინ უნდა დარჩენილიყო, რომელიც რუსული ორიენტაციისა და რუსეთთან ურთიერთობის აღდგენის მომხრე იქნებოდა, მაგრამ ასეთი ვარაუდი, რომელიც ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ერთგვარად ფეხმოკიდებული იყო, ახალი მონაცემებით არ დასტურდება.

1667—1669 წლებში იმერეთის მეფე ბაგრატ ალექსანდრეს ძემ მოსკოვში სპეციალური ელჩები გაგზავნა, რომელთა საშუალებით იგი რუსეთს თავის ერთგულებას უცხადებდა და გამოთქვამდა სურვილს აღდგენილიყო ის ურთიერთობა, რომელიც რუსეთსა და იმერეთს შორის არსებობდა მისი მამის, ალექსანდრე III-ის მეფობის დროს¹²². მისი ასეთი ნაბიჯი ტახტისთვის ბრძოლას უკავშირდება და ჩვენთვის საინტერესო „აღწერილობის“ შედგენის შემდეგ ჰქონდა ადგილი. ეს საკითხი საგანგებოდაა შესწავლილი ახალგაზრდა მკვლევარის დ. კაპარავას სადისერტაციო შრომაში¹²³, ამიტომ ბაგრატის რუსეთთან ურთიერთობას ჩვენ აქ აღარ შევეხებით. რაც შეეხება ვახტანგ მეხუთის რუსეთთან დამოკიდებულების საკითხს, ამაზე რამდენიმე სიტყვით უნდა შევიჩრდეთ.

ჯერ კიდევ 1965 წელს ჩვენ გამოვთქვით მოსაზრება, რომ ირანის შაჰის მიერ ქართლისა და კახეთის ტახტზე დასმულმა მამა-შვილმა, ვახტანგ მეხუთემ და არჩილმა, მაკარიოს — პავლე ალექპოელის მეშვეობით სცადეს რუსეთთან მოლაპარაკების გამართვა და ერთგვარი ფარული ურთიერთობის დამყარება¹²⁵. ჩვენი ეს მოსაზ-

---

¹²² III. А. Месхиа и Я. З. Ишнадзе, Из истории русско-грузинских взаимоотношений (X—XVIII вв.), Тб., 1958, стр. 88; Ю. Ю. Качава, Политическое положение Грузии и вопросы взаимоотношений с Россией (II половина XVII в.), автореферат, Тб., 1968, стр. 30.

¹²³ ი. კაპარავა, საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა და რუსეთთან ურთიერთობის საკითხები (მე-17 საუკუნის II ნახევარი), ხელნაწერი.

¹²⁵ ნ. ასათიანი, პავლე ალექპოელის „საქართველოს აღწერილობა“ და რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის ზოგჯერ საკითხი, თბ. სახ. უნივერსიტეტისა და საქართველოს პედაგოგიკური ინსტიტუტის ისტორიის კათედრების გაერთიანებული სამეცნიერო სესია, 1965 წ. 11—12 მაისი, თეზისები, გვ. 18—19. ნ. ასათიანი, ახალი ცნობები რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის ისტორიიდან, საქ. სსრ მინისტრთა საბჭოს უმაღლესი და საშ. სპეც. განათლების სახელმწიფო კომიტეტის სამეცნიერო-ტექნიკური და სასწავლო-მეთოდური საბჭოს ისტორიის სექციის სამეცნიერო სესია, 1965 წ. 15—18 მაისი, თეზისები, გვ. 17.

რება, რომელიც მხოლოდ თეზისების სახით იყო გამოქვეყნებული, სავსებით გაიზიარა ახალგაზრდა მკვლევარმა დ. კაპარავამ და სცადა ამ გარემოებით აეხსნა ვახტანგ მეხუთის შემწყნარებლური დამოკიდებულება ერთკლე პირველისადმი. მაგრამ აქ დაშვებულ იქნა ერთგვარი უზუსტობა¹²⁶, რაც იმის შედეგია, რომ ჩვენს ისტორიოგრაფიაში არ არის დადგენილი ამ პერიოდის მთავარი პოლიტიკური მოვლენების შინაარსი და ზუსტი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა, ამიტომ ამ საკითხებზე საგანგებო შეჩერებას აუცილებლად ვთვლით.

ვახტანგ მეხუთე — შაჰ-ნავაზი — ქართლის ტახტზე მეორე მამადიანი მეფე იყო, რომელმაც სათავე დაუდო ქართლში ბაგრატიონთა მუხრან-ბატონთა შტოს მეფობას. როგორც ცნობილია, ქართლის სამეფო ტახტზე გამაჰმადიანებული ბაგრატიონების დასმით შაჰის კარმა უფრო მოქნილი პოლიტიკის წარმოება დაისახა მიზნად, ვიდრე უშუალო შემოტევა და სამხედრო ზემოქმედება იყო. ხანგრძლივმა ბრძოლებმა თვით ირანის დიდი მბრძანებელი შაჰ-აბას პირველიც კი დააწმუნა, რომ ქართველი ხალხის საბოლოო დამორჩილება, საქართველოში „ქართველობის“ ამოგდება სამხედრო რეპრესიებით შეუძლებელი იყო. ამიტომ უკვე მის დროსვე შეიქმალა აშკარა შემოტევის პოლიტიკა ფარული შემოღწევის მცდელობით. დამპყრობელი ამ დროიდან ქართველობის წინააღმდეგ ხმალთან ერთად „წყალობითაც“ მოქმედებდა. მისი საბოლოო მიზანი იგივე იყო — ქვეყნის გამაჰმადიანება-ასიმილაცია. ასეთი ფარული შემოღწევის პოლიტიკა კიდევ უფრო სახიფათო იყო ქართული ფეოდალური საზოგადოებისათვის და იგი უკვე იწყებდა თავისი ნაყოფის გამოღებას, რაც პავლე ალეპოელსაც შეუნიშნავს: «Как взял шах Кахет и разорил его, завладел и Картель и посажает ханов от християнов грузинцов, которые побусурманились, и по малу все бояре картелинские побусурманились, тово ради, что бы они имели честь свою и вотчины»¹²⁷.

მაგრამ ეს იყო შესვენების პერიორდი, რაც ხანგრძლივი ბრძოლით მოღლილ ქვეყანას აუცილებლად სჭირდებოდა ფიზიკური თუ სულიერი ძალების აღსადგენად. ქართველი პოლიტიკოსების დიდი ნაწილი იძულებული იყო შაჰის ერთგულ ვასალად მოეჩვენებინა

¹²⁶ დ. კაპარავა, ვახტანგ მეხუთის საგარეო პოლიტიკის საკითხისათვის, კრებ. „ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან“. I, თბ., 1970. იხ. ჩვენი რეცენზია ამ კრებულზე: „მე-15—18 საუკუნეების საქართველოს საგარეო პოლიტიკის ისტორიის საკითხები“, ცისკარი, 1972, № 9.

¹²⁷ იხ. „აღწერილობა“, 15v.

თავი, ფარულად კი ქართული საქმე ეკეთებინა, საქართველოს მომავლისთვის საბრძოლველად მოემზადებინა იარაღი. ამ დასს ქვეყნის აღდგენა-გამოხსნისათვის მომავალ ბრძოლაში ძლიერი მოკავშირე სჭირდებოდა. ბუნებრივია, მათ ასეთად ისევ რუსეთი მიეჩნიათ. მართალია რუსეთთან კავშირმა ქართველ პოლიტიკოსებს არაერთხელ გაუცრუა იმედი, ამის თვალნათელი მაგალითი თეიმურაზის ბედი იყო, მაგრამ აქამდე ამ კავშირის შედარებით ნაკლებშედეგიანობას თავისი გამართლებაც ჰქონდა — რუსეთი ჯერ კიდევ შორს იყო საქართველოდან, რუსეთსა და საქართველოს შორის არსებობდა მეტად ვრცელი მტრული გარემო, რომლის გადალახვას არამარტო გეოგრაფიული პირობები აძნელებდა. იმიერკავკასიაში მისახლე მრავალრიცხოვანი მთიელი ტომები, რომლებიც სულ უფრო და უფრო ექცეოდნენ ოსმალეთისა და ირანის გავლენის ქვეშ, ძნელად გადასალახავ დაბრკოლებას ქმნიდნენ რუსეთის საქართველოსთან დაკავშირების საქმეში. თანაც რუსეთის ყურადღება აქამდე დასავლეთისაკენ იყო მოქცეული და აღმოსავლეთში აქტიური ჩარევისთვის მას არც საშუალება ჰქონდა და არც ხალისი, მაგრამ ყველაფრიდან ჩანდა, რომ ეს მდგომარეობა შეიცვლებოდა და რუსეთი აღმოსავლეთის ასპარეზზეც აქტიურად ამოქმედდებოდა.

ქართველი პოლიტიკოსები, რომლებიც რეალისტურად აფასებდნენ საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების პერსპექტივას, პირველ რიგში იმიერკავკასიის მთიანეთის საკითხს აყენებდნენ. პავლე ალექსეი თავის აღწერილობაში დიდ ადგილს უთმობს სწორედ ამ იმიერკავკასიის მთიანეთის მდგომარეობის აღწერას და დაჯინებით უმტკიცებს რუს პოლიტიკოსებს, რომ აუცილებელია იმიერკავკასიის მთიანეთის რუსეთის გავლენის ქვეშ მოქცევა, აუცილებელია გზის გახსნა რუსეთსა და საქართველოს შორის. რა თქმა უნდა, ამას ანტიოქელი არქიდიაკონი თავისი ინიციატივით არ აკეთებდა. იგი ქართველი პოლიტიკოსების წინადადებას და თხოვნას გადასცემდა მოსკოვის სამეფო კარს: «Вся Грузия молят вашего царского величества да будет се дело. И нас молили да будем заступники в том деле вашему царскому величеству, чтоб путь чист был из Грузии до Терека сухим путем» (14. V).

პავლე ალექსეი არ ასახელებს ქართველ პოლიტიკოსებს, თუ ვინ იყვნენ ისინი, ვინც მას ასეთ შუამავლობას თხოვდნენ, მაგრამ არაპირდაპირი მონაცემების გათვალისწინებით ამის დადგენა ძნელი

არ უნდა იყოს. ჩვენ ვთვლით, რომ ამათში, პირველ რიგში, ვახტანგ V უნდა ვიგულისხმოთ და აი რატომ.

მართალია ვახტანგ V ირანის შაჰის მიერ იყო ქართლის ტახტზე დასმული, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ქართლის ამ ახალმა მეფემ საქართველოში თავისი ხელისუფლება განიმტკიცა, მისი და ირანის შაჰის კარის მიზნების შეთანხმება ასულ უფრო და უფრო შეუძლებელი ხდებოდა. ირანის შაჰის კარი ქართლის გაყიზილბაშებს ესწრაფოდა და მას უფრო აწყობდა ქართლი დაქსაქსული და დასუსტებული ყოფილიყო, ვიდრე ერთიანი და ძლიერი. შაჰს სურდა ქართლის დიდებული ფეოდალები მისი ხელისშემყურენი ყოფილიყვნენ და არა ქართლის მეფის ერთგული ყმები, რის მისაღწევადაც ირანის მესვეურები ყველაფერს აკეთებდნენ. ვახტანგ მეხუთემ კი მიზნად დაისახა ძლიერი მეფის ხელისუფლების შექმნა, ურჩი ფეოდალების დათრგუნვა, ხელსაყრელი პოლიტიკური პირობების გამოყენება მთელს საქართველოზე თავისი ძალაუფლების გასაგრძელებლად¹²⁸ და, რაც ყველაზე უფრო საგულისხმოა, საქართველოში ირანის გავლენის შემოღწევის აღკვეთა. ეს გამაჰმადიანებული მეფე ყოველმხრივ უწყობდა ხელს მის მიერვე კათალიკოსად დასმული თავისი ბიძაშვილის დომენტისა და ქართლის დედოფალ მარიამის ქრისტიანულ მოღვაწეობას.

ქართლის მეფის ასეთი განწყობილება შაჰის კარის ყურადღების გარეშე არ დარჩენილა. ამიტომ იყო, რომ ამ დროისათვის შაჰი უკვე ეპვით უყურებდა ვახტანგს. მისი ბრძანებით თბილისს ახალი გალავანი შემოავლეს, რათა ქართლის მეფის კარი ყიზილბაშური გარნიზონის მეთვალყურეობის ქვეშ ყოფილიყო მოქცეული. ამის მიუხედავად ვახტანგი განუხრელად ადგა თავის პოლიტიკურ გეზს, თუმცა გარეგნულად თავს შაჰის ერთგულად აჩვენებდა. გასაგებია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა მისთვის ძლიერ მოკავშირეს, რომელიც გარკვეული პოლიტიკური შემობრუნების შემთხვევაში ზურგს გაუმაგრებდა მას. ასეთ რეალურ ძალად მხოლოდ რუსეთი ჩანდა. ხანგრძლივი დამოკიდებულებით აშკარა შექმნილიყო, რომ რუსეთი მხოლოდ მაშინ შესძლებდა დახმარებოდა საქართველოს, თუ იგი თავის საზღვრებს კავკასიონს მოაბჯენდა და დაიკავებდა გზას თერგიდან საქართველომდე. უამისოდ კი, რუსეთის მხრივ დიდი სურვილიც რომ ყოფილიყო, საქართველოს ასპარეზზე ირან-ოსმალეთთან დაპირისპირება მას არ შეეძლო. ირა-

¹²⁸ ეს საკითხები სპეციალურად აქვს განხილული დ. კაჭარავას ზემოთ დასახელებულ გამოკვლევაში — „ვახტანგ V-ის საგარეო პოლიტიკის საკითხისათვის“.

ნის ყმა ქართლის მეფის რუსეთთან ოფიციალური დაკავშირება, მანამ სანამ ამ უკანასკნელს რეალურად დახმარების გაწევა არ შეეძლებოდა, ვახტანგის მხრივ მხოლოდ ავანტიურა იქნებოდა და ვერავითარ სასურველ შედეგს ვერ მოიტანდა. ამიტომაც არის, რომ პავლე ალექსანდრევი ქართლის მეფის სახელს არ ახსენებს, თუმცა მისი და მისი თანამოაზრეების თხოვნას კი გადასცემს მოსკოვს. ეს რომ ასეა ამას შემდეგი ფაქტები გვაფიქრებინებენ.

როგორც დავინახეთ, ვახტანგ მეფე მხოლოდ მაშინ დაინტერესდა ანტიოქელი მღვდელმთავრებით, როცა მელეთისგან შეიტყო, რომ ისინი მოსკოვში იყვნენ მიწვეულნი. მეფემ მელეთი იმერეთში არ გაუშვა, ალბათ იმის შიშით, რომ ისინი იქიდანვე არ წასულყვნენ რუსეთში და პატრიარქი მაკარიოსი თავისთან ქართლში მოიწვია. პატრიარქს მოწვევის წერილი გაუგზავნა ქართლის კათალიკოსმა დომენტიმაც. მოსკოვში მიმავალ აღმოსავლელ მღვდელმთავრებს წასვლის წინ ახლო ურთიერთობა აქვთ დამყარებული მეფე ვახტანგის (შაჰ-ნავაზის) კართან. ჩვენ ზემოთ მოვიტანეთ საბუთი იმის შესახებ, რომ ქართლის მეფე სინას მთის მთავარეპისკოპოსს უბრუნებს მამულს, რომელიც ერთ დროს ამ მონასტერს ეკუთვნოდა, მაგრამ იმჟამად უკვე სხვა მფლობელების ხელთ იყო. მეფემ ეს მამულები შეისყიდა და სინას მთის მონასტერს კვლავ შესწირა.

პატრიარქი მაკარიოსი, როდესაც მოსკოვში წასვლას გადაწყვეტს, რატომღაც ერიდება შემახას გზით წასვლას და არჩევს უფრო ძნელ გზას — მთების გადალახვით. ბუნებრივია დაისევას კიოხვა, იმიტომ ხომ არ ერიდება ანტიოქელი პატრიარქი ქ. შემახაზე გავლას, სადაც შაჰის ერთგული ხანი ზის, რომ შიშობს ირანელ ხელისუფალთა მხრივ რეპრესიებსა და დაკავებას? შეიძლება იგი შიშობდა, რომ ვაი თუ სპარსელებმა შეიტყონ ის დავალება, რაც მას ვახტანგ მეფემ მისცა მოსკოვთან მოლაპარაკების შესახებ და შეიძლება მას მართლაც მიჰქონდა ფარულად ქართლის მეფისაგან საჩუქრები რუსეთის მეფისათვის გადასაცემად, რასაც ასე დაეინებით ამტკიცებდა რუსეთში მათთან ერთად ჩასული ქართველი აზნაური მათე, რომელიც თავს მარიამ დედოფლის ძმისშვილად და ლევან დადიანის მემკვიდრედ ასაღებდა? და ბოლოს, როდესაც მაკარიოსმა საერთოდ უარი თქვა რუსეთში გამგზავრებაზე, საქმეში აქტიურად ჩაერთა დედოფალი მარიამი და სწორედ მისი მეცადინეობით დათანხმდა ანტიოქელი პატრიარქი რუსეთში წასვლას.

იმავე მათეს მტკიცებით მარიამ დედოფალს მისთვის რუსეთში წასაღებად ბეჭდით დამოწმებული წერილიც მიუტია¹²⁹.

ქართველმა პოლიტიკოსებმა კარგად იცოდნენ მაკარიოს ანტიოქელის დიდი ავტორიტეტი რუსეთის მეფის კარზე, ამდენად მას დიდი სამსახურის გაწევა შეეძლო მათი ჩანაფიქრის განხორციელებისათვის. პატრიარქს უნდა დაერწმუნებინა რუსეთის სახელმწიფოს მესვეურნი, რომ „მესამე რომი“ მოვალე იყო აქტიურად დახმარებოდა მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილ ქრისტიანულ საქართველოს, რომელსაც გამაჰმადიანების საფრთხე ადგა, რომ პირველ რიგში საჭირო იყო საქართველოსთან მისასვლელების დაკავება, იმიერკავკასიაში ციხეების ჩადგმა და ჯარების ჩაყენება, გზის გახსნა თურგიდან საქართველომდე. თუ ამის აღთქმას ვერ მიიღებდნენ, ქართველი პოლიტიკოსები რუსეთის განწყობილებას მაინც შეიტყობდნენ. მაკარიოსს შეეძლო ყოველივე ეს გაეკეთებინა ისე, რომ ვახტანგ V ოფიციალურად არსად გამოჩენილიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში შესაძლებელი იყო ამ ამბავს ირანის შაჰის ყურამდე მიეღწია, რასაც ქართლის მეფისათვის მძიმე შედეგები მოჰყვებოდა. ვახტანგ მეხუთეს მიერ რუსეთთან ოფიციალური მოლაპარაკების გამართვა ირანისადმი დალატს უღრიდა. გავიხსენოთ როსტომის მაგალითი. როდესაც თვით შაჰის სანქციით მან მოსკოვში ელჩობა გაგზავნა, მაშინვე გავრცელდა ხმა, რომ როსტომი შაჰს დალატობს და განუდგაო. იგივე როსტომი ჩვენ აქ გამოგვადგება კარგ ანალოგიად. ხომ ცნობილია, რომ არსენი სუხანოვს ტფილელი ეპისკოპოსი ელისე ატყობინებდა: თუ რუსი ხელმწიფე ყუმუხებს დაიპყრობს, კახეთიც მისი იქნება და ქართლიც მას დაემორჩილებაო. და რაც მთავარია, გაცემულ სუხანოვს ქართველი კათალიკოსი მოახსენებდა, რომ თუ ხელმწიფე მოისურვებს ჩვენი ქვეყნის დაკავებას, როსტომ ხანი ამის მოხარულიც კი იქნებაო¹³⁰. ირანის ისეთი თავგამოდებული მომხრეც კი, როგორიც როსტომი იყო, მხოლოდ შექმნილი ისტორიული პირობების გამო იყო ირანული ორიენტაციისა და შეცვლილ ვითარებაში არ იყო წინააღმდეგი რუსეთთან დაახლოებისა.

ყოველივე აღნიშნულის შემდეგ, ვფიქრობთ, უსაფუძვლო არ უნდა იყოს ჩვენი ვარაუდი, რომ იმ ქართველ პოლიტიკოსთა შო-

¹²⁹ თ. ტივაძე, ერთი ეპიზოდი XVII საუკუნის 60-ანი წლების რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, კრებ. „ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან“, I, თბ., 1970, გვ. 103

¹³⁰ М. Полневков, К вопросу о сношениях Ростом с Москвою, енисейск. моабзе, V—VI, თბ., 1940, გვ. 525.

რის, რომელთა თხოვნასაც გადასცემდნენ რუსეთის მთავრობას მაკარიოსი და პავლე ალეპოელი, პირველ რიგში უნდა ვიგულისხმოთ ვახტანგ V. ამ ვარაუდს კიდევ უფრო გვიმტკიცებს ამ პერიოდში ვახტანგ მეფისა და ერეკლე ბატონიშვილის ურთიერთობის ფაქტების განხილვაც.

1660 წელს მოსკოვიდან წამოსული და ასტრახანში გაჩერებული ერეკლე ბატონიშვილი 1661 წლის ზაფხულიდან უკვე თუშეთშია (და არა 1660 წლიდან, როგორც ეს აქამდეა მიღებული სამეცნიერო ლიტერატურაში)¹³¹. ერეკლე იწყებს ენერგიულ ბრძოლას კახეთის დასაკავებლად. კახეთი 1663 წლამდე მართალია სამმართველოდ გადაცემული ჰქონდა განჯის ხანს, მაგრამ ფაქტიურად ვახტანგ მეფეთეს ემორჩილებოდა: „...რამედ კახეთი თუცა ეპყრა მურთუხალი-ხანს (უნდა იყოს—მურთაზა ყული-ხანს, — ნ. ა.), გარნა უფრო მორჩილებდეს მეფესა ვახტანგს და იყუნენ წინაშე მისსა“—წერს ვახუშტი. ხოლო მას შემდეგ, რაც არჩილი იმერეთიდან წამოიყვანეს და შაჰ-აბას მეორეს ეახლა (1663 წ.), კახეთი ამ უკანასკნელს გადასცეს (არჩილი გაამაჰმადიანეს და შაჰ-ნაზარ ხანის სახელი მისცეს). ამ ამბების მომსწრე ფარსადან გორგიჯანიძე წერს: შაჰმა „კახეთი არჩილს უბოძა და კახეთს გაგზავნა. ქართლში მამა მეფობდა და კახეთში შვილი ბატონობდა“¹³². ამიტომ კახეთის დასაკავებლად ბრძოლა ერეკლე ბატონიშვილს მამა-შვილთან მოუხდა. იგივე ფარსადანი აღწერს ამ ბრძოლებს: „ბატონიშვილი ერეკლე თუშეთიდან კახეთში დამით მამაშვილს თავს დაესხა და მრავალი კაცი მოიკლა, ზოგნი გაიქცენ და ზოგნი შაჰნავაზ მეფესა და მის შვილს ბატონს არჩილსთან გათენებამდისინ იბრძოლეს და მეფე ადგილით ვერ დასძრეს. რა გათენდა დააძახეს, დაფანტული ლაშქარი მოგროვდა და ჯარი თუშთ უკან გაადევნეს და მიეწივნეს და მრავალი თუში მოკლეს და წანალები ნაშოარი გააყრევინეს და ბატონიშვილს ერეკლეს ვერ წაეწივნეს და მეფე და კახი ბატონი ქალაქს მოვიდნენ და თუშების თავები ყაენს გაუგზავნეს“¹³³.

ფარსადან გორგიჯანიძის ამ ცნობას ადასტურებენ რუსი ელჩებიც, თ. მილოსლავსკი და თ. ნარბეკოვი, რომლებიც სწორედ ამ დროს ირანში იმყოფებოდნენ. ისინი ჯერ კიდევ ირანისკენ

¹³¹ დ. კ ა ჯ ა რ ა ვ ა, ვახტანგ V-ის საგარეო პოლიტიკის საკითხისათვის, გვ. 131.

¹³² ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 64.

¹³³ ი ქ ვ ე, გვ. 64—65.

მიმავალნი შემახაში იყვნენ გაჩერებულნი, (1664 წ. თებერვალში), როდესაც მათ გაუგიათ შაჰ-ნავაზისა და ერეკლე ბატონიშვილის შებრძოლების შესახებ, ხოლო ირანში ჩასვლის შემდეგ მათ თვითონ უნახიათ შაჰ-ნავაზის მიერ შაჰთან გამოგზავნილი ამ ბრძოლაში დახოცილი თუშების მოჭრილი თავები. აი, როგორ აღწერენ ისინი თავიანთ აუღენციას ირანის შაჰთან მოსკოვის მეფისადმი მოსახსენებელ ანგარიშში: „...ჩვენ, შენი ყმები, შაჰს წესისამებრ მივესალმეთ და შაჰმა გვიბრძანა მარჯვენა მხარეს, თავის მახლობელი სამი ადამიანის გვერდით სკამებზე ჩამოვმსხდარიყავით. შებინდებისას შაჰის კარვის წინ ასამდე მოჭრილი, ძელზე ჩამოცმული ადამიანის თავი ჩამოატარეს. ასე თქვეს, თითქოს თბილისის შაჰნავაზ-ხანმა ქართველი უფლისწულის ხალხი და თუშები დაამარცხა როდესაც ისინი საქართველოს მიწა-წყალს მოადგნენო და ის მოჭრილი თავები შაჰთან გამოგზავნა საცნობებლადო. ხოლო როდესაც ჩვენ, შენი ყმები, ხელმწიფევე, შაჰისაგან შინ წავედით: ჩვენმა ხალხმა, ხელმწიფევე, შენს ყმებს, ჩვენ, გვი-თხრა: როდესაც ძელზე ჩამოცმული ის თავები შაჰის კარვის წინ გაატარეს, მათ ახლოს გაიარეს და კარავთან მიაყუდეს და ისინი (ელჩების მსახურები) ხედავდნენ, რომ ყველა მოჭრილი თავი კი არ გაუტარებიათ, ჩამოცმული კიდევ ბევრი იყოო“¹³⁴.

ფარსადანი გადმოგვცემს მეორე ბრძოლის ამბავსაც, კერძოდ, „მეორეს გაზაფხულს კიდევ ერეკლე ბატონიშვილი მარტყოფს მოუხნა ცოტას კაციოთა. მეფემ ლაშქარი შეიყარა, თათრის ჯარიც მოიშველა და უჯარმის ბოლოს ომი აჰკიდეს და სიციოტავით (ერეკლემ) ქართველთ ველარ გაუძლო და ისრევე თუშეთს წავიდა და დედა მისმან. თორღის ციხე უკუიჭირა და კახნი ზოგნი თან გაჰყვნენ და ზოგნი ციხეში შეჰყვნენ. შვიდს თვეს მეფე ლაშქრით ციხეს გარ შემოადგა და ვერ აიღო. მაგრა ციხოანნი შეჭერდნენ. ერთ ღამეს დედოფალმა თუშური ჩოხა ჩაიცვა და საფთე მშვილდისარი შემოირტყა, ბოხოხის თუშური ქუდი დაიბურა და ცინიღამ ჩამოვიდა და მეფის ლაშქარში გაერია და თუშეთს მოვიდა...“¹³⁵. ვახუშტის ეს ამბები განსხვავებულად აქვს გადმოცემული. იგი მხოლოდ ერთ ბრძოლას მიუთითებს, რომელიც მისი მტკიცებით ურიათუბანთან მომხდარა: „იძლია ერეკლე და ლტოლვილი შევიდა თორღის ციხესა შინა. ხოლო ქართველნი გაბრუნდნენ და

¹³⁴ თ. ტ ი ვ ა ძ ე, XVII ს. უცენის საქართველოს პოლიტიკური ისტორიიდან, მაცნე, ისტ., არქ., ეთნ. და ხელ. ისტ. სერია, № 4, 1971, გვ. 51.

¹³⁵ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 65.

აუწყეს შინაოზს: მან შეიკრიბნა სპანი და შთამოვიდა კახეთს და მოადგა ციხესა თორლისასა. მაშინ შემკირდნენ მეციხოენი, რამეთუ იყო დედით ერეკლე მუნ. ამისთვის ევედრა დედა ერეკლესი შინაოზ მეფესა, რათა მისცეს გზა და განუტეოს. მან უსმინა და განუტევა ფარულად და მივიდა კვალად თუშეთსავე¹³⁶. ვახუშტის აღრეული აქვს ამ ამბების თარიღიც. ერთგან იგი 1663 წ. უჩვენებს, ხოლო მეორეგან — 1664 წელს¹³⁷. ფარსადან გორგიჯანიძისა და რუსი ელჩების ცნობებით შეიძლება ეს თარიღები დაზუსტდეს. როგორც აღვნიშნეთ, 1664 წლის თებერვალში რუსმა ელჩებმა შემახაში შეიტყვეს ერეკლესა და შაჰ-ნავაზს შორის პირველი შებრძოლების ამბავი. მათ იმავე წელს უკვე შაჰის კარზე ნახეს ამ ბრძოლაში დახოცილთა მოკრილი თავები, რაც კარგად ემთხვევა ფარსადანის ცნობას, რომ ამ ბრძოლის შემდეგ შაჰ-ნავაზმა და არჩილმა „თუშების თავები ყაენს გაუგზავნეს“. ფარსადანი ერეკლესა და შაჰ-ნავაზს შორის მეორე ბრძოლას და თორლის ციხის აღყის დაწყებას აღნიშნავს მეორე წელს ე. ი. 1664 წლის გაზაფხულზე (ეს ალყა 7 თვეს გაგრძელებულა). მისივე მტკიცებით, ციხეში მხოლოდ ერეკლეს დედა, დედოფალი ელენე იყო გამაგრებული: ერეკლე კი უკვე თუშეთში იყო თავშეფარებული. დედოფალმა თვითონ მოახერხა ფარულად ციხიდან გაღწევა. ვახუშტის მიხედვით კი იგი შაჰ-ნავაზთან გამოცხადებულა და მისი და მისი შვილის უვნებლად გაშვება უთხოვია. ვახუშტის მონათხრობს დ. კაჭარავა გარკვეულ ყურადღებას მიაქცევს და სვამს კითხვას: „რატომ გაუშვა ვახტანგმა ერეკლე უვნებლად, როდესაც შაჰისაგან მისი შეპყრობა ჰქონდა ნაბრძანები და გარდა ამისა ერეკლე მისი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეც იყო?... ამ დროს საქართველოში ჩამოვიდნენ მაკარი ანტიოქელი და პავლე ალეპოელი, ამ გარემოებითაა ჩვენი აზრით ნაკარნახევი ვახტანგის ლოიალური დამოკიდებულება ერეკლესადმი“¹³⁸—ასკენის ახალგაზრდა მკვლევარი. მას მოაქვს ზემოაღნიშნული ჩვენი მოსაზრება, რომ ვახტანგ V მაკარიოსის საშუალებით ცდილობდა არაოფიციალურად დაკავშირებოდა რუსეთს, რომ რუსეთში მიმავალ პატრიარქს ქართველმა პოლიტიკოსებმა გარკვეული თხოვნა დააბარეს და დასძინს, რომ „იმ დროს, როდესაც ვახტანგი მაკარი ანტიოქელის საშუალებით რუსეთთან დაახლოებას ცდილობდა, არ შეეძლო ერეკლეს შეპყრობა. ერეკლეს მფარ-

¹³⁶ ქართლის ცხოვრება, II, ჩუბინოვის გამოც., გვ. 126, შუად. გვ. 52.

¹³⁷ იქვე, გვ. 126, შუად. გვ. 52.

¹³⁸ დ. კ ა კ ა რ ა ვ ა, დასახ. წერილი, გვ. 131.

ველად რუსეთი გამოდიოდა... ვახტანგი რუსეთს საქართველოს მომავალ მოკავშირედ თვლიდა და არ სურდა მასთან ურთიერთობის გაფუჭება. განსაკუთრებით მაშინ, როცა მაკარი ანტიოქელს სპეციალურ დავალებას ატანდა რუს ხელმწიფესთან¹³⁹.

მკვლევარის ეს მსჯელობა მართალი იქნებოდა, ვახუშტის ზემომოტანილი ვერსია უდავოდ რომ მტკიცდებოდა და თანაც ქრონოლოგიურ შეუსაბამობას რომ არ ჰქონდეს ადგილი. თორღას ციხის ალყის ამბები, როგორც დავინახეთ, 1664 წლით თარიღდება, ხოლო მაკარიოსის რუსეთში წასვლა გაირკვა მხოლოდ 1665 წელს. მართალია მაკარიოსი საქართველოში 1664 წ. ჩამოვიდა, მაგრამ სულ სხვა მიზნით (შესაწირავების შესაგროვებლად) და მხოლოდ აქ მიიღო მან მელეტის ხელით მოსკოვში მიწვევა. მელეთი კი, როგორც ზემოთ დავინახეთ, საქართველოში ჩამოვიდა 1665 წლის 1 ოქტომბერს. ამდენად, თორღასთან დგომის დროს ვახტანგმა ჯერ კიდევ არ იცოდა, რომ მაკარიოსი რუსეთთან მოციქულად გამოადგებოდა.

1666 წელს ბრძოლაწაგებული ერეკლე ბატონიშვილი რუსეთში ბრუნდება. იგი მოსკოვში ჩადის ივნისის თვეში¹⁴⁰. უფრო გვიან მოსკოვში ჩადას პატრიარქებიც. თ. ტივაძის მიერ მიკვლეული მასალებიდან ჩანს თუ რა ახლო ურთიერთობა ჰქონია დამყარებული ერეკლეს მაკარიოსთან და პავლე ალუპოელთან, აგრეთვე იეროდიაკონ მელეტისთან (დაწვრილებით იხილეთ თ. ტივაძის წერილში „ერთი ეპიზოდი XVII საუკუნის 60-ანი წლების რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან“¹⁴¹). ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ ერეკლე ეცდებოდა ხელი შეეშალა ქართლის სამეფო კარის მოსკოვთან დაკავშირების საქმისათვის და მისი გავლენით მაკარიოსმა და პავლე ალუპოელმა შეიძლება ისეთი გულმოდგინება აღარ გამოიჩინეს ამ საქმის განხორციელებაში, რის იმედიც ქართლის პოლიტიკოსებს ჰქონდათ. ამ ამბის მსხვერპლი ხომ არ შეიქნა აზნაური მათე, რომელიც ციმბირში გადაასახლეს და შემდეგ სიკვდილითაც დასაჯეს?

ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა ახალი მასალის გამოვლინებას და სპეციალურ კვლევა-ძიებას მოითხოვს.

¹³⁹ დ. კ ა კ ა რ ა ვ ა. დასახ. წერილი, გვ. 132—133.

¹⁴⁰ გ. პ ა ი კ ა ძ ე, მასალები..., საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 160.

¹⁴¹ ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, I, თბ., 1970, გვ. 98—122.

მოსკოვში პატრიარქი მაკარიოსი და მისი თანმხლები პირები მაშინ ჩავიდნენ, როდესაც რუსეთის პოლიტიკოსთა თვალში საქართველოს საკითხი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. კერძოდ, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნავდით, XVII საუკუნის 60-ანი წლებისათვის რუსეთსა და თურქეთს შორის ურთიერთობა მეტიმეტად დაიძაბა და იგრძნობოდა, რომ მალე საომარი ასპარეზი თურქეთისაკენ იქნებოდა გადატანილი, რუსეთის მეზვეურები ინტენსიურად იწყებენ საქართველოს შესახებ რუსეთის დაზვერვის მიერ წინა წლებში შეგროვილი მასალის შემოწმება-დამუშავებას და თურქეთთან მომავალ ომში საქართველოს გამოყენების საკითხის შესწავლას. ამ საქმეში დაუფასებელი სამსახურის გაწევა შეეძლოთ საქართველოდან ჩასულ პატრიარქებს და მათი ამაღის წევრებს.

რუსეთის სახელმწიფოს მიერ XVII საუკუნის განმავლობაში საქართველოში წარმოებული დაზვერვითი მუშაობა სპეციალურად აქვს შესწავლილი პროფ. მ. პოლიევქტოვს თავის შრომაში «Экономические и политические разведки Московского государства XVII в. на Кавказе» (Тбилиси, 1932 г.).

აქ იგი ძირითადად ემყარება საელჩო პრიკაზის საქმეებს, რადგან სხვა პრიკაზების საქმეებში სათანადო მასალას ვერ პოულობს. კერძოდ, საიდუმლო საქმეთა საგანგიოს (приказ тайных дел) შესახებ შენიშნავს: «В 50-х, 70-х годах XVII века близкое отношение имел к ведомству Иностранных дел, как вообще ко всем отраслям государственного управления, существовавший тогда приказ Тайных дел. Для интересующего нас вопроса, однако, этот последний приказ большого значения не имеет»¹⁴².

ეს მსჯელობა არ არის სწორი. საიდუმლო საქმეთა საგანგიოს (პრიკაზის) ფონდები საქართველოში რუსეთის დაზვერვითი მუშაობის წარმოებისა და საქართველოს აღწერილობის შესახებ მნიშვნელოვან მასალას შეიცავენ. როგორც ცნობილა, საგარეო საქმეთა საგანგიოს (საელჩო პრიკაზის) გამგებლობაში¹⁴³ შედიოდა

¹⁴² მ. პოლიევქტოვის დასახელებული ნაშრომი, გვ. 5.

¹⁴³ „საპრიკაზოების“ სისტემა რუსულ ისტორიოგრაფიაში საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი. კერძოდ, საელჩო პრიკაზის შესახებ არსებობს ს. ბელკოვოივის სპეციალური გამოკვლევა «О посольском приказе» Чтения в честь истории и древности российских, 1906 г., кн. III, არის ცალკე გამოცემაც). მის ზივრე არის დაწერილი სპეციალური თავი საელჩო პრიკაზის შესახებ წიგნში «Очерк исто

ძირითადად უცხოეთის ქვეყნებთან დიპლომატიური ურთიერთობის წარმოება. კერძოდ, რუსი ელჩების გაგზავნა და მათი სათანადო ინსტრუქციებით აღჭურვა, უცხოელი ელჩების მიღება და მათთან წინასწარი მოლაპარაკების წარმოება, ყველა საქმის განხილვა, რაც დაკავშირებული იყო რუსეთში მყოფ უცხოელ ვაჭრებთან და სხვა. საელჩო პრიკაზშივე განსახილველად და მეფისათვის მოსახსენებლად მზადდებოდა უკან დაბრუნებული რუსი ელჩების მოხსენებანი და ანგარიშები, აქვე ხდებოდა ამ მასალების დაცვა-შენახვა. XVI—XVII სს. განმავლობაში ძირითადად ეს პრიკაზი აწარმოებდა საქართველოსთან ურთიერთობის პრაქტიკულ მხარეს და სწორედ მის არქივებში გროვდებოდა როგორც საქართველოსთან დიპლომატიური ურთიერთობის წარმოების დაწვრილებით მასალები, ისე საქართველოს შესახებ ყოველგვარი ინფორმაცია. გასაგებია, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის პრობლემით დაინტერესებული მკვლევარნი პირველ რიგში ამ საგანგის ფონდებს მიმართავდნენ და ამდენად დღეისათვის ეს მდიდარი მასალა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში სათანადოდ არის გამოყენებული. მაგრამ XVII საუკუნის საქართველოს შესახებ მასალა სხვა პრიკაზების საქმეებშიც არის დაცული. ამ მხრივ პირველ რიგში უნდა მივუთითოთ საიდუმლო საქმეთა საგანგის (პრიკაზის) ფონდებზე, სადაც დაცულია პავლე ალეპოელის მიერ შედგენილი საქართველოს აღწერილობაც.

საიდუმლო საქმეთა საგანგის (პრიკაზის) დაარსებულ იქნა 1654 წელს მეფე ალექსი მიხეილის ძის მიერ. ამ პრიკაზის შექმნა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო რუსეთში მეფის ხელისუფლების აბსოლუტისტურ მონარქიად გარდაქმნის გზაზე¹⁴⁴. კერძოდ, ამ პრიკაზს უშუალოდ მეფე განაგებდა და განსხვავებით სხვა პრიკაზისაგან მასში მონაწილეობას არ აღებინებდა დიდგვარაან ბოიარებს. ამ პრიკაზის დანიშნულება იყო კონტროლის გაწევა სხვა პრიკაზებისა და სახელმწიფო დაწესებულებების საქმიანობისადმი. მის განსაკუთრებულ მოვალეობას შეადგენდა შეემოწმებისა რუსი დიპლომატების მოქმედებანი და მათი ინფორმაციების სისწორე. იგი კონტროლს უწევდა საელჩო პრიკაზის მთელ საქმიანო-

рии Министрства Иностраных дел» (С.-Пб., 1902). XVII საუკუნის რუსეთის ისტორიის შესახებ შექმნილ უახლოეს შრომებშიც სათანადოდ დახასიათებულია როგორც სხვა პრიკაზების, ისე საელჩო პრიკაზის ფუნქციები და საქმიანობა (იხ. მაგ. Очерки истории СССР, XVII век, 1955, გვ. 366—384 და სხვ.).

¹⁴⁴ Очерки истории СССР, XVII век, стр. 370; И. Я. Гурьянд, Приказ великого государя Тайных дел, Ярославль, 1902.

ბას, თვით რუსი ელჩების მთელ საქმიანობასაც კი, ვალდებული იყო შეემოწმებინა ელჩების მიერ მიწოდებული ინფორმაციის სისწორე. აღსანიშნავია, რომ მეფე ალექსი მიხეილის ძე, არ ენდობოდა რა სხვა საგანგოთა მოხელეებს, ნიკონის გასამართლებაში მონაწილეობის მისაღებად ჩამოსულ პატრიარქებთან ურთიერთობას მხოლოდ ამ საგანგოს მეშვეობით ახორციელებდა. როგორც მიევითებდით, საქართველოში წარმოებულ დაზვერვით მუშაობას ძირითადად საელჩო პრიკაზი ხელმძღვანელობდა და რუსეთის სამეფო კარი საქართველოს მდგომარეობას იცნობდა ამ პრიკაზის მიერ შეგროვილი ინფორმაციის მიხედვით. ბუნებრივია, რუსეთის სამეფო კარი საიდუმლო საქმეთა საგანგოს მეშვეობით ეცდებოდა ამ ინფორმაციის სისწორის შემოწმებას და დაზუსტებას. ამ შემთხვევაში საქართველოდან ჩამოსულ პატრიარქებს და მათი ამალის წევრებს შეეძლოთ უძვირფასესი ცნობები მიეწოდებინათ ამ საგანგოს მოხელეებისათვის. რუსი პოლიტიკოსები არ დააყოვნებდნენ მიემართათ თხოვნით საქართველოში საკმაოდ ხანგრძლივად ნამყოფი სტუმრებისათვის, რომ მათთვის გადაეცათ ცნობები ამ ქვეყნის შესახებ. ჩანს საიდუმლო საქმეთა საგანგოს მოხელეებმა გარკვეული კითხვართაც მიმართეს პატრიარქ მაკარიოსს და ამ უკანასკნელმაც ამ კითხვებზე პასუხის მომზადება დაავალა თავის ძეს არქიდიაკონ პავლე ალუპოელს, რადგანაც ეს უკანასკნელი აგროვებდა ასეთ მასალებს მთელი მათი მოგზაურობის პერიოდში. ცნობილია, რომ ასეთი ხასიათის მასალების შეგროვების საფუძველზე შეიქმნა პავლე ალუპოელის მიერ დაწერილი თხზულება რუსეთში მათი პირველი მოგზაურობის შესახებ.

პროფ. ნ. პოლიევქტოვს თავის ზემოაღნიშნულ გამოკვლევაში:

„Экономические и политические разведки Московского государства XVII в. на Кавказе“ დადგენილი აქვს, რომ საგარეო საქმეთა საგანგოს (საელჩო პრიკაზის) მოხელენი საქართველოდან და საერთოდ კავკასიიდან ჩასულ პირებს დაჰკითხავდნენ ხოლმე სპეციალური კითხვარის მიხედვით, რომელშიც მოცემული იყო ის კითხვები, რაც რუსეთის პოლიტიკოსებისათვის იყო საინტერესო¹⁴⁵. მაგალითად, 1665 წელს მოსკოვში ჩავიდა ერეკლე ბატონიშვილის ელჩი მიტროპოლიტი ეპიფანე. მან გზად გაიარა ერთ დროს რუსეთის მიერ იმიერკავკასიაში ჩადგმულ ციხე-ქალაქ „ჩეჩენზე“, რუსეთის პოლიტიკოსებმა დაწვრილებით გამოკითხეს ეპიფანეს და მის თანმხლებ პირებს ამ ციხე-ქალაქის შესახებ. ჩვენ აქ მოვიტანთ ამ

¹⁴⁵ М. Полневктов, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 19—28.

კითხვა-პასუხს რადგან იგივე კითხვებზე პასუხს იძლევა პავლე ალეპოელიც თავის აღწერილობაში: «173 г. апреля в 12-де указал великий государь... спросить грузинского митрополита Епифания и грузинцев и тушинцев, которые с ним приехали, прс город Чечень, давно ли он разорен и далеко-ль от Терка и от Гребней и хто ныне тем местом владеет. И грузинский митрополит Епифаний и грузинцы и тушинцы сказали — город Чечень был великих государей... российских, был поставлен у реки Чечени от Терка в полтретьех днищах, а до Гребней в полднище. И разорен в давных годах, а ют чево и хто его разорил, того они не ведают. И ныне на том месте вал земляной есть. А блиско де того города ныне поселился деревнею кумыцкой мурза Алкан, а на Тереке у него дан в оманаты племянник ево. И как де они ехали из Туш, и у того мурзы были. И тот де мурза для царского величества им учинил почесть и корм им дал и провожатых до Гребней послал. И приказывал с ним митрополитом великому государю... известить, чтоб великий государь пожаловал, не велел ево с людьми ево с того места, где он ныне поселился блиско города Чеченя согнать. А он де великому государю... служити рад и в аманаты на Терек даст сына своего. А от того де места, где тот мурза живет и где был город Чечень, до Туш, где ныне царевич Миколай Давидович живет, днище ездუ. А меж Туш и города Чеченя стоят два кабака горских, кистичаңт, а людей в них с двести человек. И от тех горских людей им проезд нужен, без подарков никово не пропускают. А подарки де емлют большие»¹⁴⁶.

აქ მოტანილ დაკითხვის ოქმს თუ შევადარებთ პავლე ალეპოელის „აღწერილობის“ სათანადო ადგილს (იხ. ტექსტი, გვ. 12 რ — 14 v). დავინახავთ, რომ პავლე ალეპოელიც იგივე საკითხებზე მსჯელობს. ეს შეიძლება აიხსნას მხოლოდ იმით, რომ საიდუმლო საქმეთა საგანგიოს მოხელეებმა იგივე კითხვებით მიმართეს პავლე ალეპოელს, რა კითხვებიც მასზე ადრე საგარეო საქმეთა საგანგიომ დაუსვა ერეკლე ბატონიშვილის ელჩს. როგორც ჩანს, საიდუმლო საქმეთა საგანგიოს იმიერკავკასიის იმ რაიონის შესახებ საელჩო პრიკაზში დაცული ცნობების შემოწმება აინტერესებდა.

მ. პოლიევქტოვს მოტანილი აქვს ის კითხვებიც, რომლებიც დაუსვეს საელჩო პრიკაზის მოხელეებმა მოსკოვში ჩასულ თეიმურაზის ელჩს მიტროპოლიტ ნიკიფორეს სამეგრელოს შესახებ. კერძოდ ეს კითხვებია:

¹⁴⁶ М. Полиевктов, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 22.

1. В которых местах та дидианская земля, к которым государствам прилегла.

2. И кто в них начальник, и сам ли собою владеют или под которым государем в подданстве.

3. И которая у них вера.

4. И что в ней родится и какие товары, и сколь та земля велика.

5. И каким нравом люди и какова людна¹⁴⁷.

პავლე ალექსეოვის მიერ შედგენილი აღწერილობაც ძირითად ნაწილში ფაქტიურად ამ კითხვებზე პასუხის გაცემას წარმოადგენს. იგი თავისი აგებულებით მკვეთრად განსხვავდება როგორც პავლე ალექსეოვის პირველი თხზულებისაგან, ისე მაკარიოს ანტიოქელის მიერ შედგენილი საქართველოს აღწერილობისაგან. ამის საფუძველზე ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ საიდუმლო საქმეთა საგანგის მოხელეებმა პავლე ალექსეოს გადასცეს გარკვეული კითხვარი, რომელშიც მოცემული იქნებოდა ის კითხვები, რაც რუს პოლიტიკოსებს აინტერესებდათ. კერძოდ „აღწერილობაში“ გაცემულია პასუხები შემდეგ ძირითად კითხვებზე: საქართველოს ზაშინაო-პოლიტიკური მდგომარეობა (რა და რა პოლიტიკური ერთეულებისაგან შესდგება, ვინ დგას თვითეული სამეფო-სამთავროს სათავეში, რომელია მათი დედაქალაქები და სხვა), საერთო გეოგრაფიული დახასიათება (მდებარეობა, სიდიდე, საზღვრები); ცალკეული სამეფო-სამთავროების მიხედვით მათი მდებარეობა და გეოგრაფიული დახასიათება (საზღვრები, მდინარეები, რელიეფის თავისებურება), რა და რა საეპისკოპოსოებია თვითეულ სამეფო-სამთავროში და რა წმინდა ნაწილები ინახება იქ, ქვეყნის ბუნებრივი სიმდიდრე, მადნეული, რა მცენარეები ხარობენ და რა ცხოველებია იქ გავრცელებული. ცალკე საკითხადაა მოცემული კავკასიის მთიელთა მდგომარეობა: რა და რა ტომებისაგან შედგებიან ისინი, როგორია მათი სარწმუნოება, აგრეთვე, ცალკეული სამეფო-სამთავროს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობა, მათი ერთმანეთთან ურთიერთობა, დამოკიდებულება თურქეთთან და ირანთან. ცალკეა გამოყოფილი ლეკთა საშამხლოს საკითხი და სხვა.

პავლე ალექსეოვი თავის აღწერილობაში არ იფარგლებოდა მხოლოდ რუს პოლიტიკოსთა კითხვებზე პასუხის გაცემით. იგი საკუთარ მოსაზრებებსაც იძლევა და ერთგვარ შუამავლად გამოდის კავკასიის ხელისუფალთა და რუსეთის სამეფო კარს შორის. კერძოდ, იგი დაჟინებით ამტკიცებს, რომ რუსეთის სახელმწიფოებ-

¹⁴⁷ М. Полиевктов, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 26—27.

რივი ინტერესებისათვის აუცილებელია იმიერ კავკასიაში თერგი-დან საქართველოსკენ მიმავალ გზაზე ძველი ციხე-სიმაგრეების აღდგენა და იქ ჯარების ჩაყენება, კავკასიის ხალხებში ქრისტიანობის აღდგენა-გავრცელება და აქ თურქეთის გავლენის აღმოფხვრა და სხვა.

პავლე ალექსანდროვის მიერ შედგენილი აღწერილობა დაწერილი იყო ბერძნულ ენაზე. იგი მაშინვე უთარგმნიათ რუსულად. ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ ამ თარგმანმა. თარგმნის დროს ზოგიერთი საკუთარი სახელი დამახინჭდა, თუმცა მათი დიდი ნაწილის აღდგენა ადვილად ხერხდება.

ტექსტისათვის

ЦГАДА, ფონდი № 27, საქ. № 542. საქმეს აქვს სათაურად: «Описание Грузии, представленное архидиаконом Павлом, сыном антиохийского патриарха Макария».

ხელნაწერი შედგება 3 რვა-რვა ფურცლიანი რვეულისაგან. რვეულები ერთად არიან აკინძულნი. ბოლო ხუთი ფურცელი დაუწერელია, ასე რომ ხელნაწერი მოიცავს სულ 35 დაწერილ გვერდს. პირველი ფურცელის recto-ზე მხოლოდ სათაურია, შესრულებული ხელნაწერის ხელით:

«Перевод з греческого писма что подал антиохийского патриарха Макариа сын Павел в н(ы)нешнем во РОЕ году февраля в КС' ден(ь)».

ხელნაწერი შესრულებულია XVII საუკუნის ხელით ე. წ. «скоропись»-ით.

ტექსტი ქვეყნდება ძველი რუსული ტექსტების პუბლიკაციის საერთოდ მიღებული წესების მიხედვით. კერძოდ, მთლიანად დატულია ხელნაწერის მართლწერის თავისებურებანი, გარდა შემდეგი გამონაკლისისა: თანხმოვანზე დაბოლოვებულ ყველა სიტყვას ბოლოში ჩამოცილებული აქვს ასო „ზ“; ასოები „ზ“, „ჰ“, „ი“, „მ“, და „ა“ შეცვლილია შესაბამისი ასოებით „ე“, „კც“, „ჩ“, „ძ“ (ან „რ“) და „ო“; ქარაგმები გახსნილია და ჩამატებული ასოები მოტანილია კვადრატულ ფრჩხილებში: ყველა სტრიქონზევეთა ასო ჩამოტანილია სიტყვებში აღნიშვნის გარეშე; ციფრის აღმნიშვნელი სლავური ანბანის ასოები შეცვლილია არაბული ციფრებით; წინადადების დასაწყისი სიტყვების და საკუთარი სახელების პირველი ასოები მთავრულითაა მოტანილი. ზოგიერთ შემთხვევაში დატოვებულია მთავრული ასოების ტექსტისეული ხმარებაც; სქოლიოებში მითითებულია ხელნაწერის აშკარა შეცდომები.

В Грузинской земле суть пять государств.

Первая именуется Имерет; и тамо обретается г[о]с[у]д[а]р[ь] Панкратей¹, который низводится от Пангратиани—первые ц[а]ри грузинские. И тамо есть пр[е]ст[о]л каталикоса Абхази. И сие ц[а]рство есть посреди Грузинские земли.

Второе г[о]с[у]д[а]рство—Кахет, что было пр[е]стол Тейму-раза² ц[а]ря.

Третье г[о]с[у]д[а]рство—Картел. И столица сего есть в Тефлизе. И тут обретается второй каталикос.

2 в Четвертое—Меигрелна, г[о]с[у]д[а]рство Даданово. |

Пятое—Гуриа, вне Грузии, который разделит река великая Корион³.

И вся Грузинская земля есть от реки Алазана и от Кахетские пределы и кизылбашские до Опхазиа. Ходу двадцать пять дней в длину, в ширину шесть дней. От запада разделит гора великая⁴, которая есть за Грузинскою землею; а от востока разделит гора, которая именуется Ялбус⁵.

О Мегрелии.

3 г Мегрелская земля в длину десять дней от реки Конские до Опхатского г[о]с[у]д[а]рства, где жеб пр[е]стол был опхазиев. | В ширину до Черного моря четыре дни. И образ есть сей земли яко лук и подобно Волоской и Мунтьанской⁶ землям з горами и з Дуном рекою.

Имеет шесть рек великих и ходят по них кораблями⁷.

Первая река Кодор, вторая—Галинзга, третья—Енгур, четвертая—Хоб, пятая—Тихур, шестая—Конская.

Об Имеретии.

Имерет имеет одну реку великую, именуется Регион; есть и иные реки менши той. И все реки Имеретские и Мегрелские впади в черное море. |

О Картели.

Картел имеет три реки великих: одна миткуари, другая—Лиахр⁸, третья—Кечия⁹.

О Кахете*.

Кахет имеет две реки: одна Арагви, разделит пределы Картелские от Кахету; другая река Алазан. Сии реки впали в Фалимское** море¹⁰.

О Менгрелии.

Колики епископы? имеет шесть еп[и]ск[о]пов: первый—Скоиндел, второй—Мукуел, третий—Педиел, четвертой—Цаишел, | пятый—Хупел, шестой—Трандел. 4 г

В первой еп[и]ск[о]пии, который именуется и Мартуил¹¹ зане обретаеця тамо кроме чеснаго древа едина рубаха окровавлена*** от тех младенцев, которых побил Ирод¹² за Хр[и]ста, а имя тому младенцу было Мартуил¹³.

Вторая епископия есть создания от греческого ц[а]ря Андроника Комнина¹⁴ и обретаеця тамо мощи—руки и ноги архидьякона Стефана¹⁵.

В третней еп[и]скопии обретаеця пр[е]ч[и]стые б[о]горо[д]и[и]цы образ, что зовется влахерской¹⁶. И лице и руки ее есть что плоть ч[е]л[о]в[е]ческая. А та еп[и]ск[о]пия именуется Пед[и]ел. |

Четвертое еп[и]ск[о]пия Цаишел. 4 v

В пятой еп[и]ск[о]пии есть риза б[о]городницына¹⁷ и таким именем именуется, есть все живолисное; И есть от чеснаго древа с пол аршина и видится три древа совокуплены: пefк, кедрь, кепарис.

В шестай еп[и]ск[о]пии Трандела есть рука святыя Варвары и от чеснаг[о] древа и мощи святых многих во образах¹⁸.

И от сие еп[и]ск[о]пии до пр[е]ст[о]ла Апхазий четыре дни ходу. И тамо обретаеця и дворнет—великая ц[е]рк[о]вь¹⁹, которую основал перевозванный апостол Андрей²⁰ и потом ц[а]рь Иустиниан²¹ | ту ц[е]рк[о]вь поновил. И тамо ходит каталикос со архиереями своими и творят св[я]тое великое миро. 5 г

* ტყისტშია — о Кахате.

** მე-17 საუკუნის რუსულ ხელნაწერებში ასო «Ф» ხშირად იხმარებოდა «Х» და «Хз» ბგერების აღსანიშნავად. აქაც უნდა იყობებოდეს «хвалимское».

*** ეს სიტყვა სტრიქონს ზევით სწერია.

Град Анакови²³ и близ тово града на берегу* Черного моря обретаецца ц|е|рк|о|вь и глагол|ют по преданию отцев их, что тамо погребен св|я|т|ый ап|о|стол Кананит²³. И вси тамошние люди имеют т|а|мош|н|о|й ц|е|рк|ви великую честь. И как нечестивни пленниша Грузи и Опхазно, п|е|р|енесли пр|е|ст|о|л каталкосов в Кутатис жити вместе с ц|а|рем Поигратнем.

5 v Обретаецца еще м|о|н|а|ст|ы|рь, где гробы | Дадановы²⁴. И длань св|я|т|о|го Иоанна Пр|е|д|т|е|чи и гортань с частью волосов от бороды²⁵ и от честнаго древа и многие св|я|тых мощи и св|я|тые иконы пречюдные.

Есть м|о|н|а|ст|ы|рь святого великомученика** Георгиа²⁶; и деже по вся годы приносит по волу невидимо пред ц|е|рк|о|вь в 10 день ноября м|е|с|я|ца, которые и мы видехом своим очесами²⁷. И литургисахом в тои день и сотвориша великое торжества малыи и велицыи.

Менгрелия еще есть богатоделательное | место. Шолку много; железа; винограду на дровесах; и зверей всяких.

О Имеретии

Имерет есть преславный ц|а|рский пр|е|стол, имеющ великия благодати, зане есть выше о вся Грузинские земли; воздух здрав и место красно, богато от всяких плодов и овощей. Грады каменные, крепкие; руды серебрянной и железной много, только от страху нечистивых необъявляют. Родитца | и шолку много.

6 v

Имеет шесть еп|и|ск|о|п|ии:

Первое Кутате|л|и, еже есть великая ц|е|рк|о|вь, строе-на от Давида ц|а|ря Курополата²⁸, чудная ц|е|рк|о|вь и зело велика, мраморные столпы белые и зеленые резные; иконы старые чудотворные, яко-же влахернская.

Второе еп|и|ск|о|пия Гилатели²⁹, м|о|н|а|ст|ы|рь чудный и красный. Есть образ пречистые б|о|г|о|р|о|д|и|цы, что написал евангелист Лука. Есть еще икона св|я|того великам|у|ч|е|ника Георгиа, обложена вся и с тридесяти серебряник, что продал 7 r Хр|и|ста Июда; есть | еще посреди великог|о| кр|е|ста от злата

* ტექსტში «неберегу».

** სიტყვის პირველი ნაწილი («велико») ტექსტში სტრიქონს ზევით სწვრივია.

Строини глеб

Строини глеб Сын старъ Идринъ .
Трѣхъ кудавѣтъ иереѣ . Имямо
дрѣвнѣица Идрѣ . Пакирѣмѣ Которыи
Издѣлѣица дѣлѣ стрѣмѣица . Перѣвѣ
Идрѣ Строини Имямо емѣ стрѣмѣ
Катажѣица Идрѣ . Имямо емѣ
Посредѣ Строинице глеба .
Сторѣи Идрѣица Которѣи Имямо емѣ
Имямо емѣ Идрѣ .
Идрѣица Идрѣица Которѣи Имямо емѣ
Имямо емѣ Идрѣица Которѣи Имямо емѣ
Имямо емѣ Идрѣица Которѣи Имямо емѣ
Имямо емѣ Идрѣица Которѣи Имямо емѣ .

1600 000 000

ито принесли волфи* в Вифлеом пресв[я]тые б[огоро]д[и]це; есть и мощи св[я]тых много. Таког[о] м[о]н[ас]т[ы]ря и такой ц[е]рк[в]и не есть ни одно подобно им, колико суть в Грузех создание и длину и в ширину и великий камень. Созда Давыд ц[а]рь³⁰ грузинский, яко же пишут ветхие кн[и]ги, сю обитель. Егда нечестивый хотеша пленити Грузию и тогда ц[а]рь Давыд прииде в Русию и поклонися и вопроши помощи и давали ему великую силу и пошел и изгна нечестивых от места своего и и свободи от них³¹. |

Третиа еп[и]ск[о]пия обретаецца в горе Раче, где есть путь русской. Тамо есть и ц[е]рк[о]вь овятого Николы пречюдная и красна³².

Четвертая еп[и]ск[о]пия под горами Соанскими³³; близ есть тамо гроб св[я]т[о]го Максима исповедника и деже бы сослан соучеником своим³⁴. И от туду течет река Конская.

Пятое еп[и]ск[о]пия во имя святого Георгия имянуецца³⁵.

Шестое митрополия есть. |

В Картели

8 г

есть епископов 12 и другой каталикос Грузинской. Есть ц[е]рк[о]вь зело чюдная³⁶, которую созидали первый ц[а]ри Грузинские Вактан[г] и Қоркасар³⁷, поучением пр[е]п[од]обные Нины. И обретаецца в той ц[е]ркви во един репиду золотой един гвоздь, что при распятти вл[а]д[и]ки Хр[и]ста и две веревки, которыми связан был Хр[и]ст[о]с. И от крови Хр[и]стовы и от чеснаго древа много. Есть еще на правой стране в сей ц[е]ркви един велик столп и зело украшен. И в том столпе обретаецца хитон Хр[и]ст[о]в. Якоже является в Грузинских книгах и гл[а]гол[ют], что воини оны, который быша | при страсти Хр[и]ст[о]вы грузинцы.

8 в

Есть еще и сей Картелинское место благодатны; имеет руду серебряную и иные; и шолку много, и кипячую воду. И от многого пленения, что сотвориша Турки и Қизылбаши в Картел и Кахете, пропали многие моща св[я]тых и запустошися ц[е]ркви. А осталос[ь] три чюдные вещи: един м[о]н[ас]т[ы]рь св[я]т[о]го великомученика Евстафия³⁸, и деже приносит по всякой год на праздник ево по оленю. И торжествует вес[ь] народ

* აქაც აღო «ფ» «ხვ»-ს მკვირვალ არის ნახმარი.

9 г для того чюда. И некогда показа святыи велие чюдо и умроша турки | и татары многи до шестьдесят тысяч; егда приходиша пленити грузинскую землю и от того страха болше на то место неприходиша.

Второе есть м[о]н[а]ст[ы]рь св[я]того Исихия³⁰, который бы от новых двенадесат ап[о]ст[о]лов, иже посла антиохийкий патриарх некоторым временем от Месупотамии в Грузии да научить хр[и]стиан и книжд. от них созда по одному м[о]н[а]ст[ы]рк в Картели и в Кахете. И сей св[я]тый Исихей на всякий год | четверток на сырной н[е]д[е]ле показывает чюдо и есть гроб евк под ц[е]рк[о]вью | и в праздник ево во время б[о]жественны литургии пред собранием всему народу по великии вход оли чюдесе и зыдет от мощей св[я]того едина часть и з гроб: сквоз[ь] стену иногда рука, иногда нога, иногда и иная части и примет архиерей в руки свой и со многоговением и трепетом целует вес[ь] народ. И после б[о]жественны литургии пред всем народом невидимо бывает чюдо велик и страшное.

Третье тамо близ обретаецца м[о]н[а]ст[ы]рь крепкой; | нем же есть святая глава святого ап[о]стола Фомы |
10 г | мощи | святых многие.

О Кахете

В Кахете есть 2 митрополии и 7 еп[и]ск[о]пии.

Первая митрополия Аливердель, второе — Бедбель, Еп[и]ск[о]пии первая архиеп[и]ск[о]пия Ростонел, вторая — Св[я]ты Троицы, третья — Никотсмендел, . . . * четвертая — Черемел пятое — Некречелис, шестая — Хаджисниелис, седмая — Дишель⁴⁰

В первой митрополии Аливерделю был сударь вл[а]д[и]к
10 v Хр[и]ста, и егда пле | ниша место шах Аббас и взяли тот сударь со иными чесными вещами.

Во второй митрополии Бедбель есть мощи пр[е]п[о]д[о]бные и равноап[о]ст[о]льные** Нины, что кр[е]ст[и]ла в Грузе вес[ь] народ. И пленения ради нечестивог[о] шах) Аббаса поги боша многия ц[е]ркви и м[о]н[а]ст[ы]ри и честные св[я]ты вещи и осьмьдесят тысяч ч[е]л[о]в[е]к погибоша.

* აქ ერთი სიტყვა ამოშლილია.

** «и равноапостольные» — სტრიქონს ზემოთ სწერია.

О г[о]с[у]д[а]рстве Гурии

Гурия есть малое г[о]с[у]д[а]рство за Рион река, в пределе вне Грузии в подданстве | мепу имеретийского и есть 4 епископии и один митрополит; есть там и м[о]н[а]ст[ы]рь хороший, 11 г где погребаются г[о]с[у]д[а]ри⁴¹, имеет и от чеснаг[о] древа много и многие святых мощи.

О горе Ялбузе

Живут в той горе 18 языков. Начинается от Ахпазно. Ахпазана (sic) суть два г[о]с[у]д[а]рства; одно г[о]с[у]д[а]рство в подданстве у Дадьяна мегрелского и суть христиане именем, но не крещены. Поклоняются св[я]тым иконам и почитают ц[е]ркви. А тово ради некрещены, | что нет у них вл[а]д[ы]ки, 11 v ни св[я]щенников.

Другое г[осу]д[а]рство есть нечестивый и близ из живут олтани, авазги, зикхи, черкесы, леки, соани; и есть великие недруги Мегрелию и восхищают и пленят их. Еще под имеретскою властию есть 2 роды Соаны и суть хр[и]стияне. Имеют ц[е]ркри и св[я]щенники и архиереи и суть подданы. Второй род есть за рекою Рион и суть самовластны; еще два рода есть что имянуются Оси; одно есть меж Имерет и Картели и суть | крещены и имеют св[я]щеники, а другой род некрещены 12 г и близ их живут Твелети.

И сия роды все держат великий пост. И имеют ц[е]ркви великие. И почитают св[я]тые иконы, а за то, что не имеют добрых епископов и св[я]щенников исправить их, свирепы стали и суть подданы к мепу и дань дают и под властию Картели. О сей горы есть савины некавиты⁴², который держат литургию св[я]т[о]го Иякова, брата Господня⁴³.

О Кахете

12 v

Владеет ц[а]рь кахетский о края горы до конца, от яковиты, что имянуются Хепсурии и иной род, что имянуются Туши и суть хр[и]стияне православные и другии, что зовутся Диди, и иные имянуются Кести⁴⁴, и отсеке до конца горы обретаются безбожный Кумыки. Родится в Кахете шолку мно-

- го, железа, олово и медь, а в Тушах обретається руда золотая и серебряная, а от страху нечестивых не об[ъ]являют; от града Торга⁴⁵, где был пр[е]ст[о]ль Теймуразов и отца и деда его, до
- 13 г Туши есть | в 6 часов, а от Туши до ц[а]рского града, что имянуется Кистет-Шембут⁴⁶ 4 часа, оттуду до великог[о] града, что имянуется имя его по реке, что течет тамо Сионз⁴⁷, еже есть создание и поновление бл[а]женные тамяти ц[а]рь Иван Васильевич⁴⁸ и сей град ныне разорен, токмо основание и рвы стоят еще и обретається с пят[ь]сот дворов, и владеет имн един воевода имянем Алшан⁴⁹; и егда убиша ц[а]ря Русийско-го⁵⁰, тогда приидоша на сей град недруги веры н[а]шея лезги и разориша его и от разорения сего града прияша они
- 13 v великую силу против хр[и]стиянов. | А тот воевода приказывал нам многожды, егда были мы в Грузех с великою клятвою что дапишем вашему ц[а]рскому величеству известно учинити, яко аще изволишь утвердити град Терек и прочия Росийские казацкие города и да сохранятся православные хр[и]стияня Грузи от злотворцев им лезги. Да пошлет ваше ц[а]рское величество созидати тово града, яко-же и прежде и утвердити с воиском крепко. И тогда поймешь вси распутие, посляпятца очи вражиа, наипачеже отсечется путь от леззей
- 4 г до Крыму, зане ащеб град | создан и утвержден непроидоша лезги по всякий день столикими тысячами руским людем пленных от татар и продают в Кизылбаши. Великую силу взяша лезги от разорения сего града и аще возможно было им созидаша бы тот град про себя.

- Приказывал нам паки с клятвою тот воевода с великим молением, яко да будем мы по нем порутчики, что он будет раб в[а]шего ц[а]рского величества, якоже и дед его и за утверждения истины сын его бутет в аманаты в Терки или к
- 14 v Москве. Сей воевода проводи и избави | от многих бед ц[а]р[и]цу Елену и ц[а]р[е]вича Николая⁵¹ ради имя в[а]шего ц[а]рского величества; и есть хр[и]стиянолюбив и будет в[а]ш[е]му царскому величеству великая мзда от Б[о]га и прибыл ц[а]рствию и вся Грузиа молят в[а]шего ц[а]рского величества да будет се дело. И нас молили да будем заступники в том деле в[а]шему ц[а]рскому величеству, чтоб путь чист был из Грузей до Терка сухим путем.

Те г[осу]д[а]рства что писахом, которые суть в горах, неимеют себе главы и потеряша веру право | славную, молят 15 г в[а]ше ц[а]рское величество: да будеши им глава и да поклонятся тебе и примут веру хр[и]стианскую и кр[ес]тятся.

В сих горах есть много руд золотых и серебряных и иных, но за что неимеют главы, боятся обявит[ь].

От их архиерей никто в те горы не ходили, ниже видели, что от страха. Но мы были тамо телесно и ходили и кр[е]стихом многие тысячи душ мужског[о] и женского полу, юных и старых до осми десять лет и болши и тецаху с великим бл[а]гоговением и теплою любовию крещахуся; и невмениша снегу и мраза | нивочто. 15 v

Еще ведомо да будет ващему ц[а]рскому величеству, что как взял шах Кахет и разорил его, завладел и Картель и по сажает ханов от хр[и]стианов грузинцов, которые побусурманилис[ь], и по малу все бояря картелинские побусурманилис[ь]-тово ради, что бы они имели честь свою и вотчи[н]ы.

Менгрелия и Гуриа незахотели быть подданными мепу, якож и преже поклонишася в подданство турку, и дают на всякой год вместо дани по сороку тысяч локоть⁵² оstarн* и по три ч[е]л[о]в[е]ка, а Гуриа дает по пятисот | тарелей**⁵³ на год. 16 г

А мепа Пангратей, зане что ослепили ево недрузи его и остался без силы; иде хан Тифлиский на него. И сег[о] ради поклонился турку и дает на год по несколько ч[е]л[о]в[е]к людей, чтобы был ему помощником в нуждах его.

И за что не имеет Грузи главы, о том ратуют друг на друга и на всякой год что в Кизылбашах и в Турках полонеников бльши десяти тысяч.

О шевкале ле[г]зи[н]ском

Сей род живут на крае сее горы, прямой турки, суниди, хр[и]стианоборцы. | Веру держат что турки и татары. И дела у 16 v них иново нет, токмо красти и пленити в Кахете хр[и]стианов

* ეს სიტყვა ხელნაწერის არშობზე განმარტებული როგორც: «полотно тонкое».

** ამ სიტყვის ადგილას ხელნაწერში ჯერ სხვა სიტყვა ყოფილა, რომლისგანაც დარჩენილია მხოლოდ ასო «ნ». ეს სიტყვა ამოშლილია და მის ადგილას ტექსტსვე ხელით წერია «тарелей».

- грузинцов и русских с Терка и иных городов. И якоже имеют татары в вере их [похвалу ратовати на хр[и]стиянов всегда и пленити а ео уничижение и в стыд нам хр[и]стияном. Также и они егда увидят хр[и]стиянина болново и немощного от труда или от глада, ссекут ево вместо жертвы поганому их богу и хто от них убиен будет, гочитают его яко мученика по вере
- 17 г их; также и сей род горше татаров творят | нетокмо убивют хр[и]стиянов, но и кровь его пьют — первое, а второе умывают лице свое тою кровнию за безбожие свое. Егда бл[а]женные памяти Теймураз ц[а]рь жив был, всегда с ним бился, и как ево не стало, укрепившася они и беспрестанно пленят хр[и]стиянов. И за что град строения блуженные памяти ц[а]ря Ивана Васильевича есть разорен, зовемый Сиунз, имеет великую волю и ходят в Крым и в Черкесы и торгуют и покупают полоняников русских. И колико время были мы в Шемахе беспрестанно
- 17 в привозили по пятисот и по тысячи полоненников, яко мы | сами видели своими очми и не токмо сие, но и школы имеют и живут ходжи и посадят полоняников молодых и учатся да навькнут скверной вере их, которые ходят Черкеские [страны и учат тамошних людей и мещут на них яды своя смертоносныя и никто как они не хотят пеши до сквернаго гроба Махметова молитися; и над сими сказывал нам един [еп[и]ск[о]п старый от Мегрелия, бл[а]гоговееи и б[ла]гочестив, что хотел приитти к великому г[осу]д[а]рю к Москве и от их страху возвратился и от пр[е]д[е]чева м[о]н[а]ст[ы]ря из Мегрелии некоторые братья, |
- 18 г которые в плену были у них восм лет у алани и зикхи и сказывали нам со страхом б[о]жиим, что впреж них временах у тех родов турецкой веры не было, токмо те ходжи, которые ходят к ним и научат их что хотят, от них приняли [и турецкую веру. Сей род кумыки не любят. Кизылбашев по вере их и друг друга проклинают, токмо ради купли меж ссбою, чтоб полоненников продати и нупити и тово ради меж себя держат мир, зане и нуды нет иново места где купля и продажа сотворит[и].
- 18 в В том месте есть горы все каменные | и невозможно сеяти ничто, для того, что не родитца, токмо в поле, которое есть от Терка до Дербени сеют и во время жатвы собирают хлеб и бегут в горы. Свидетель есть бог, что и мы страха их ради

жили толикое время в Шемахе зане невозмогохом проити; и сказывали нам некоторые люди, что говорили и говорит Шевкал: как бог мне даст в руки мои тех патриархов, которые держат золотые посохи, Росиа вся в руках моих будет.

Кони добрые имеют и посылают в Астарахан в подарок и емлют из Астарахани всякую потребу, и мы как были многое время на бусах по морю и от жажды было померли и со великим страхом послали мы за возню с людми, что б воды пресной добыть, а они были готовы и ожидали нас, чтсб попали в руки их. И на н[а]ших посланных* людей приступиша со оружием и мало не плениша их; а мы от жажды и от бури морской яко мертвы были. И их было много множества собрано и молили б[о]га своег[о], что б бусы выкинуло из моря бурею да пленят нас. | 19 г

Во всех турских книгах пишет сице, что говорил ложный пророк Магметь, якоже Турки восточные будет взят ц[а]рство Греческсе, истом приидет время и будут рускии роды с калмыки и возмут ц[а]рство от рук их. 19 v

---

* ეს სიტყვა ბელნაწერში სტრიქონს ზევით სწერია.

საკუთარ სახელთა საძიებელი

- Аббас шах — 10v.
 Абхазиа (Апхазиа, Опхазиа) — 2г.
     2 v, 3 г, 4 v, 5 г, 11 г.
 Авазги — 11 v.
 Алазани — 2 v, 3 v.
 Анакови (град) — 5 г.
 Алани — 18г.
 Аливердель — 10 г.
 Алшан — 13 г.
 Андрей апостол перевозванный — 4 v.
 Андроник Комнии — 4г.
 Антиохийский патриарх — 9 г.
 Арагви — 3 v.
 Астрахан — 19 г.
 Ахпазана — 11 г.

 Бедбель (Бедебель) — 10 г, 10 v.

 Вактан (г) Коркасар — 8 г.
 Варвара (св.) — 4 v.
 Вифлеом — 7 г.
 Влахернский — 4 г, 6 v.
 Воло(х)ская земля — 3 г.

 Галлиэга — 3 г.
 Георгий (св.) — 6 г, 6 v, 7 v.
 Гелатели (Гелатели) — 6 v.
 Греческое царство — 19 v.
 Грузины — 16 v.
 Грузия, Грузинская земля — 1 г.
     2 v, 5 v, 6 г, 7 г, 8 г, 9 г,
     10 v, 11 г, 13 v, 14 v.
 Гурия — 2 v, 10 v, 15 v, 16 г.

 Давид — царь грузинский — 7 г.
 Давид — царь Куропалат — 6 v.

 Даднани — 2 г, 5 v, 11 г.
 Дербен (д) — 18 v.
 Диди — 12 v.
 Дишль (Гишель?) — 10 г.
 Дунай река — 3 г.

 Евстафий (великомученик) — 8
 Елена царица — 14 v.

 Зикхи — 11 v, 18 г.

 Исан Васильевич (царь) — 13 г.
 Имерет — 2 г, 3 г, 6 г, 11г, 12
 Ингур — 3 г.
 Иоан Предтеча — 5 v.
 Ирод — 4 г.
 Исхий (св.) — 9 г.
 Иустиниан царь — 5 г.
 Июда — 7 г.
 Няков, брат господня — 11 v.

 Килмыки — 19 v.
 Кананит (апостол) — 5 v.
 Картел — 2 г, 3 v, 8 г, 8 v,
     12 г, 15 v.
 Кахет — 2 г, 2 v, 3 v, 8 v,
     10 г, 12 v, 15 v, 16 v.
 Кести — 12 v.
 Кечия — 3 v.
 Кизылбаши — 8 v, 14 г, 18 г.
 Кистет-Шембут — 13 г.
 Кодор — 3 г.
 Конская река — 2 v, 3 г, 7v.
 Корнион — 2 v.
 Крым — 14 г, 17 г.
 Кумыки — 18 г.

- Кутатели — 6 в.
 Кутатис — 5 г.
- Легзи — 13 в, 14 г.
 Лезги — 13 г, 13 в.
 Леки — 11 в.
 Лиарх — 3 в.
 Лука евангелист — 6 в.
- Магметь — 19 в.
 Максим исповедник — 7 в.
 Мартуил — 4 г.
 Менгрелля — 2 г, 2 в, 3 г, 3 в, 6 г,
 11 г, 15 в, 18 в.
 Месупотамия — 9 г.
 Митукуари — 3 в.
 Москва — 14 в, 17 в.
 Мукуел — 3 в.
 Мунтьянская земля — 3 г.
- Некречели — 10 г.
 Никола (св.) — 7 в.
 Николай царевич — 14 в.
 Нина (св.) — 8 г, 10 в.
 Нинотсминдел — 10 г.
- Оллани — 11 в.
 Опхазия (აფა—Абхазия).
 Ося — 11 в.
- Пангратинани — 2 г.
 Панкратей, Понгратий 2 г, 5 г, 16 г.
 Педнел — 3 в, 4 в.
- Рача — 7 в.
 Регион — 3 г.
 Рион река — 10 в, 11 в.
 Ростонел — 10 г.
 Русия (Росиа) — 7 г, 7 в, 13 г,
 13 в, 18 в.
 Русские — 16 в, 17 г, 19 в.
- Савины некавиты — 12 г.
 Святые Троицы монастырь — 10 г.
 Спозн (Спунз) река — 13 г, 17 г.
 Скоиндел — 3 в.
 Соанские горы 7 в.
 Соаны — 11 в.
 Стефан архидиакон — 4 г.
- Татары — 9 г, 14 г, 16 в, 17 г.
 Твелети (თუ გველეთი?) — 12 г.
 Теймураз — 2 г, 12 в.
 Терек — 13 в, 14 г, 14 в, 16 в 18 в.
 Тевлиз — 2 г, 16 г, 17 г.
 Тихур — 3 г.
 Торга — 12 в.
 Трандел — 4 г, 4 в.
 Турки — 8 в, 9 г, 15 в, 16 г, 18 г,
 19 в.
 Туши — 12 в, 13 г.
- Фалимское (Хвалимское) море — 3 в.
 Фома (св.) — 9 в.
- Хаджисниели — 10 г.
 Хепсурия — 12 г.
 Хоб — 3 г.
 Христос — 4 г, 7 г, 8 г, 8 в, 10 в.
 Хупел — 4 г.
- Цаншел — 4 г, 4 в.
- Черемел — 10 г.
 Черкесы — 11 в, 17 г, 17 в.
 Черное море — 3 г, 5 г.
- Шевкал легзинский — 16 г, 18 в.
 Шемаха — 17 г, 18 в.
- Яковиты — 12 г.
 Ялбус (Ялбуз) — 2 в, 11 г.

კომენტარები

1. იმერეთის მეფე ბაგრატ IV ალექსანდრეს-ძე, მეფობდა 1660—1681 წლებს შორის. მისი მეფობა აღინიშნება უმაგალითო ფეოდალური ანარქიით. თვითონ ბაგრატი რამდენჯერმე იქნა ტახტიდან ჩამოგდებული და ხელახლა აყვანილი. პირველად იგი ჩამოაგდეს ტახტიდან 1660 წ. მისივე დედინაცვალის—დარეჯან დედოფლის მიერ მოწყობილი შეთქმულების შედეგად, რომლის დროსაც იგი დააბრმავეს. 1663 წ. მან ისევ დაიკავა იმერეთის ტახტი. ამჯერად ბაგრატმა თითქმის 9 წელს იმეფა (1678 წლამდე). პავლე ალექპოელის ცნობები ბაგრატის მეფობის ამ პერიოდს შეეხება (იხ. შესავალი).

2. თეიმურაზ I დავითის-ძე, მეფობდა კახეთში 1606—1616 და 1634—1648 წლებში, ხოლო 1625—1632 წლებში ქართლ-კახეთის მეფე იყო. რამდენჯერმე იმყოფებოდა დასავლეთ საქართველოში ემიგრაციაში. იგი დაუღალავად იბრძოდა რუსეთთან საქართველოს მჭიდრო პოლიტიკური კავშირის დამყარებისათვის (იხ. შესავალი).

3. მართალია ტექსტში სწერია „Корион“, მაგრამ აქ აშკარად მდ. რიონი იგულისხმება. რიონის სახელის ასეთი ფორმით მოტანა ალბათ ბერძნული დედნის არასწორი წაკითხვის შედეგია, სადაც მდინარის სახელს წინ დართული ექნებოდა ართრონი „ბ“.

4. იგულისხმება არარატის მთა.

5. იალბუზად იწოდებოდა მთლიანად კავკასიონის მთავარი ქედი.

6. პავლე ალექპოელმა თავის მამასთან—მაკარიოს ანტიოქელთან ერთად პირველი მოგზაურობის დროს 1655 წ. გაიარა ვლახეთ-მოლდავეთზე და მოგვცა ამ ქვეყნების საკმაოდ დაწვრილებითი აღწერილობა (იხ. შესავალი). ამ შემთხვევაში ავტორი სამეგრელოს ადარებს მის მიერ ნახულ ვლახეთის ქვეყნებს. მუნტენია ეწოდებოდა ვლახეთის აღმოსავლეთ ნაწილს.

7. დასავლეთ საქართველოში სამდინარო ნაოსნობის შესახებ

იხ. მ. გეგეშიძის წერილი „წყლის ტრანსპორტი დასავლეთ საქართველოში“, მიმომხილველი, III, თბ., 1953 წ.

8. „Лиахр“ ფორმაში შეიძლება მდ. ლიახვის ან ლეხურას სახელი ვიგულისხმეთ.

9. რუსული ტექსტის ფორმა „Кечия“ მდ. ქსნის სახელის დამახინჯებული გადმოცემა უნდა იყოს.

10. ხვალისის ზღვა—კასპიის ზღვა (იხ. Книга большому чертежу, под. ред. К. И. Сербиной, М.—Л., 1950).

11. ჭყონდიდის ანუ მარტვილის ცნობილი საეპისკოპოსო კათედრა დაარსებულ იქნა X საუკუნის პირველ ნახევარში გიორგი II აფხაზთა მეფის (922—957) მიერ. ამ საეპისკოპოსო ცენტრს აღწერს არქანჯელო ლამბერტიც. მისი ცნობით მარტვილის ეკლესია აშენებულია წმინდა მოწამეთა (à Santi Martiri) სახელობაზე და მისი ეპისკოპოსი იწოდება ჭყონდიდლად (იხ. არქ. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, იტალიურიდან თარგ. ა. ჭყონიას მიერ, თბ., 1938, გვ. 120).

12. იგულისხმება ბიბლიური გადმოცემა იუდეველთა მეფის იროდის მიერ ჩვილ ბავშვთა ამოხოცვის შესახებ.

13. „მარტვილი“ წარმოდგება ბერძნული სიტყვიდან μαρτυς, —σος—მოწამე, წამებული. ძველ ქართულში ეს სიტყვა ასეთივე შინაარსით იხმარებოდა. ჭყონდიდის ეკლესიის სახელწოდება—მარტვილი—რა თქმა უნდა, წარმოდგება არა ერთი რომელიმე ბავშვის სახელიდან, არამედ სიტყვიდან „მარტვილი“. იგი თავიდანვე დაარსებულ იქნა წმინდა მოწამეთა სახელობაზე. ტაძარში დაცული იყო წმიდათა მარტვლთა რელიქვიური ნაწილები (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 265).

14. ანდრონიკე კომნენოსი (1113—1185), ბიზანტიის იმპერატორის მანუელ I კომნენოსის ძმისწული და შემდეგ ბიზანტიის იმპერატორი (1183—1185) საქართველოში იმყოფებოდა XII საუკუნის 70-ან წლებში გიორგი III-ის დროს (იხ. Дж. Степнядзе, К датировке похода Георгия III в Ширван, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, 65, № 3, 1972).

„მატიანე ქართლისა“-ს ცნობით მოქვის საეპისკოპოსო საყდარი ააგო აფხაზეთის მეფე ლეონ III-ემ (957—967). „ამან (ლეონ) აღაშენა ეკლესია მოქვსა და შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, აკურთხა და განასრულა ყოვლითა განგებითა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 270). პავლე ალექსოვლის ცნობა ალბათ მოქვის რომელი-

მე წარწერიდან მომდინარეობს. მოქვის კედლებზე ადრე ყოფილა ბერძნული წარწერები. ერთი ასეთი წარწერა ამოუკითხავს 1659 წ. იერუსალიმის პატრიარქს დოსითეოსს, კერძოდ იქ აღნიშნული ყოფილა, რომ ტაძარი მოიხატა იმპერატორ ალექსი კომნენოსისა და დავით აფხაზთა დიდი მეფის (1089—1125) დროს (იხ. თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951, გვ. 30—31). შეიძლება იქ იყო სხვა წარწერაც, რომელსაც დოსითეოსი არ ახსენებს (ზემომოტანილ წარწერის შინაარსსაც იგი ზეპირად იხსენებს) და სადაც მოხსენებული იქნებოდა ანდრონიკე კომნენოსი, როგორც ალბათ ამ ტაძრის განმაახლებელი. დღეს არც ფრესკები და არც წარწერები მოქვის ტაძარში შემორჩენილი არა გვაქვს. კედლები თეთრი ბატქაშითაა დაფარული.

15. წმ. სტეფანე არქიდიაკონი—ერთ-ერთი პირველთაგანი იმ 7 დიაკონიდან, რომლებიც მიჩნეულ იყვნენ ქრისტეს მოციქულებად. ამ წმინდანის ხსოვნის დღეები იყო 4 იანვარი და 27 დეკემბერი.

16. ვლაქერნა (Βλαχέρνα) ეწოდებოდა ქ. კონსტანტინოპოლის ერთ-ერთ უბანს. აქ მდებარეობდა ღვთისმშობლის სახელობის რამდენიმე ეკლესია, სადაც დაცული იყო ღვთისმშობლის ცნობილი ხატები. ბეღიაში დაცული ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატი დადიანების მთავარ სალოცავად ითვლებოდა (იხ. თ. ქორდანი, ქრონიკები..., II, გვ. 131—132). 1684 წ. გიორგი III გურიელმა, იმერეთის მეფე ალექსანდრე ბაგრატიის-ძის წინააღმდეგ მიმავალმა, გაძარცვა ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატი: „გურიელმან ბრძოლად მიმავალმან, განსძარცვა ხატი ლანერნისა (ვლაქერნისა უნდა, გა-მომც. შენ.) ღვთის-მშობელი, და ჰყო სამკაულად თვისად“ (ვახუშტი, გვ. 318).

17. 1669 წ. ბაგრატ იმერთა მეფე რუს ხელმწიფეს სწერდა ამ პერანგის შესახებ, რომ и видел тое срачицу пресвятыя богородницы и антиохийской Макарей патриарх... а положил де в том монастыре срачицу пресвятыя богородицы тот же Иверийский царь Давид...“ გ. პაიჭაძე, მასალები... საისტორიო მოამბე, № 23—24, გვ. 162—163.

ხოზის ეკლესიაში დაცულ ამ რელიქვიას ვახუშტიც იხსენიებს: „აქ (ხოზს) ეკლესიასა შინა მსვენარებს პერანგი ყოვლადწმიდის ღვთისმშობლისა, სასწაულმოქმედი“. (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 167). ხოზის ეკლესიის კედლებზე დღემდე შემორჩენილია მე-14—17 სს. შესრულებული საინტერე-

სო ფრესკები. კერძოდ, ლევან დადიანის პორტრეტული სურათი ოჯახითურთ, ასევე შერგილ დადიანის საოჯახო პორტრეტი, ვამეყ დადიანის ფრესკული პორტრეტი და სხვა.

18. წმინდა ნაწილები ჩვეულებრივ ჩართული იყო ხოლმე ხატებში. ამას მიუთითებს მაკარიოსიც, რომელიც აღნიშნავს, რომ საქართველოს ეკლესია-მონასტრებში მრავლად ინახება ხატები, რომლებსაც შუაში დატანებული აქვთ დიდი ან მცირე ამოღრმავებული ადგილი წმინდა ნაწილებისათვის. ამ ამოღრმავებულ ადგილებში ინახება წმინდანთა ნაწილები, რომელთა სახელებიც თავზე აქვთ წარწერილი. (П. Жузе, Грузия в 17 столетии по изображению патриарха Макария, გვ. 45).

19. იგულისხმება ბიჭვინტის ცნობილი ეკლესია. დღემდე დაცული დიდი ზომის სამნავიანი ცენტრალურგუმბათიანი ეკლესია აგებულია XII საუკუნეში, მაგრამ იქვე წარმოებული არქეოლოგიური გათხრებით დადასტურდა უფრო ძველი ეკლესიის არსებობაც. (იხ. შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1961, გვ. 134; თ. მიქელაძე, ბიჭვინტის ორბსიდიანი ეკლესია, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, III, 1963).

20. იხ. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 38: „ადერკის მეფობასა შინა მოვიდეს ათორმეტთა წმიდათა მოციქულთაგანნი ანდრია და ჯემონ კანანელი აფხაზეთს და ეგრისს. ხოლო ანდრია მოაქცივნა მეგრელნი და წარვიდა გზასა კლარჯეთისასა“.

21. იუსტინიანე—ბიზანტიის იმპერატორი (527—565).

22. ანაკოფია — „ცხოშის დასავლით არს ანაკოფია და მდინარე მისი მცირე, გადმომდინარე კავკასიისა და მიმართველი ზღვისა ეგრეთვე ჩრდილოდამ. ამ მდინარის აღმოსავლით და ზღვის კიდეზედ არს ქალაქი ანაკოფია... არამედ აწ ოქერ არს. და საზღვარი ოდიშისა და აფხაზეთისა ამ ანაკოფიის აღმოსავლით ზღვიდამ მთამდე, შეავლო ზღუდე ლევან დადიანმან, აფხაზთა გამოუსვლელობისთვის. გარნა აწ უქმ არს“. (ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 169).

23. კანანიტი (მოშურნე)—წოდება ერთ-ერთ 12 მოციქულთაგანის—სვიმონ მოშურნე—ზილოტისა (კანანატი—ებრაულია, ზილოტი—ბერძნული).

საქართველოში სვიმონ კანანიტის საფლავის არსებობას აღნიშნავდა ჯერ კიდევ გიორგი მთაწმინდელი, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ იგი საფლავის ადგილს მიუთითებდა ნიკოფსისთან, და არა ანაკოფიასთან, როგორც ეს აღნიშნულია ჰაველე ალეპოელის

აღწერილობაში. ნიკოფსი იყო უკიდურესი ჩრდილო-დასავლეთის საზღვარი ფეოდალური საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოსი. გიორგი მთაწმინდელმა სვიმონ კანანატის საფლავის საქართველოში არსებობის ამბავი მოიტანა ანტიოქიის პატრიარქთან კამათის დროს, როდესაც ამტკიცებდა ქართული ეკლესიის უპირატესობას ანტიოქიის ეკლესიასთან შედარებით. გიორგი მთაწმინდელმან შემდეგი საბუთიანობა მოუტანა ანტიოქიის მაშინდელ პატრიარქს: „შენ იტყუ, ვითარმედ თავისა მის მოციქულთაჲსა პეტრეს საყდარსა ვზიო. ხოლო ჩუენ პირველწოდებულისა და ძმისა თვისისა მწოდებლისა (ანდრიას) ნაწილნი ვართ და სამწყსონი და მის მიერ მოციქულნი და განათლებულნი. და ერთი წმიდათა ათორმეტთა მოციქულთაგანი. სიმონს ვიტყვ კანანელსა, ქუეყანასა ჩუენსა დამარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების. ამათ წმიდათა მოქცეულნი ვართ“ (ცხოვრებაჲ გიორგი მთაწმინდელისაჲ, ძველი ქართული ავთოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. II, ი. აბულაძის რედაქციით, თბ., 1967, გვ. 154).

24. დადიანთა საგვარეულო სამარხი იყო წალენჯიხის მონასტერთან (იხ. ლამბერტი, გვ. 121).

25. ადრე ეს რელიქვია ინახებოდა ოპიზის ტაძარში. უამთააღმწერელი წერს: „...ოპიზა, უპირველესი ათორმეტთა უდაბნოთა. ამას შინა არს უპირატესი ყოველთა წინასწარმეტყუელთა და მოწამეთა, ყოველთა უადრესისა ნათლისმცემლისა იოანეს ჯორჯი იგი, რომელი არა დადუმდებოდა ქებად ღმრთისა მოსრულისა, და მამხილებელი ჰეროდეს უსჯულოებისა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 259).

26. იგულისხმება ცნობილი ილორის წმ. გიორგი სახელობის მონასტერი.

27. აღნიშნული სასწაული დაწვრილებით აქვს აღწერილი არქ. ლამბერტსაც, თუმცა დღესასწაულის თარიღად აღნიშნავეს 20 ნოემბერს. მაკარიოს ანტიოქელი წმ. გიორგის დღესასწაულის დღეს ზუსტად ვერ უთითებს. სამაგიეროდ ვახუშტი ბატონიშვილი ადასტურებს პავლე ალექსიეული თარიღის სისწორეს, კერძოდ, ვახუშტი გადმოგვცემს, რომ ილორის წმ. გიორგის ეკლესიაში „მოიყვანს (ეს წმინდანი) კარს ყოველწლივ ი(10) ნოემბერს, რომელსა დაჰუენ და განიყოფენ მეფე დიდებულთითურთ. გარნა არს ფრიად სასწაულმოქმედი ქეშმარიტსა ზედაცა“. (აღწერა..., გვ. 168).

28. ქუთაისის ცნობილი კათედრალური ტაძრის მშენებლობა (დასრულდა 1003 წ.) დაკავშირებულია ბაგრატ III-ის სახელთან და მას ჩვეულებრივ უწოდებენ „ბაგრატის ტაძარს“. წყაროებში

არსად არ მოიპოვება მითითება, რომ ამ ტაძრის მშენებლობაში მონაწილეობა მიეღოს დავით კუროპალატს, ტაოკლარჯეთის მთავარს, ბაგრატის მამობილს. პავლე ალექსოელი კი ამ ტაძრის აღმაშენებლად ამ მთავარს ასახელებს. გამორიცხული არ არის, რომ დავით კუროპალატს ბაგრატიან ერთანდ მართლაც მიეღოს აქტიური მონაწილეობა ამ დიდებული ტაძრის მშენებლობაში, ხოლო დავითის სიკვდილის (გარდ. 1001 წ.) შემდეგ ტაძარი დაასრულა მისმა შვილობილმა და მემკვიდრემ ბაგრატი III-ემ.

29. გელათის მონასტერი საეპისკოპოსო ცენტრად აქცია იმერეთის მეფე ბაგრატი ალექსანდრეს-ძემ (1510—1565) მე-16 საუკუნის 20-ან წლებში. უფრო გვიან აქვე იყო გადმოტანილი საკათალიკოსო ტახტიც. (ბ. ლომინაძე, გელათი, გვ. 22).

30. გელათის მონასტერი აგებულ იქნა დავით აღმაშენებლის (1089—1125) მიერ. მისი მშენებლობა დაიწყო 1106 წ. და გაგრძელდა 1126 წლამდე. სამონაზვნო-მწიგნობრული მოღვაწეობა აქ მშენებლობის დამთავრებამდე დაუწყიათ. გელათის საბოლოო დამთავრება და მხატვრული გაფორმება დავითის შვილის დემეტრეს (1125—1154) დროს მოხდა.

31. უადრესად საყურადღებო ცნობაა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ჩვენ ჯერ კიდევ 1963 წელს გამოვთქვით მოსაზრება, რომ აქ შეიძლება იგულისხმებოდეს დავით აღმაშენებელსა და ვლადიმერ მონომახს შორის პოლიტიკური ურთიერთობის რაღაც ჩვენთვის უცნობი ფაქტი და შეიძლება დაკავშირებული იყოს ყიფჩაყთა საქართველოში გადმოსახლების ამბავთან (იხ. ნ. ასათიანი, პავლე ალექსოელის „საქართველოს აღწერილობა“ და რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, თ ს უ და საქართველოს პედინსტიტუტების ისტორიის კათედრების გაერთიანებული სამეცნიერო სესიის თ ე ზ ი ს ე ბ ი, თბ., 1965; ნ. ასათიანი, ახალი ცნობები რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის ისტორიიდან, საქ. სსრ მინიტრთა საბჭოს უმაღლესი და საშ. განათლების სახელმწიფო კომიტეტის სამეცნიერო მეთოდური საბჭოს ისტორიის სექციის სამეცნიერო სესიის თ ე ზ ი ს ე ბ ი, თბ., 1965). ჩვენ ვასაბუთებდით, რომ პავლე ალექსოელს არ შეეძლო ეს ცნობა შეეთხზა და იგი ემყარებოდა რაღაც ადგილობრივ ინფორმაციას ან ჩვენამდე მოუღწეველ ნარატიულ წყაროს. რა თქმა უნდა, ალექსოელმა ეს ცნობა თავისი შეხედულების მიხედვით გადააკეთა, კერძოდ, მისი დროისთვის დამახასიათებელი ვითარება, როდესაც საქართველოს მეფეები მართლაც დახმარებას ითხოვდნენ რუსეთის სამეფო კარისაგან, გადაიტა-

ნა დავით აღმაშენებლის ეპოქაში, როდესაც პირიქით ამბავს უფრო ჰქონდა ადგილი. ყივჩაყთა საქართველოში გადმოსახლება კიევის რუსეთისთვის დიდი მნიშვნელობის დახმარება იყო. ჩვენთვის ამ ცნობაში საინტერესოა დავით აღმაშენებლის ეპოქაში საქართველოს რუსეთთან ურთიერთობის ფაქტის დადასტურება, რაც აქამდე არ ვიცოდით, ხოლო ამ ურთიერთობის შინაარსი და ხასიათი უნდა დადგენილ იქნეს სხვა მონაცემების გათვალისწინებით. ეს უკვე სპეციალურ საკვლევადიებო მუშაობას მოითხოვს. ჩვენი ეს მოსაზრება მთლიანად გაიზიარა განსვენებულმა პროფესორმა შოთა მესხიამ (იხ. მისი მონოგრაფია „დიდგორის ბრძოლა“, თბ., 1965, გვ. 87), მაგრამ ამ ვარაუდის სისწორეში ეჭვი შეიტანა პროფ. ი. ცინცაძემ (იხ. მისი წერილი „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის მე-12 საუკუნის ისტორიისათვის“, მ ა ც ნ ე, № 5 (44), თბ., 1968, გვ. 211—214) და პროფ. ნ. ნაკაშიძემ (Н. Т. Накашидзе, „Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века“, Тб. 1968, გვ. 206). უკანასკნელად ამ საკითხზე გამოქვეყნდა პროფ. შ. მესხიას საპასუხო წერილი „შენიშვნები ძველი რუსეთისა და საქართველოს ისტორიიდან“, მ ნ ა თ ბ ი, 1970, № 1. იხ. მისი ე ე, ძღევამ, საკვირველი, თბ., 1972, გვ. 62—65.

32. იგულისხმება ნიკორწმინდის ცნობილი ეკლესია, აგებული XI საუკუნეში ბაგრატ III-ის ღრის (იხ. ნ. ალადაშვილი, ნიკორწმინდა, თბ., 1957).

33. იგულისხმება ცაგარელის საეპისკოპოსო ცენტრი ცაგერში, რომელსაც ვახუშტი შემდეგნაირად ახასიათებს: „ამის (დებვირის ციხის) სამქრით და ცხენის-წყლის აღმოსავლით არს ცაგერს ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი: ზის ეპისკოპოსი, მწყემსი ლეჩხუმისა და სვანეთისა“ (აღწერა... გვ. 149).

34. ვახუშტი ცაგერის საეპისკოპოსო ცენტრის დახასიათების შემდეგ აღნიშნავს; რომ „ამის ზეით არს მონასტერი, წოდებული მაქსიმე აღმსარებლისა და მუნ არს მაქსიმე აღმსარებელი დაფლული. არს შეენიერ-შენი, კეთილს ადგილს და აწ ხუცის ამარად“. (აღწერა..., გვ. 149). მაქსიმე აღმსარებელი—ქრისტიანული აღმოსავლეთის ცნობილი მოღვაწე და ფილოსოფოსი (582—662), პლატონის, არისტოტელეს და ნეოპლატონიანელთა მოძღვრების ღრმა მცოდნე. ოფიციალურ მონოთეისტურ მიმდინარეობასთან ბრძოლის გამო ბიზანტიელმა ხელისუფლებმა იგი შეიპყრეს და სახელმწიფო დალატის ბრალდებით აწამეს (659 წ.), კერძოდ, ამოსკრეს

ენა და მოჰყვეთეს მარჯვენა ხელი. მაქსიმე აღმსარებელი და მისი მოწაფეები გადასახლებულ იქნენ ლაზიკაში, სადაც იგი გარდაიცვალა (ს. ყაუხჩიშვილი, გეოგრაფიკა, ტ. მე-4, ნაკვ. I, თბ., 1941, გვ. 38—56, იქვე ლიტერატურა ამ საკითხზე).

35. ხონის საეპისკოპოსო(?)

36. იგულისხმება მცხეთის საპატრიარქო კათედრალური ტაძარი—სვეტიცხოველი.

37. აშკარა შეცდომაა. ვახტანგ გორგასლის სახელი და ზედწოდება გაგებულია როგორც ორი მეფის სახელი. შეცდომა ალბათ მთარგმნელიდან მომდინარეობს.

38. ერთაწმინდის მონასტერი.

39. ალბათ წმ. ისე წილენელის.

40. შეიძლება აქ დამახინჯებული გადმოცემაა „გიშელი“-სა. კახეთის სამეფოში გიშის საეპისკოპოსოს არსებობას მიუთითებს ვახუშტი ბატონიშვილი. კერძოდ, კაკისა და ელისენის დახასიათებისას ვახუშტი აღნიშნავს: „დიდს ალაზანს მიერთვის გიშის-წყალი, რომელი გამოსდის კავკასს და ჰერეთს შორის და მოდის გიშამდე ჩრდილოეთიდან სამკრით, მერმე აღმოსავლეთიდან დასავლეთ. არამედ გიში არს მთის ძირს, რომელი იყო საერისთო წუქეთისა და ეკლესია დიდი, გუნბათიანი, და იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ელისენისა და წუქეთისა და შაკიხისა, არამედ მიიხუნა შააბაჰ კახეთს და ჰყო სასულტნოდ და ამას ეწოდა წუქეთი, და აწ უწოდებენ ალისულტნად“. თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია და პავლე ალუბოელი „დიშელში“ „გიშელის“ საეპისკოპოსოს გულისხმობს (სხვა საეპისკოპოსო კახეთში არც არსებობდა), მაშინ ჩვენ ხელთ გვექნება საინტერესო ფაქტი, რომელიც ამტკიცებს, რომ საინგილოში მე-17 საუკუნის 60-ანი წლებისათვის კვლავ არსებობდა ქრისტიანული საეპისკოპოსო ცენტრი.

41. გურიის მთავართა (გურიელები) საგვარეულო საძვლეს წარმოადგენდა შემოქმედის მაცხოვრის ფერისცვალების ეკლესია. გურიელები სხვაგან იშვიათად იმარხებოდნენ. გურიელთა აკლდამები დატული იყო შემოქმედში XIX ს. შუაწლებამდე (ქ. ჩხატარაიშვილი, გურიის სამთავრო, ხელნაწ., 1959, გვ. 329).

42. იაკობიტები—მონოფიზიტებს ეწოდებოდათ.

43. იაკობის სახელით ცნობილია რამდენიმე წმინდანი. „უფლის ძმის“ სახელს ატარებდა ერთ-ერთი 12 მოციქულთაგანი ე. წ. იაკობ მცირე. მას უფლის ძმას იმიტომ უწოდებდნენ, რომ იგი იყო იესო ქრისტეს ბიძაშვილი დედის, წმ. მარიამის ხაზით. მას საპატიო ადგილი ეკავა თავდაპირველ ქრისტიანულ თემებში და იგი

იერუსალიმის ეკლესიის პირველი ეპისკოპოსი იყო. იგი გამოირჩეოდა არაჩვეულებრივი მკაცრი ცხოვრებით, ამიტომ მიიღო „უმწიკვლოს“ ტიტული. იგი არის ავტორი ერთ-ერთი ახალი აღთქმის წიგნისა. მასვე მიეწერება განსაკუთრებული ლიტურგიის წესების შემოღება. იაკობიტებში ამ იაკობის წესების მიმდევრებს გულისხმობს ჰავლე ალექსანელი. რას უნდა ნიშნავდეს სავინები (Савины), ჩვენთვის გაუგებარია (საბაელნი?).

44. საინტერესო ცნობაა. დასტურდება, რომ XVII საუკუნის 60-იან წლებშიც კახეთის სამეფოს ექვემდებარებოდნენ დიდოელნი და ქისტები. იმიერკავკასიის ხალხების რუსეთთან ურთიერთობის ცნობილი მკვლევარი ე. კუშევა აღნიშნავს, რომ „ქისტების“ სახელი დაკავშირებულია ინგუშების უძველეს სამოსახლო ადგილებთან, რომლებიც უშუალოდ კახეთის მთიანეთის (თუშ-ფშავხევსურეთის) მოსაზღვრედ იყო განლაგებული. ეს იყო ე. წ. მთიანი ინგუშეთი, საიდანაც ინგუშები შემდეგ უფრო ჩრდილოეთით გავრცელდნენ. კერძოდ, ამ უძველესი თემების სამოსახლო ადგილები და სახელები იყო: მდ. არშხის ანუ კისტინკას ხეობა (იგი შეერთვის მთ. თერგს მარჯვენა მხრიდან დღევანდელი კურორტ დარიალის მახლობლად), სადაც მოსახლეობდნენ ჭერახისა და ქისტების ინგუშური თემები, უფრო ჩრდილოეთით მდ. ასას ხეობაში მოსახლეობდნენ ლლიღვები (რუსული წყაროების „Га. гаи“). და სხვა. ინგუშთა ამ ძირითადი და უძველესი ტერიტორიის აღმოსავლეთით მდ. არღუნის ზედა წელზე დასახლებულ ადგილებს ეწოდებოდა „შორეულ ქისტთა“ დასახლებანი. ამათ სამხრეთით უკვე წოვა-თუშების (ანუ ბაწბიების Батцкая земля) დასახლებანი იყო. ეს უკვე თუშეთის ანუ კახეთის სამეფოს ფარგლებში ითვლებოდა: „А владеет того Батцкою землею государь их Александр“... (С. А. Белокуров, Сношения России с Кавказом, вып. I, 1578—1613 гг., Москва, 1889, გვ. 128).

ამრიგად, კახეთის სამეფოს ჩრდილოეთიდან ესაზღვრებოდნენ ინგუშთა ის უძველესი თემები, რომლებიც „ქისტების“ სახელს ატარებდნენ. ამიტომ იყო, რომ ქართველები ინგუშეთის მთელ მოსახლეობას და ჩეჩნებსაც ერთ საერთო სახელს „ქისტებს“ უწოდებდნენ. რუსულ წყაროებშიც ქისტების სახელი იხმარება ძირითადად საქართველოდან მომავალ ცნობებში. ე. კუშევა შენიშნავს, რომ „Кистинское общество в русских источниках XVI—XVII вв. мне не встречалось. Зато название „кистинцы“—в греческих текстах Κητινδες—обычно встречается в документах этого вре-

მენი გრუზინსიოგო პროისხოჯენია, გლე ნერედკო უპოტრებლიეტსა კაკ ობჩეე დლე ინგუშსკის ქლემენ ნავანიე, ი ოპიატ—თაკი ჩაჷე ვსეგო ს ვსვია ს პოისკამი პუტეი იზ გრუზიი ნა სევერნიი კავკაზ, კ რუსსკოუ ტერსკოუ გროდუ“ (ე. ნ. კუშევა, ნაგოდი სევერნოგო კავკაზა დ იხ სვია ს რუსსიეი (II პოლ. XVI ვ.—30-ე გოდი XVII ვ.), მ., 1963, გვ. 67).

ჩეენი აღწერაილობის ავტორი კახეთის მეფის მფლობელობაში მყოფი ქისტების ქვეშ უნდა გულისხმობდეს ჩეჩენთა ერთ-ერთ თემს, რომელიც შიბუტის (Шибуты) სახელს ატარებდა. ამას პირდაპირ აღნიშნავენ 1661 წ. ასტრახანში ჩასული თუშების ელჩები არაბული და ასტორული. მათი სიტყვით თუშეთიდან შიბუტთა მიწამდე ორი დღის სავალია „И Шибутскою землицею владеют они, тушинцы, и вера с ним одна (ე. ი. ქრისტეიანულია), а иные де шибутцы живут и по бусурмански. И обьока де они, тушинцы, с них, шибутцев, емлят з деревни го 10 баранов“ (ЦГАДА, Книги გრუზინსკის დელ, № 7, 1660—1661 გრ., ფურტ. 46—48).

ამასვე ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ ჯერ კიდევ 1657—1658 წლებში თუშ-ფშავ-ხევსურების ელჩებთან ერთად მოსკოვში ჩავიდა სამი შუბუტელიც: ალხანი, სუსლო და ალგანი, რომლებმაც რუსეთის ერთგულებაზე დაიფიცეს ქართველ მთიელებთან ერთად (ე. კუშევა, დასახ. შრ., გვ. 72).

დიდოელები (იმიერკავკასიელ დაღისტანელთა ერთ-ერთი ტომი), რომლებსაც დღეს ცეზები ეწოდებათ (იხ. Народы Кавказа, т. I, М., 1960, გვ. 463), ქისტების აღმოსავლეთით ცხოვრობდნენ მდ. ანდის ყოისუს სათავეების სამხრეთით, მისი შენაკადი მდინარეების (საბაკუნის ხევის, კიდეროს, ილიან-ხევის, ორწყალის და სხვა) ხეობებში. ერთიანი ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფოს არსებობის პერიოდში ისინი, ისე როგორც სხვა იმიერკავკასიის ტომთა უმრავლესობა, ქართველ მეფეებს ემორჩილებოდნენ. ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს, რომ კახეთის სამეფოს გამოყოფის დროიდან დიდოელნი კახ მებატონეთა მორჩილებაში დარჩნენ, ხოლო ლევან მეფემ ისინი შემოიმტკიცა, ამიტომ სახელოვანი ისტორიკოსი და გეოგრაფოსი დიდოეთს კახეთის ნაწილად თვლის და მასთან ერთად აღწერს („ამისთვის აწცა ჯერ არს აღწერად კახეთსა ზედა“—ვახუშტი, აღწერა... გვ. 103).

45. თორღას ციხე მდებარეობდა მდ. სტორის ხეობაში. ვახუშტის აღწერით—„თურღოს—ჯევის შესართავის ზეით ალაზანს მიერთვის შტორის—ჯევი, გამოსდის თუშეთსა და ამას შორის კავკასსა და მოდის აღმოსავლეთიდან დასავლით. თორღის ციხესთან

ერთვის ამ ქვეს სხვა ქვეი, გამომდინარე მისვე კავკასისა. თორღას ციხე არს მაგარი და კლდესა ზედა ნაშენი, არამედ აწ უქმი“ (აღწერა... გვ. 101).

თორღას ციხის ნანგრევები აღმართულია მდ. სტორის მარჯვენა სანაპიროზე, ნაქერალას ქედის ერთ-ერთ განშტოებაზე, იქ სადაც სტორის ხევის სხვა ხევი შეერთვის მარჯვნიდან. ამ შენაკადს დღეს „თორღვას-წყალს“ ეძახიან.

სტორის ხეობაში მთათუშეთისკენ ორი გზაა. სოფ. ფშაველიდან თუშეთისაკენ მიმავალი სამანქანო გზა მდინარის პირს მიჰყვება, ძირში ჩაუვლის თორღას ციხის ნანგრევებს (რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა დღეს „თორღვას გალავანს“ ეძახის), აღის სტორის შესართავ მდ. აბანოს—წყლის სათავემდე, სადაც ცნობილი მინერალური წყაროებია (ე. წ. თორღვას აბანო). სამანქანო გზა დღეისათვის მხოლოდ აქამდე აღწევს, შემდეგ მთის ბილიკებით გზა გადადის საკინოს-ღელეს გადასასვლელით მდ. ორწყალის სათავეებთან, რომელიც უკვე თუშეთში მიედინება.

მეორე გზა თორღას ციხიდან ნაქერალას ქედს მიჰყვება, მარჯვნივ დაიტოვებს დიდგვერდის მთას და იმავე საკინოს-ღელის გადასასვლელით გადადის თუშეთში. ამ ორივე გზით თორღას ციხიდან თუშეთში გადასვლას ცხენოსანი მგზავრი მართლაც ექვს საათს მოუხდება.

46. ქისტეთ-შემბუტი უნდა იყოს იგივე ციხე-ქალაქი ჩეჩენი, რომლის შესახებაც რუსეთის პოლიტიკოსები ეკითხებოდნენ ერთ-ერთ ბატონიშვილის ელჩს მიტროპოლიტ ეპიფანეს (იხ. შესავალი, აგრეთვე, М. Полиевктов, Экономические и политические разведки Московского государства XVII в. на Кавказе, Тифлис, 1932, გვ. 22).

ციხე-ქალაქის სახელი ორივე შემთხვევაში წარმომდგარია ადგილობრივი ტომის სახელიდან. ცნობილია, რომ ამ ადგილის მცხოვრებთა ზოგად სახელად მხოლოდ რუსები ხმარობდნენ ტერმინს — ჩეჩენები, ქართველები კი ამათ „ქისტებს“ ეძახდნენ. ეს ციხე-ქალაქი აგებული იყო შუბუტების (რუსული წყაროების „Шибуты“, პავლე ალექსოვის თხზულების თარგმანში „Шембуты“-ჩეჩენთა ერთ-ერთი თემი) ტერიტორიაზე. ამრიგად, პავლე ალექსოვის მიერ მოტანილია ამ ციხე-ქალაქის საქართველოში ხმარებული სახელწოდება: ამაზე მიუთითებს თუნდაც ფორმა „ქისტეთი“.

რუსეთის პოლიტიკოსები ამ პერიოდში დაინტერესებულნი იყვნენ საქართველოსაკენ მომავალი გზების შესახებ ზუსტი მონა-

ცემების ცოდნით, იმიერკავკასიაში ერთდროს რუსეთის მიერ ჩადგმული ციხე-ქალაქების მდგომარეობით. ამიტომ არის რომ ისინი საქართველოდან ჩასულ პირებს (ჯერ იყო მიტროპოლიტ ეპიფანეს და მასთან ერთად ჩასულ ქართველებს და თუშებს, შემდეგ კი პავლე ალექსოვს) თითქმის ერთიდაიგივე კითხვებს უსვამდნენ (იხ. შესავალი).

ამ ციხე-ქალაქის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრებებია გამოთქმული უახლოეს გამოკვლევებში (Е. Н. Кушева, Народы Северного Кавказа и их связи с Россией в XVI—XVII вв., М., 1963 г., გვ. 68, 241; Л. Алексидзе, Взаимоотношение Грузии с Россией в XVI—XVII вв., თსუ შრომები, ტ. 94, 1963, გვ. 21 და სხვ.).

ამ ციხე-ქალაქის ჩადგმა დაკავშირებული უნდა იყოს XVI საუკუნის 60-იან წლებში ივანე IV-ის მიერ ჩრდილოეთ კავკასიაში მოწყობილ სამხედრო ექსპედიციებთან. მას შემდეგ რაც ყაბარდოელი მთავრები რუსეთის მფარველობის ქვეშ შევიდნენ (1557 წ.), ივანე IV-ის მთავრობამ აქტიური მოქმედება წამოიწყო იმიერკავკასიაში.

რუსეთის სამხედრო მოქმედება თავდაპირველად მიმართული იყო შამხალის წინააღმდეგ. 1560 წ. ივანე IV-ეს ვოევოდა ი. ჩერემისინოვი ლაშქრობს საშამხლოზე „по неправдам шевкаловим“ (შამხალის „неправда“ უნდა იყოს მისი მტრობა რუსეთის ხელღებულ ყაბარდოელ მთავრებთან და მისი თურქული ორიენტაცია). ამ ლაშქრობის დროს რუსებმა დაიკავეს შამხალის სატახტო ქალაქი თარღუ (Тарки).

შეიძლება სწორედ ეს მოვლენები აქვს ნაგულისხმები ვახუშტი ბატონიშვილს, როდესაც აღნიშნავს, რომ „ოდეს დაიპყრა რუსთა მეფემან იოანე ყაზანი და აშტარახანი და თერგი და დასხნა ყაზახანი თერგს და თარღუს მცველნი თვისნი, ამან ლევან წარავლინა და ითხოვა სპა მისი მცველად ციხეთა კახეთისათა“ (ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 163). ლევან მეფის რუსეთთან დაკავშირების ამ ფაქტის დათარიღებაში სხვადასხვა აზრი არსებობს. მაგალითად პროფ. ი. ცინცაძე ფიქრობს, რომ ეს უნდა მომხდარიყო 1563 წლის შემდეგ (იხ. ცინცაძე, ძიებანი..., გვ. 277). მაგრამ ჩვენ სამართლიანად მიგვაჩნია ლ. ალექსიძის მოსაზრება, რომ ვახუშტის მითითება რუსეთთან დახმარების სათხოვნელად ლევან კახთა მეფის მისვლის შესახებ უნდა ეკუთვნოდეს სწორედ ი. ჩერემისინოვის წარმატებული ლაშქრობის დამთავრების ხანას (საამისო დასაბუთება იხ. ალექსიძის დასახ. ნაშრ., გვ. 17—28).

1562—1563 წლებში რუსეთმა ახალი ლაშქრობა მოაწყო იმიერკავკასიაში. ივანე IV-ის სიმამრი ყაბარდოელი მთავარი თემურყვა (Темрюк) ასტრახანში იყო გამოქცეული და თავის სიძისგან დახმარებას ითხოვდა. გაიგზავნა 500 სტრელეცისა და 500 კაზაკისაგან შემდგარი ჯარი რუსი ვოევოდა გ. პლეშჩევისა და სტრელეცთა თავის გ. ვრასკის მეთაურობით. რუსებმა დალაშქრეს თემურყვას მოწინააღმდეგე მთავრები და აიღეს მთელი რიგი სოფლები და გამაგრებული ადგილები. მათ შორის დასახელებულია „Мшанские и Сонские Кабаки“. ცნობილია, რომ Сон-ის სახელით რუსული წყაროები აღნიშნავენ საქართველოს მთიანეთს. ამრიგად, ამ ლაშქრობის დროს რუს სარდლებს საქართველომდეც მოუღწევიათ. ე. კუშევა აღნიშნავს, რომ 1562—1563 წ. წ. თემურყვას და პლეშჩევის ლაშქრობის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი იყო კავკასიონის ქედის ცენტრალური გადასასვლელების გზით საქართველოსთან რუსეთის კავშირის უზრუნველყოფა (Е. Кушева დასახ. შრ., გვ. 241) და აყენებს მოსაზრებას, რომ შეიძლება ციხე-ქალაქი ჩეჩნი (ჩვენი აღწერილობით „ქისტეთ-შემბუტი“), რომლის შესახებაც მიტროპოლიტმა ეპიფანემ და თუშებმა მხოლოდ ის იცინან, რომ იგი იყო რუსეთის მეფეების მიერ აგებული ციხე-ქალაქია („великих государей...российских“), ჩადგმული უნდა ყოფილიყო სწორედ ამ ლაშქრობის დროს (1563 წ.). ეს ციხე-ქალაქი მალე განადგურებულ იქნა.

47. სუნჯის ციხე-ქალაქი აგებულ იქნა თემურყვას თხოვნით 1567 წელს მდ. სუნჯისა და თერგის შესართავთან. იგი თავდაპირველად წარმოადგენდა ხით გამაგრებულ ციხეს. ამ ციხე-ქალაქის მეოხებით რუსეთის ხელთ იყო კონტროლი იმიერკავკასიაზე გავალ დიდი მნიშვნელობის მქონე გზაზე, რომელიც აკავშირებდა კასპისპირეთს შავიზღვისპირეთთან. ეს ციხე-ქალაქი დანგრეულ იქნა 1571 წელს. 1577—1578 წ. წ. რუსებმა იმავე ადგილას ხელახლა გაამაგრეს „ქალაქი“ თემურყვას ძმის კამბულატ აიდარის-ძის თხოვნით, რომელიც ასევე მალე იქნა დანგრეული. უკანასკნელად ეს ციხე-ქალაქი კვლავ გამაგრებულ იქნა დაახ. 1590 წ. და XVII საუკუნის დასაწყისში ხელახლა დანგრეული (იხ. ე. კუშევა, დასახ. შრ.).

48. რუსეთის მეფე ივანე IV (მრისხანე). მეფობდა 1533 წლიდან 1584 წლამდე. 1547 წელს მიიღო царь-ის ტიტული.

49. ამ აღშანს (თუ ალკანს) ახსენებს მიტროპოლიტი ეპიფანეც. კერძოდ, იგი მიუთითებს, რომ ციხე-ქალაქ ჩეჩნის ნანგრევე-

ბის მახლობლად დასახლებულა ერთ სოფლად ყუმუხი მირზა აღ-
კანი, რომელსაც თერგზე გაგზავნილი ჰყავს მძევლად თავისი ძმის
შვილი. თუშეთიდან რუსეთისაკენ მიმავალი მიტროპოლიტი და მი-
სი თანშსლები პირები გაჩერებულან ამ მირზასთან. ეს მირზა რუ-
სეთის მეფის პატივისცემით კარგად გამასპინძლებია მათ და გამ-
ცილებლებიც გაუყოლებია. მას მიტროპოლიტისათვის დაუბარებია
რუსეთის მეფისათვის გადასაცემად თხოვნა, რომ იმ ადგილიდან,
სადაც ეს მირზა დასახლდა, არ აყაროს. თვითონ მირზა მეფისადმი
სამსახურის მოხარულია და თანახმაა მძევლად გაგზავნოს თავისი
ვაჟიშვილიც (М. Полиевктов, Экон. и полит. разведки Моск.
гос-ва..., გვ. 22).

პავლე ალექსანდროვის მითითება ამ მირზას დასახლების ადგილის
შესახებ განსხვავდება მიტროპოლიტ ეპიფანეს ჩვენებიდან, მაგრამ
რადგან პავლე ალექსანდროვის ცნობა ამ შემთხვევაში სხვის ნათქვამს
ემყარება, ხოლო ეპიფანე კი თვითონ იყო მირზა ალკასთან, ამიტომ
ეპიფანეს ცნობა უფრო ზუსტი უნდა იყოს.

50. უნდა იგულისხმებოდეს ცრუ დიმიტრი I-ის მოკვლის ამ-
ბავი (1606 წ. 17 მაისს).

51. თეიმურაზ I-ის შვილი ერეკლე დავითის-ძე (რომელსაც
რუსეთში ნიკოლოზ ბატონიშვილს უწოდებდნენ) და მისი დედა
დედოფალი ელენე რუსეთის მეფე ალექსი მიხეილის-ძის კარზე
იმყოფებოდნენ 1653 წლიდან... 1660 წელს იგი თავის დედასთან
და ამაღასთან ერთად საქართველოსკენ გამოემგზავრა. კახეთის
ტახტის დასაკავებლად უშედეგო ბრძოლის შემდეგ 1666 წლის ზა-
ფხულს იგი ისევ მოსკოვს დაბრუნდა. ამის შესახებ იხ. შესავალ-
ში.

52. წყრთა (რუს. ЛСКОТЬ, ბერძ. ὁ πῦξυς)—ძველ საქართვე-
ლოსა და რუსეთში მიღებული სიგარძის საზომი ერთეული (მანძი-
ლი იდაყვიდან შუათითის ბოლომდე), უდრიდა დაახ. 45,5 სმ (შეად.
ი. ჭავჭავიშვილი, ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა ანუ ნუმოზ-
მატიკა—მეტროლოგია, ტფ. 1925, გვ. 133).

53. ტალერი — რუსულ ტექსტში მართალია тарел-ი წერია,
მაგრამ აქ ტალერი უნდა იგულისხმებოდეს (Т და Л ადგილის შე-
ნაცვლება ხშირად ხდება რუსულში უცხოურიდან შემოსულ სიტ-
ყვებში, მაგ. Талер რუსულში შემოვიდა тарелка-ს ფორ-
მით). Талер გერმანული ვერცხლის ფულის ერთეულია (=3 მარ-
კას), რომელიც XVII საუკუნეში ფართოდ იყო რუსეთში ხმარება-
ში. მის აღსანიშნავად ხმარობდნენ რუსულ ტერმინსაც— ефимка.

ЦГАДА, ფონდი 27, საქმე № 140.

ПИСЬМО К ЦАРИЮ АЛЕКСЕЮ МИХАЙЛОВИЧУ ДЬЯКОНА МЕЛЕТИЯ С ИЗВЕЩЕНИЕМ О ПРИВЫТИИ ИХ В ШЕМАХУ, А АНТИОХИЙСКОГО ПАТРИАРХА В ТИФЛИС И О ЗАТРУДНЕНИЯХ ПОСЛЕДНЯГО ПРОДОЛЖИТЬ ПУТЬ

От 30 ноября 1665 года.

Благочестивейший, тишайший, Богом венчанный, Богом хранимый, государь, царь и великий князь Алексей Михайлович всея великия и малыя и белыя России, самодержец. Вашему царскому величеству поклоняюся. Егда поидохом от Египта с блаженнейшим папою и патриархом великого града Александрии и судиею вселенским Кир Паисием и с боголюбезным архиепископом святыя горы Синайския Ираифом Кир Ананием, писах со единым старцом, именован Герахимом, Синайския же горы, к вашему царскому величеству в Тайной приказ; обаче не вем, аще прииде той старец или ни, обаче извещаю вашему царскому величеству, яко послахом того старца с писанием в 25-й день Мая. Поехали и мы с блаженнейшим патриархом Кир Паисием и с архиепископом Кир Ананием и приидохом морем в Триполь, в епархию Антиохийского, а от Триполя в Дамаск сухим путем, чаюше, яко да обрящем блаженнейшаго патриарха Кир Макария; обаче рекоша нам наместники его, яко есть в Грузех. И по 32 днех, дондеже обретохом карабль, пошли и приидохом во Изрум, и от Изруму в Карс, а от Карса в Тефлиз Октября в 1-й день. А антиохийский патриарх бе во Имеретии, от Тефлиза в десяти днишах, и исках абне пойти тамо отдати ему письмо и призвати его по повелению вашего царского величества; и владетель места оногo шах Навазхан не п(р)опустил мене, токмо посла сам от себе гонца, и пасание папа и патриарх кир Паисей посла, и архиепископ тамошняй кир Дометий и аз, раб ваш, ко блаженнейшему патриарху кир Макарию извещающе ему дело великия церкви и вашего царского величества. И отвеща нам, яко по десяти днех приидет, да пойдем вкупе; обаче по 10-ти и по 20-ти днех не прииде. Пос-

მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების ყოფ. სინოდის საბუთების ფონდში 2297 ნომრით დაცულია ანტიოქიის პატრიარქის მაკარიოსის წერილი გაგზავნილი თბილისიდან მოსკოვის პატრიარქ იოასაფისადმი 1669 წლის 22 ივლისს. წერილში მოცემულია ცნობები პატრიარქ მაკარიოსისა და პავლე ალექსოვლის თავგადასავლის შესახებ საქართველოსა და აზერბაიჯანში ყოფნის დროს. აქვეა ცნობა პავლე ალექსოვლის გარდაცვალების შესახებ.

ბერძნული ტექსტის ამოკითხვის და თარგმნის სიმძიმე იკისრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კლასიკური ფილოლოგიის კათედრის დოცენტმა ა. დ. ალექსიძემ, ასევე ტექსტის თარგმანის დაზუსტებაში დაგვეხმარა პროფ. თ. ყაუხჩიშვილი, რისთვისაც მათ დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

წერილის ტექსტი შესრულებულია ორად მოკეცილი ერთი მთლიანი ფურცლის სამ გვერდზე. თვითონ წერილი დაკეცილი იყო მცირე ზომის კონვერტად, რომელსაც ზემოდან აქვს ბერძნულად შესრულებული წარწერა. მისი თარგმანია: ქ. ნეტარო და ყოვლად წმინდაო პატრიარქო დიდი ქალაქის მოსკოვისა და მთელი მცირე და თეთრი რუსეთისა, უფალო იოასაფ, სულით წმინდით საყვარელო ძმაო და თანამოსაქმევ ჩემის უმდაბლესობისა. ჯანმრთელად და ბედნიერად მყოფს გებოძოს. სატახტო ქალაქ მოსკოვს, თბილისიდან. 1669.

ქვემოთ მიწერილი აქვს რუსულად შესრულებული შენიშვნა წერილის შინაარსის შესახებ: „Макария патриарха антиохийского к Иоасафу патриарху московскому уведомляя, что хан шамахинский его ограбил и просит о заступление о возврате отнятого. 1661, июля 22“.

თ ა რ გ მ ა ნ ი

ქ. მაკარიოსი, წყალობითა ღვთისათა პატრიარქი ღვთის დიდი ქალაქისა ანტიოქიისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა.

ნეტარო და ყოვლადწინდა პატრიარქო დიდი ქალაქის მოსკოვისა და მთელი მცირე და თეთრი რუსეთისა უფალო იოასაფ!

სულით წმინდით საყვარელო ძმაო და თანამოსაქმევ ჩემის

უმდაბლესობისა! ცრემლთა მფრქვეველი მოკრძალებით ვესალმები შენს უწმონდესობას, ვევედრები სამსხივოსან და სამმზიან ღვთაებას, ძესა და სულიწმინდას. რათა დაიცვას მაღლით იგი (შენი უწმინდესობა) მთელი თავისი ძლევამოსილებით, რათა სწყალობდეს მას მრავალ წელსა და საუკუნეს. ხოლო თუ შენი უნეტარესობა ჩემს ამბავს იკითხავს (მოგახსენებ, რომ) შენი ლოცვა-კურთხევით ვარ კარგად და ჭანმრთელად. მე სწრაფად გამოვემგზავრე სატახტო ქალაქ მოსკოვიდან, რათა ჩემს ტახტზე დავბრუნებულიყავი და მეხილა ჩემი ცხოვარნი. რადგან არიან ისინი მგელთა შორის. და როდესაც მივედით შემახას, ვუბოძეთ შემახის ხანს დიდძალი საჩუქარი. აგრეთვე მის ვაჟს, მის ნაზირს და ყველა მის კაცებს, და შემდგომ ხელმეორედ ვუბოძეთ საჩუქარი და მაშინ მოვიდნენ ჩვენთან მრავალი ვაჟრები, რათა შეესყიდათ ის, რაც მოგვეპოვებოდა დღევრძელი მეფის წყალობით, და მომზადებული ჰქონდათ ფული და გამოაგზავნა ხანმა თავისი ნაზირი და არ დაანება არავის რაიმეს ყიდვა. და ძალით წაიღო ყველაფერი, რაც გაგვაჩნდა, და ისურვა ჩვენი გაგზავნა შაჰთან. ხოლო ზამთარი იყო, ჩვენ კი კარვებში ვიძყოფებოდით. და გაჭირვების გამო მივეციით სიტყვა, ხოლო მან მოგვცა ხელწერილი და წაიღეს ჩვენი ნივთები სამი ათასი მანეთით ნაკლებ ფასად იმ ფასთან შედარებით. რაც მათ მოსკოვში ჰქონდათ დადებული. და გვითხრა ხანმა: „წადით საქართველოში და გამოგზავნეთ კაცი, რომელსაც ისურვებთ, რათა მოგვცეთ თქვენი ფული“. და ჩვენ ჩავედით საქართველოში და დავყავით ერთი თვე. და განისვენა არქილიაკონმა პავლემ. და შემდგომ გავაგზავნეთ ჩვენი მოციქული (მოურავი?) შემახის ხანთან ჩვენი ფულისათვის. და არ ისურვა მოეცა ის. რასაც გვპირდებოდა. ხოლო ჩვენ შევევედრეთ ქართლის ხანს და სამგზის გავაგზავნეთ მასთან კაცები, რათა მოეცა ჩვენთვის ჩვენი ნივთების საფასური, მაგრამ მან არაფერი არ მოგვცა და დაგვაკავა აქ ათ თვეს სრულიად უმიზეზოდ. ხოლო შიმშილობა იყო და მე, პატრიარქს მახლდა ოცდაათი კაცი და (მყავდა) ამდენივე ცხენი. დავყონდით, და ათ მანეთამდეც კი არ დავგრჩა (ფული), და რაც გავაჩნდა დღევრძელი მეფის წყალობით, ყველაფერი ეს შემოგვეხარჯა; მაშინ ვალი ავიღეთ, (ამით) ვირჩინეთ თავი და ვიქეციით მათხოვრებად. ხოლო ჩემი ეპარქიიდან ყოველ კვირას მიგზავნიან მოციქულს რათა წავიდე ჩემს ტახტზე. ასეთი აურაცხელი ზარალი მოგვაყენა (ხანმა), ხოლო შემდეგ დავგებრუნა ორი წილი ჩვენი ნივთებისა, და ვერ გავვიგია ეს ის ნივთებია თუ სხვა, (იმდენად) გაფუჭებულია. აღრე იყვნენ ვითარცა ვარდნი, ხოლო ახლა არიან ვითარცა ბზე. და ახლა

კვლავ გავიტანეთ ბაზარში გასაყიდად, და კვლავ ზარალი ვნახეთ, ორი ათასი მანეთისა. მათმა კაცმა წაიღო საუკეთესო ნივთები, ხოლო ფასი მოგვცა თავისი სურვილისამებრ. და მე ახლა გაოგნებული ვარ (და ვფიქრობ), რა პირით წავიდე ჩემს ტახტზე, ან რატომ გვაქვს ვალი ორმოც ათას გროშამდე, სრულიად უმიზეზოდ. და აწ ძმავ და თანამოსაქმევე, შენ გევედრები მექმნე მფარველად და უთხრა დღეგრძელ მეფეს გამოაგზავნოს (კაცი) შემახის ხანთან ან შაჰთან, რათა აიღოს ჩვენი ზარალი და რათა აღარასდროს აღარ მოგვექცენ ჩვენ, თქვენს კაცებს, ამგვარად. და რასაც შესძლებს დღეგრძელი მეფე, გამოართვას ჩემთვის, რადგან შორს წვდება მისი ხელი. და გამომიგზავნოს ჩემი დანაკლისი დამასკოში თქვენი ერთგული კაცის საშუალებით, რომელსაც ეცოდინება თურქული და ბერძნული, რათა გადმოგვეცეს იგი ფარულად და არავინ იცოდეს (ამის შესახებ) ჩემს ვარდა, რამეთუ მრავლად არიან ბოროტმოქმედნი ჩვენს მხარეში. და თუ გაიღებთ ჩვენდამი ამ წყალობას და არ დაგვლუპავთ, დაე ეს (საქმე) თქვენი სულელების საცხოვრებელი იყოს. და კვლავ მოგვანიჭოს დღეგრძელმა მეფემ წყალობა—აიღოს დიდი ეკლესიის ვალი. და თუ მოგვანიჭებთ ამ წყალობას, მთელი ჩემი სიცოცხლე ვილოცებ თქვენთვის, ხოლო თუ არ გავგიკეთებთ ამას, მთელი ჩემი სიცოცხლე განაწყენებული ვიქნები თქვენზე. ხოლო ვინაიდან თქვენ ასეული წელი ყოველდღიურად უფრო დიდად და უხვად ქველმოქმედებთ, აგრე შეძრწუნებული ვარ, (მოგმართავთ) თქვენი პატრიარქი და დაე შეგლადლოს ჩვენმა ამდენმა ვნებამ, შეურაცხყოფამ, სიავემ. და იცოდე აგრეთვე, რომ ჩემი დიდი გაჭირვების გამო მივეცი ის თანხმობა და მოვევლინოს წყალობა (პატიება) ჩვენს საყდარს და დაგვიჯერებდეთ ამას.

ვლოცავ და ვაკურთხებ პავლე მიტროპოლიტს, არქიმანდრიტს უფალ იოაკიმს, და მთელს შენს სინოდს ვლოცავ და ვაკურთხებ. ასე რომ, გევედრებით გავგიკეთოთ (ეს საქმე) და მოგვაწოდოთ ძვირფასი მოწერილობა და იყავ ძღვევამოსილი ამ ქვეყნად საუკუნოდ. ამინ.

ივლისი, 22, 1669.

მაკარიოს, წყალობითა ღვთისათა მალღისათა პატრიარქი ანტიოქიისა და მთელი აღმოსავლეთისა.

МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ ГРУЗИИ XVII ВЕКА

(описание Грузии, составленное Павлом Алеппским)

Резюме

В фонде Приказа тайных дел (ф. № 27) Центрального Государственного Архива Древних Актов (ЦГАДА) хранится описание Грузии, составленное в 1667 году Павлом Алеппским, сыном антиохийского патриарха Макария. Павел Алеппский вместе со своим отцом Макарием Антиохийским приезжал в Москву в 1666 г. для участия в церковном соборе, который осудил патриарха Никона. До приезда в Москву Павел Алеппский со своим отцом в течение целого года и девяти месяцев находились в Грузии и путешествовали по стране для сбора пожертвований в пользу антиохийского патриархата. В Грузии они получили приглашение от русского царя Алексея Михайловича принять участие в предстоявшем московском соборе. Это приглашение им передал прибывший к ним посланник царя иеродиакон Мелетий, который возвращался из восточных патриаршств и сопровождал в Москву александрийского патриарха Пайсия, синайского архиепископа Анания и др. После некоторого колебания и вмешательства грузинских властей Макарий Антиохийский дал согласие на поездку в Москву. Грузинские политики надеялись с его и его сына помощью установить негласный контакт с московским правительством. Восточно-грузинские царства — Картли и Кахети в это время находились под политическим господством Ирана и во главе этих царств стояли омгусульманившиеся цари из рода Багратионов — Вахтанг V (Шах-Наваз I) — в Картли и Арчил (Шах-Назархан) — в Кахети. Грузинские политики заинтересовались поездкой патриарха Макария и его сына Павла в Москву, так как надеялись с их помощью связаться с Москвой и поставить в известность русского царя о том, что грузинские цари, вынужденные выставять себя верноподанными шахскому двору, заинтересованы в распространении политического влияния России на Северный Кавказ. Это дало бы им, грузинским царям, возможность получить реальную помощь от России в случае их антииранского выступления.

Прибывшие в Москве Макарий и Павел получили от Приказа тайных дел поручение составить описание Грузии. Приказ тайных дел нуждался в проверке сведений о Грузии, которые собирались в Посольском приказе. Интерес русского правительства к Грузии в это время значительно возрос, в связи с готовившейся войной против Османской державы.

Прожив в Грузии достаточное время, Павел Алеппский и его отец Макарий имели полную возможность ознакомиться с внешним и внутренним политическим и экономическим положением страны. Они могли дать ценные сведения о Грузии. «Описание» составил Павел Алеппский, повидимому, по данному ему вопроснику, но при составлении «Описания» он включил в него и просьбу грузинских политиков и свои личные соображения. «Описание» было составлено на греческом языке и сразу же переведено на русский. В фонде Приказа тайных дел хранится этот перевод.

Павел Алеппский известный автор составленного им на арабском языке обширного описания своего первого путешествия в Москву в 1654—1656 гг. Публикуемое нами его «Описание Грузии» неизвестное до ныне произведение этого автора, содержащее ценные сведения о Грузии 60-х годов XVII века.

На обратном пути Павел Алеппский скончался в г. Тбилиси в 1669 году.

В книге публикуется описание Грузии («О грузинской земле»), составленное Павлом Алеппским, а также некоторые дополнительные материалы; В «Введении» и «Комментариях» устанавливается и уточняется ряд факторов, связанных с пребыванием в Грузии Павла Алеппского и его отца, дается также анализ его сведений и излагается, уточненная и дополненная новыми данными политическая история Грузии того периода. Особое внимание уделяется вопросам грузино-русских отношений.

ზინბარსი

შესავალი	5
ტექსტისათვის	69
О Грузинской земле	70
საკუთარ სახელთა საძიებელი	80
კომენტარები	82
დამატება № 1	96
დამატება № 2	98
Резюме	101

НОДАР ШАЛВОВИЧ АСАТИАНИ
МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ ГРУЗИИ XVII ВЕКА
(Описание Грузии, составленное Павлом Алеппским)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ი. ცინცაძე
გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლეჟავა
ტექნორედაქტორი ნ. ოკუჯავა
კორექტორი ნ. მამულაშვილი

გადაეცა წარმოებას 3.5.1973; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 17.X.73;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 6.50; საარტიცხოვ-საგამომცემლო
თაბახი 5.55; უე 01514; ტირაჟი 1000; შეკვეთა 1324
ფასი 0,53 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН ГССР, Тбилиси, 380060, Кутузова, 19